

2020

YÜKSEK LİSANS TEZİ

12 Punto, koyu, Times New Roman

Kadir AYDIN

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HALİDE EDİB ADIVAR'DA CUMHURİYET DÖNEMİNİN SİYASAL ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadir AYDIN

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

Ankara 2020

T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HALİDE EDİB ADIVAR'DA CUMHURİYET
DÖNEMİNİN SİYASAL ELEŞTİRİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadir AYDIN

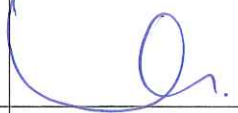
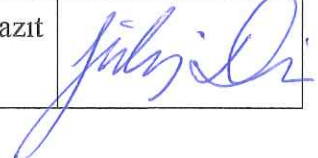
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

DOÇ. DR. AYTAÇ YILDIZ

Ankara, 2020

ONAY SAYFASI

Kadir AYDIN tarafından hazırlanan "HALİDE EDİB ADIVAR'DA CUMHURİYET DÖNEMİNİN SİYASAL ELEŞTİRİSİ" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Aytaç YILDIZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Ahmet OZCAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Güliz DİNÇ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

13.05.2020

İmza

Kadir AYDIN

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni her anlamda özgür bırakan, bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan yüksek lisanstan bu yana her zaman beni destekleyen ve bana sabır gösteren sayın hocam Doç. Dr. Aytaç YILDIZ'a

Hayatımın her aşamasında yanımda olup hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan ve benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen eşim Şeyma AYDIN, annem Zehra AYDIN ve diğer aile büyüklerime,

En içten teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Halide Edib Adıvar'da Cumhuriyet Döneminin Siyasal Eleştirisi

Cumhuriyet döneminin önemli edebiyatçılarından biri olan Halide Edib Adıvar, 1882-1964 yılları arasında yaşamış ve tarihin önemli anlarına şahitlik etmiş bir yazardır. Adıvar, yazarlığının yanında öğretmen, gazeteci, asker ve siyasetçi gibi unvanlara da layık görülmüştür. Ancak, edebiyatçı kimliği ve milli mücadeledeki katkılarıyla anılmak yerine daha çok siyasi düşünce yapısı üzerinden gündeme gelmiş ve farklı kesimlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu nedenle bu çalışmanın temel amacı Halide Edib'in Cumhuriyet dönemindeki siyasal eleştirisini incelemek ve siyasi düşünce yapısıyla ilgili ortaya atılan çok sayıda görüş farklılığına onun gözünden cevap verebilmektir. Bu çalışma kapsamında bulunduğu sosyal çevre ve eğitim hayatının onun siyasi düşünce yapısı üzerindeki etkilerini anlamak adına ilk bölümde Halide Edib'in hayatına yer verilmiştir. İkinci bölümde Cumhuriyet dönemindeki genel siyasi ve toplumsal görünüm üzerinde durularak 1918- 1945 yılları arasını kapsayan önemli siyasi olaylar incelenmiş ve Halide Edib'in bu durumlara karşı yaklaşımı önemli bir kaç olay üzerinden ele alınmıştır. Çalışmadaki son bölümde Halide Edib'in eserleri değerlendirilerek Cumhuriyet dönemindeki siyasi düşünce yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Halide Edib'in siyasi düşüncesiyle ilgili farklı görüşler bir arada verilmeye çalışılmış ve bu konudaki yeni eleştirel yaklaşımların önünün açılması sağlanmıştır. Halide Edib'in milliyetçi bir tavır sergilediği, Mandacılığı savunduğu ancak bu konudaki fikirlerinin zamanla değiştiği, inkılapların bazılarına olumlu yaklaştığı birçoğunu ise erken verilmiş kararlar olarak değerlendirdiği, Cumhuriyet'i zaruret olarak görse de demokrat bir Cumhuriyet istediği aksi takdirde uzun yıllar süren bir parti diktatörlüğünden başka bir şey olmayacağına inandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Halide Edib Adıvar, Mandacılık, Miting, Siyasal düşünce

ABSTRACT

Political Criticism of The Republican Period in Halide Edib Adivar

Halide Edib Adivar, one of the important literati of the Republican era, was a writer who lived between 1882 and 1964 and witnessed the important moments of history. In addition to his authorship, Adivar was also deemed worthy of titles such as teacher, journalist, soldier and politician. However, instead of being mentioned with his literary identity and contributions in the national struggle, he came to the agenda mostly through political thought and was criticized by different sections. For this reason, the main purpose of this study is to examine Halide Edib's political criticism in the Republican era and to respond to many differences of opinion regarding the political mindset. In the first chapter, the life of Halide Edib is included in the first chapter in order to understand the effects of the social environment and education life on which it is included, on its political thought structure. In the second part, by focusing on the general political and social appearance in the Republican period, important political events covering 1918-1945 were examined and Halide Edib's approach to these situations was handled through several important events. In the last part of the study, the works of Halide Edib were evaluated and the political thought structure in the Republican period was tried to be enlightened. In addition, different opinions about the political thought of Halide Edib were tried to be brought together and new critical approaches were paved. It was concluded that Halide Edib has a nationalist attitude, advocates Mandateism, but her ideas on this issue change over time and most of the reforms are positive, see many as early decisions and want a democratic Republic even if they see the Republic as a must, that the Republic believed that it would be nothing more than a long-term party dictatorship.

Keywords: Halide Edib Adivar, Mandate, Political Thought, Rally, Republic.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	
ABSTRACT.....	
İÇİNDEKİLER.....	i
SİMGELER VE KISALTMALAR	iii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problemin Niteliği, Kapsamı, Sınırları.....	1
1.2. Genel Bilgiler	2
1.3. Problem ve Alt Problemler.....	3
1.4. Araştırmanın Amaçları ve Beklenen Yararlar.....	3
1.5. Materyal ve Yöntem.....	4
2. HALİDE EDİB ADIVAR'IN HAYATI.....	5
2.1. Halide Edib Adıvar'ın Çocukluk Yılları	5
2.2. Halide Edib Adıvar'ın Gençlik Yılları.....	9
2.3. Halide Edib Adıvar'ın Edebî Kişiliği.....	14
3. CUMHURİYET DÖNEMİ GENEL SİYASİ VE TOPLUMSAL GÖRÜNÜM	20
3.1. 1919-1945 Dönemi Türkiye'de İç ve Dış Tarihi Gelişmeler	20
3.1.1. Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce.....	20
3.1.2. Birinci Dünya Savaşı	21
3.1.3. Mondros Mütarekesi.....	22
3.1.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi Olarak Atanması.....	23
3.1.5. İzmir'in İşgali	24
3.1.6. İzmir İşgali'ne Karşı Halide Edib'in Mitingleri	26
3.2. Kurtuluş Savaşı (1919-1923)	27
3.2.1. 19 Mayıs 1919 Samsun'a Çıkış ve Kongreler Dönemi	28
3.2.2. Damat Ferit Hükümeti'nin Düşürülmesi ve Amasya Görüşmeleri	31
3.2.3. Mandacılık Fikri	32
3.3. Milli Mücadele ve İç Savaş Dönemi (1920-1923).....	38
3.3.1. Mebusan Meclisi'nin Kapatılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması.....	38
3.3.2. Sevr Barış Antlaşması	39
3.3.3. TBMM'nin ilk Uluslararası Başarısı: Gümrü Antlaşması.....	40
3.3.4. Düzenli Ordu'nun Kurulması ve Muharebeler	41
3.3.5. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması	42

3.3.6. Cumhuriyet'in İlanı	42
3.4. 1923-1938 Döneminde Türkiye'de İç ve Dış Siyaset	43
3.4.1. Halk Fırkası'ndan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na	43
3.4.2. Hilafet'in Kaldırılması ve 1924 Anayasası.....	44
3.4.3. Şeyh Said İsyanı ve Siyasete Olan Etkileri.....	45
3.4.4. İzmir Suikastı.....	48
3.4.5. Tek Parti Rejimi ve Yönetimi.....	50
3.4.6. Kemalist Devrimler ve Altı Ok	51
3.4.7. Kapitülasyonların Kaldırılması.....	53
3.4.8. Nüfus Mübadelesi.....	54
3.4.9. Lozan Antlaşması Sonrası Atatürk'ün Dış Politikası	54
3.4.10. Atatürk ve İnönü Kavgası.....	57
3.4.11. Atatürk'ün Vefatı ve İsmet İnönü Milli Şef Dönemi.....	60
3.4.12. Halide Edib'in Türkiye'ye Dönüşü	61
3.4.13. Milli Şef Dönemi Paraları.....	62
3.4.14. Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabası.....	62
3.4.15. İnönü'nün İç ve Dış Politikaları	63
4. HALİDE EDİB ADIVAR'IN CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ ELEŞTİRİSİ	65
4.1. Milli Mücadele Dönemi	65
4.1.1. Mütareke Dönemi ve Değerlendirmesi.....	65
4.1.2. İzmir'in İşgali ve Protestolar- Mitingler	70
4.1.3. Anadolu'ya Geçiş	77
4.1.4. Halide Edib ve Cephedeki Faaliyetleri	81
4.2. Milli Mücadele Dönemi Sonrası	85
4.2.1. Cumhuriyet Dönemi	88
4.2.2. Mustafa Kemal Atatürk'e Suikast Girişimleri.....	93
4.2.3. Halide Edib Adıvar'ın Yurtdışına Kaçışı	93
4.2.4. Halide Edib Adıvar'ın İnkılaplar Hakkındaki Görüşleri	95
4.2.5. Halide Edib Adıvar'ın Katıldığı Konferanslar	104
4.2.6. Halide Edib'in Milliyetçilik Anlayışı	110
4.2.7. Halide Edib Adıvar'ın Ülkeye Dönüşü.....	112
4.2.8. Halide Edib Adıvar'ın Milletvekili Seçilmesi	114
5. SONUÇ.....	120
6.KAYNAKLAR.....	124

SİMGELER VE KISALTMALAR

İT:	İttihat ve Terakki
TPCF:	Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
SCF:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
md.:	Madde
İTF:	İttihat ve Terakki Fırkası
HİF:	Hürriyet ve İtilaf Fırkası

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Problemin Niteliği, Kapsamı, Sınırları

Halide Edib, 1882-1964 yılları arasında yaşamış Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Tarihteki önemli siyasal olaylara tanıklık etmiş olan bu yazarın eserleri, o dönem şartlarında düşüncelerin açıklanmasının zor olduğu düşünüldüğünde, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine ışık tutması bakımından oldukça değerlidir. Halide Edib Adıvar, yazarlığının yanında asker, gazeteci, öğretmen ve siyasetçi gibi unvanlara da layık görülmüştür. Bu durumun oluşmasındaki en büyük etken fikirlerini açıklamaktan çekinmediği gibi faaliyete geçirmek noktasında da hiç düşünmeden harekete geçebilmesidir. Özellikle de milli mücadele yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ndeki hastabakıcı olarak yürüttüğü faaliyetler, Tetkik-i Mezalim Komisyonun'da Türk halkının haklılığını ispat etme çabaları, Garp cephesinde gönüllü asker olarak verdiği mücadele, İzmir'in İşgali'ne tepki olarak yaptığı mitingler, Anadolu Ajansı'nın kurulması ve yurtdışı basınında yer alınabilmesi konusundaki çalışmaları onun milliyetçi yanını yansıttığı kadar asker, gazeteci ve siyasetçi olarak da anılmasını sağlamıştır. Ancak Mandacılık konusundaki fikirleri ile Ermenilerle ilgili söylemiş olduğu sözler Halide Edib'in edebiyatçı ve milliyetçi kimliğini gölgede bırakmaya ve daha çok siyasi düşünce yapısı üzerinden gündeme gelmesine neden olmuştur.

Halide Edib'in siyasi düşünce yapısıyla ilgili farklı kesimler tarafından eleştirilere maruz kalması günümüzde de devam etmektedir. Bazı yazarlar, Halide Edib'in siyasi meselelerdeki görüşlerinin farklılık gösterdiğini ve birbiriyle tezat oluşturduğunu söyleyerek Halide Edib'in siyasi düşünce yapısını çelişkili bulmuşlardır. Kimisi ise eleştirilerin daha çok "Mor Salkımlı Ev" ve "Türk'ün Ateşle İmtihanı" üzerinden yapıldığı, bu nedenle süreç içerisinde fikirleri değişmiş dahi olsa sürekli Batı'yı öven ve Batı'ya karşı

olan hayranlığını dile getirdiğinden ömür boyu bu suçlamalara maruz kaldığını belirtmiştir. Çünkü bu eserler, Halide Edib'in hayatının kendi anılarından okunmasını 1922'ye kadar olan dönem içerisinde mümkün kılmaktadır. Ayrıca olaya daha ılımlı yaklaşp, Halide Edib'in fikirlerindeki değişimin, yaşadığı dönemin kargaşasına bakıldığında, beklenen bir durum olduğunu belirtenler de olmuştur. Bu eleştiriler, Halide Edib'in siyasi düşünce yapısına onun gözünden cevap verilmesinin bir gereklilik olduğunu göstermiştir. Ancak Halide Edib hakkındaki araştırmalar incelendiğinde onun siyasi yönü üzerine pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır.

1.2. Genel Bilgiler

Halide Edib ile ilgili tez çalışmaları incelendiğinde, daha çok eser incelemesi oldukları ve din, halk bilimi, kadın, eğitim, öğretmen, asker ve Türk modernleşmesi konularındaki fikirlerinin aydınlatılması üzerine olduğu görülmektedir. Siyasal açıdan ise üç tez çalışması göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Ayşe Atalay tarafından yazılan “Kurtuluş Savaşı siyasal akımları içinde Halide Edib'in yeri” çalışmasıdır. Yazar Kurtuluş Savaşı sırasındaki siyasal olayların Halide Edib'in eserlerinde nasıl yorumlandığı ve tarihi gerçeklikleri ne denli doğru yansıttığı üzerinde durmuştur. Bir diğer tez ise Hülya Sağlam'ın, Halide Edib'in yeni Türkiye'nin kuruluş süreci ve Türk modernleşmesi üzerindeki katkılarını incelemek amacıyla yazdığı, “Halide Edib Adıvar'ın Türk modernleşmesine katkısı” adlı çalışmasıdır. Seda Sevinç ise Halide Edib'in Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerindeki eserlerinin bir arada değerlendirilmediği konusundaki eksikliği görerek “Halide Edib Adıvar'ın eserlerinde milli mücadele ve Cumhuriyet” konulu tez çalışmasını kaleme almıştır. Ancak bu çalışmalarda siyasi düşünce yapısının bütüncül bir şekilde ele alındığı görülmediği gibi Cumhuriyet dönemi kapsamında ele alan çalışma da oldukça azdır. Ayrıca bu tez kapsamında sosyal çevre, eğitim hayatı ve dönemsel olaylarının siyasal düşüncesi üzerindeki etkileri Halide Edib'in eserleri üzerinden incelenecektir. Önemli siyasal ve toplumsal olaylar 1918- 1945 yılları arasını kapsayacak şekilde düzenlenecektir. Halide Edib'in siyasi içerikli yazılarını bu dönemde kaleme aldığını düşünecek olursak bu tarihsel aralık oldukça önemlidir. Bu sayede Adıvar'ın düşünce yapısındaki değişiklikler, nedenleri ile tarihsel süreç içerisinde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın bir başka önemi de o döneme şahitlik etmiş

kişiler ile Halide Edib hakkında yazılmış yazılara da yer vererek milliyetçilik, Cumhuriyet, inkılaplar ve mandacılık gibi konulardaki eleştirileri de değerlendirebilmektir.

1.3. Problem ve Alt Problemler

Araştırmaya temel oluşturan problem Halide Edib'in Cumhuriyet dönemindeki siyasal eleştirisini ortaya koymaktır. Bu temel problemin alt başlıkları ise şu şekilde sıralanır:

- 1.Cumhuriyet döneminde yaşanan siyasal gelişmeler Halide Edib'in düşüncelerini doğrular nitelikte miydi?
- 2.Halide Edib'in Cumhuriyetin ilanına ve yapılan inkılaplara yaklaşımı nasıldır?
- 3.Halide Edib'in Milliyetçiliği neden sorgulanmıştır? Literatürdeki bu konudaki görüş ayrılığının nedenleri nelerdir?
- 4.Halide Edib'in Mandacılık ile ilgili görüşleri nelerdir, o dönem Türkiye'sinde Mandacılık nasıl değerlendirilmektedir?

1.4. Araştırmanın Amaçları ve Beklenen Yararlar

Bu tezin seçilmesindeki temel amaç, Halide Edib'in Cumhuriyet dönemindeki siyasal eleştirisini incelemek ve siyasi düşünce yapısıyla ilgili ortaya atılan çok sayıda görüş farklılığına onun gözünden cevap verebilmektir. Ayrıca o döneme şahitlik etmiş kişiler ile Halide Edib hakkında yazılar yazmış kişilerin düşüncelerine de yer verilerek en fazla eleştiriye maruz kaldığı milliyetçilik, mandacılık, Cumhuriyet ve inkılaplar hakkındaki düşüncelerini açıklığa kavuşturmaya çalışmaktır. Bu sayede Halide Edib'in siyasi düşünce yapısını bütüncül olarak inceleme fırsatı bulunacaktır. Ayrıca gerek Halide Edib Adıvar'ın düşüncelerini gerekse çeşitli kaynaklarda bu konuyla ilgili yer verilmiş düşünceleri bir arada inceleme fırsatı sunularak yeni eleştirel yaklaşımların önü açılacaktır.

Halide Edib'in zaman içerisinde değişen düşünceleri dönemsel olaylar içerisinde değerlendirilebilecek ve dönemin önemli siyasal olaylarına bizzat içinde bulunmuş birinin gözünden bakılarak gerçek tarihimizle karşılaştırabilme fırsatı sunulacaktır. Bu çalışma siyasi alanda bir eleştirel yaklaşım olduğu ve Halide Edib'in Cumhuriyet dönemindeki siyasi eleştirisini yansıtan çok fazla çalışma olmadığı düşünüldüğünde, literatüre de katkı sağlayacaktır.

1.5. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır. Bu bağlamda Halide Edib Adıvar'ın kitapları, yazıları ve kaynakları incelenmiştir. Ayrıca Halide Edib hakkında yazılmış diğer kitap, dergi, makale ve gazeteler de bu tez kapsamında değerlendirilmiştir.

2. BÖLÜM

2. HALİDE EDİB ADIVAR'IN HAYATI

2.1. Halide Edib Adıvar'ın Çocukluk Yılları

Halide Edib, 1882 yılının Şubat ayında Beşiktaş'ta dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Edib Bey, annesi Bedrifem Hanım'dır. Ceyb-i Hümâyun kâtiplerinden olan Mehmet Edib Bey, sonrasında Yanya ve Bursa Reji Müdürlüklerinde görev almıştır.¹

Halide Edib için hayat, Beşiktaş'ta doğduğu evde başlamıştır. Mehmet Edib Bey, doğacak çocuğuna, oğlan olacağını düşündüğünden Halid ismini seçmiştir. Ancak kız bebek haberiyle büyük bir şaşkınlık yaşayan Edib Bey, hazırladığı Halid ismine sonrasında hiç kullanmayacak da olsa “e” harfini eklemiş ve kızına Halide adını vermiştir. Ömrünün sonuna kadar da onu Halid diye seslenerek sevmiştir. Hatta nüfus kâğıdını çıkartmak için uzunca bir süre beklemiştir.²

Doğumdan hemen sonra Bedrifem Hanım'la Edib Bey, Halide Edib'in çocukluk yıllarında önemli bir yeri olan Mor Salkımlı evden ayrılarak başka bir yere taşınmışlardır. Ancak Bedrifem Hanım veremle pençeleşmiş ve hayatını kaybetmiştir. Bu durum, annesini çok küçük yaşta kaybederek anne sevgisinden mahrum kalan Halide Edib'in, babasına karşı daha düşkün olmasına neden olmuştur. Edib Bey ise eşinin ölümünden sonra Halide ile birlikte Mor Salkımlı Ev'e geri dönmüştür.³

¹ **Uyguner, Mustafa** (1994) Halide Edib Adıvar, Ankara, Bilgi yayınları, s. 13.

² **Çalışlar, İpek** (2010) Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın, 1. basım, İstanbul, Everest yayınları, s. 9.

³ **Çalışlar**, s. 9-10.

Halide Edib'in annesi Bedrifem Hanım daha önce evlenmiş olup, bu evliliğinden Mahmure adında bir kız çocuğu dünyaya getirmiştir. Ancak Bedrifem Hanım'ın ölümünden sonra eski eşi Ali Şamil Bey Mahmure'yi yanına aldığından ve Halide Edib'e de bir ablası olduğu söylenmediğinden Halide bir kardeşi olduğundan habersizdir. Bu durum Ali Şamil Bey'in sürgün kararıyla İstanbul'u terk etmek zorunda kalmasıyla son bulmuştur. Halide Edib'in ilk kez o zaman, elinde şeker kutularıyla gördüğü ablası Mahmure, Halide Edib'i sıkı sıkı sahiplenecek ve onun hayatını değiştirecektir. Artık geceleri Haminne ve Halide Edib'in yanına üçüncü bir şilte serilecek ve beraber yatmaya başlayacaklardır.⁴

Halide Edib, çocukluk yıllarının çoğunu "Haminne" dediği anneannesi Nakiye Hanım ile büyükbabası Ali Efendi'nin yaşadığı Mor Salkımlı Ev'de geçirmiştir. Eyüpsultanlı Nakiye Hanım, Mevleviliğe bağlılıklarıyla bilinen Nizamizâde ailesine mensup olup, ihtiyacı olanlara yardım etmeyi seven, cömert, sevgisini sessizce yaşayan ve kimseye hiddetlenmeyen biriydi.⁵⁻⁶ Nakiye Hanım sayesinde Mevlevilikle çocuk yaşta tanışan Halide Edib, Mevlevi kültürünü romanlarında sıklıkla kullanmıştır. Onu derinden etkileyen bir başka kişi de büyükbabasıdır. Kemahlı olan Ali Efendi, Sultan Reşad'ın kahvecibaşılığına kadar yükselmiş ve karısı Nakiye Hanım'ın aksine duygularını açık bir şekilde ifade edebilen biridir. Halide Edib'deki ilk millî duyguların oluşmasında büyükbabası Ali Efendi'nin torununa anlattığı eski savaş hikâyelerinin payı büyüktür. Kısacası, anneanne Nakiye Hanım'da olduğu gibi Ali Efendi de Halide Edib'in eserlerinde kendini hissettirmiştir. Babasının evlenmesiyle büyükannesinin evinden ayrılmak durumunda kalan Halide Edib, hep "Mor Salkımlı Ev"i özlemektedir.⁷⁻⁸

Halide Edib'in çocukluk yıllarında önemli etkiye sahip kişilerden biri de, aileye yeni katılan ve onun Saraylı Hanım Teyze diye seslendiği Gümüş Hanım isimli bir kadındır.

⁴ Çalışlar, s. 12.

⁵ Bekiroğlu, Nalan (1999) Halide Edib Adıvar, İstanbul, Sule Yayınları, s. 14.

⁶ Çalışlar, s. 14.

⁷ Bekiroğlu, s. 14.

⁸ Çetin, Seda (2014) 'Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Milli Mücadele ve Cumhuriyet' (Yüksek Lisans Tezi), Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-18.

Sarayın kadınlarına öğretmenlik etmiş olan bu eğitimli kadın, süslü eşyaları, kitapları ve giysileriyle Halide Edib'in ilgisini çekiyordur. Ancak Saraylı Teyze'ye sadece Halide Edib'in ilgisi yoktu, Nakiye Hanım da Gümüş Hanım'a karşı çok ilgiliydi. Hatta Gümüş Hanım ile oğlu Kemal'i evlendirmek istediği söyleniyordu. O sırada Bey herkesi şaşırtan bir karar alarak, evin işleriyle ilgilenen hanımın torunuyla evleneceğini açıklamıştır. Bey tüm karşı çıkışlara rağmen nikâhlanmış, Halide Edib'i de alıp Yıldız'da bir eve taşınmıştır. Bu sırada Edib Bey kızı Halide Edib'in yeni evde yalnızlık hissetmesini istemediğinden ve onun için endişelendiğinden, Mahmure'yi de onunla birlikte göndermiştir. Ancak Halide Edib, ablası Mahmure ile ayrılık vakti geldiğinde yabancılar içinde kaldığını düşünüp derin bir kedere kapılacaktır. Ayrıca babasının uyguladığı farklı yetiştirme tarzı da Halide Edib'in yalnızlık hissini iyice arttıracaktır. Çünkü, Mehmet Edib Bey, kızını hayranı olduğu İngiliz terbiyesiyle yetiştirmeye çalışır. Beslenmesinden aldığı eğitime kadar bu disiplini uygulamaya başlamıştır. Halide Edib diğer çocuklara benzemediği için üzülür ve hep onların kurdeleli, kırmalı elbiselerine özenir ve iyice durgunlaşır. Halide Edib'in bu durgun tavrı, Kiria Eleni ve kız kardeşi tarafından işletilen çocuk yuvasına verilmesiyle kısa sürede değişmiştir. Halide Edib, saraya mensup tanınmış kişilerin, çocuklarını gönderdiği bu yuvanın tek Türk çocuğudur. Eleni, şefkati ve iç dünyasının güzelliği ile Halide Edib'i etkilemiş, küçük kızı değiştirmiştir. Artık Halide Edib oynayan, koşan, şarkılar söyleyen bir kız olmuştur. Ancak şiir okuduğu bir gün etrafındaki şeyler sallanmaya başlamış ve sebebi bilinmeyen bir hastalığa yakalanmıştır. Bunun üzerine Halide Edib tekrar Mor Salkımlı Ev'e götürülmüştür ve burada, sevdiklerinin arasında iyileşmiştir. Bu hastalık onun hayata olan ilgisini kaybettiği zamanlarda tekrar ortaya çıkacaktır.⁹

Halide Edib, Mor Salkımlı Ev'e yani anneannesinin yanına geri dönünce yalnızlık acısından iyice kurtulur. Burada ilk din terbiyesini almaya başlar. Altı yaşına geldiğinde okuma yazmayı öğrenmek isteyen Halide Edib haminnesine söylenmeye başlamıştır. Babasının izni üzerine, Halide Edib'e Âmin alayı yapılmıştır. Âmin alayı mektebe başlanırken yapılan bir merasimdir. Halide Edib, anlamını bilmeden okumaya başladığı *Kur'an*'ın ahengine kapılmıştır. Okumayı söker sökmez edindiği ilk bilgiler Saraylı

⁹ Çalışlar, s. 14-16.

Teyzesi'nin kütüphanesindendir. Onun kütüphanesinden indirdiği *Afrika Seyahatnamesi* adlı kitap okuduğu ilk kitaplardandır. Okuduğu bir diğer kitap ise *Sergüzeşt-i Mevt*'dir.¹⁰

Mor Salkımlı Ev'de yaşayanlardan biri de Maliye Nezareti'nde katip olan Kemal Dayı'ydı. Kemal Dayı, gizli gizli çizdiği resimleri Halide Edib'e göstermek için onu her cuma odasına çağırırdı. Ancak Kemal Dayı da Halide Edib'in annesi gibi verem hastalığına yakalanmıştır. Artık Haminne için zor zamanlar başlamıştır. Kemal Dayı ölünce, Halide Edib'in büyükbabası da oğlunun acısına dayanamayarak vefat etmiştir. Bunca acıya katlanamayan Haminnesi evine küsmüş ve Üsküdar'a yerleşmiştir. Bundan sonra Halide için çocukluk Yıldız-Ihlamur ile Şemsipaşa-Sultantepe'si ekseninde geçecektir ve ömrü boyunca Mor Salkımlı Ev'in özlemini çekecektir.¹¹ Bu döngü içerisinde de çocukluğu boyunca çok fazla masal ve hikâyeye maruz kalacaktır. Halide evde yaşayan lalaları Süleyman Ağa ile Eğinli Ahmet Ağa sayesinde halk edebiyatına çok fazla ilgi duyacaktır. Eğinli Ahmet Ağa, Halide Edib'e durmadan Ebû Muslim el-Horasanî ve Battal Gazi'nin hikâyelerini okumuştur. Halide en çok bu hikâyelerdeki kudreti ve renkliliği sevecektir. Ancak Halide Edib'in asıl kahramanı Hazret-i Ali'ydi. İleride bütün bu etkilenmeler Rıza Tevfik'in tesiriyle birleşince de halk sanatına karşı sonsuz bir ilgi doğacaktır.¹²

Halide Edib, o yalnız çocukluğuna çok fazla ölüm ve evlilik sığdırmıştır. Babası Edib Bey, Saraylı Teyze ile evlenmiş ve iki eşli olmuştur. Artık Halide Edib için iki eşli yıllar başlamıştır. Bu süre zarfında gördükleri Halide Edib'i ve onun evlilikle ilgili düşüncelerini kötü etkilemiştir. Ancak bütün bunların arasında dağınık da olsa kocaman bir ailesi olmuştur. O yalnız çocuğun artık bir erkek dörtte kız kardeşi olmuş ve yaşamı boyunca onlardan destek görmüştür.¹³

¹⁰ Enginün, İnci (1998) Halide Edib Adıvar, İstanbul, Toker yayınları, s. 12.

¹¹ Çalışlar, s. 17-18.

¹² Enginün, (1998), s.12.

¹³ Çalışlar, s. 18-19.

2.2. Halide Edib Adıvar'ın Gençlik Yılları

Mehmet Edib Bey, saraydaki görevine rağmen, kendi tarzından ödün vermeyerek, her ne pahasına olursa olsun, Halide Edib'in Amerikan Koleji'nde okuması için uğraşmıştır. Bu yüzden de Halide Edib'i, Haminne ve Saraylı Teyze'si ile birlikte İcadiye'deki bir eve yerleştirmiştir. Mor Salkımlı Ev'e ise, Halide Edib'in 'abla' diye seslendiği üvey annesi ile çocukları taşınmıştır. Böylece tek bir evdeki iki eşliliğin getirdiği gerginlik sona ermiştir.

Edib Bey, Halide Edib yedi yaşındayken onu Amerikan Koleji'ne götürmüştür. Ancak yaşı küçük olduğundan okula kabul edilmeyince, Edib Bey nüfus kâğıdı çıkarttırarak kızının yaşını büyüttürmüştür. Bu sayede onu Kolej'e yazdırmayı başarmıştır. Ancak Dr. Patrick yaşının büyütülmesinden haberdar olduğu için onu yatılı olarak almamıştır. Zaten Halide Edib'in kolej hayatı da çok uzun sürmemiştir. Bir yıl sonra Halide Edib, adına çıkartılan padişah emri ile Kolej'den çıkartılmıştır.¹⁴

Edib Bey, kızının yanında yaşamasını istiyordur. Halide Edib kolejden ayrılınca da, İcadiye'de oturması için mazereti kalmamış ve Beşiktaş'taki eve taşınmıştır¹⁵ Ancak Halide Edib'e Mor Salkımlı Ev, güzelliğini kaybetmiş gibi gelmiştir ve onu yadırgamıştır. Bütün bunlara rağmen babasının duyduğu heyecan ve onun odasının eşyalarıyla bizzat meşgul olması, Halide Edib'in babasını bu evde sağlam bir sığınak olarak görmesine neden olacaktır.¹⁶

Halide Edib, kolej hayatı bitince derslerine evde devam etmiştir. Halide Edib, Mor Salkımlı Ev'e geldiğinin ertesi günü dönemin ünlü isimlerinden Şükrü Efendi ile derslere başlamıştır. Ebüllisan Şükrü Efendi, Halide Edib'e kendine has bir usul ile Arap gramerini öğretmiştir. Bu usulü ilk kez Halide Edib'de tecrübe etmiştir. Hocası Şükrü Efendi sayesinde *Kur'an*'ın manasını anlamaya başlamış ve İslamiyet'i öğrenmiştir. Artık Haminnesinin geceleri yatarken okuttuğu *Kul'euzü*'leri ve *Elham*'ı anlıyordur ve onların anlamını bilmek ona büyük bir teselli veriyordur. Bu sayede kendi dinini de tam anlamıyla

¹⁴ Adıvar, H. Edib (2007) Mor Salkımlı Ev, İstanbul, Can yayınları, s. 106.

¹⁵ Çalışlar, s. 23.

¹⁶ Adıvar, (2007), s. 110.

öğrenmeye başlamıştır. Süleyman Çelebi'ye ait 'Mevlid'in de, kafasındaki din ile ilgili oluşan soru işaretlerini aşmasında önemli bir yeri vardır. Halide Edib'in, 'Vurun Kahpeye' ve 'Sinekli Bakkal' romanlarında Mevlid'in etkilerinin görüldüğü belirtilmiştir.¹⁷

O tarihlerde Halide'nin çok sayıda hocası vardır. Edib Bey, musikiye düşkün olduğundan Halide Edib'in de bu konuda ders almasını istemiştir. Bu yüzden Halide Edib, Madam Livardali'den şan dersi almaya başlamıştır. Madam Livardali, eski bir primadonnadır ve onu İtalyan musikisinin içine daldırmıştır. Hatta Edib Bey, bu sırada Halide Edib'in musikiye yeteneği olduğunu düşünmüş ve Devlet Efendi'den de piyano dersi almasını sağlamıştır. Ayrıca Edib Bey, Woods Paşa'nın tavsiyesi üzerine kızı için bir mürebbiye tutmuştur. Bu mürebbiye İngiliz bir kadındır ve Halide'yi İngiliz terbiyesine göre yetiştirecektir. Vaktiyle Hindistan'da yaşayan bu kadın bir çay tüccarıyla evliyken, dul kalınca İstanbul'a yerleşmek zorunda kalmıştır. Halide bu yeni hocasından çok etkilenmiş ve onu şu sözlerle anlatmıştır: *"Ben bu hocaya, bilhassa Hindistan için içimde uyandırdığı alakadan dolayı minnettarım. Evvelki hocalarımdan onun farkı, sadece kültür sahasında değildi. Büyük bir adammışım gibi benimle ciddi meseleler konuşur, hayatının her tarafını bana anlatır dururdu. Bu, bende büyük bir gurur uyandırmıştı. Kardeşlerime birtakım çocuk hikâyeleri ve şiirler okurdu. Fakat bana İngiliz edebiyatına, bilhassa Shakespeare ve G. Eliot'a dair parçalar okutuyordu. Romancı olarak ihtisasımın kurumlarını bu kadın atmıştı diyebilirim"*.¹⁸

Halide Edib'in edebiyata olan ilgisi, hayranı olduğu Zola ile iyice derinleşmiştir. *"Zola'yı pek üstün, pek değerli bulurum. Fakat sanâtkar olarak değil, insan ve gerçeklerin adamı olarak Zola kadar büyük insan görmedim"*.¹⁹ Halide bir yandan edebiyat parçaları okuyor bir yandan da *Mother* isimli kitaptan tercümeler yapıyordu. Tercümeleri gören Mahmut Esat Efendi, metinde düzenlemeler yaparak eski Türkçe ile yazmış ve Halide Edib'in adına bastırtmıştır. O Sırada 1897 Türk-Yunan Savaşı şehitlerinin aileleri için açılan sergiye, Halide Edib'in Mader adlı tercümesi gönderilmiştir. Sergide Halide Edib'e

¹⁷ Şahin, Veysel (2018) 'Romanla kimlikleşen bir yüz: Halide Edib Adıvar ve edebi yaratımları' Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, (EFAD),1(1):8, s. 3.

¹⁸ Adıvar, (2007), s. 111-126.

¹⁹ Ünaydın, R. Eşref (1972) Diyorlarki, 1. Baskı, İstanbul, MEB Yayınları, s. 162.

yaptığı çeviri için şefkat nişanı verilmiştir. Ancak Halide Edib eserin kendisine değil Mahmut Esad Efendi'ye ait olduğunu düşündüğünden ve Abdülhamit tarafından taltif edilmek istemediğinden, bu durumdan hiç memnun olmamıştır.²⁰⁻²¹

Halide Edib'in Sultantepeci'ndeki son hocası Dr. Rıza Tevfik'tir. Rıza Tevfik Halide Edib'e bir yandan Fransız edebiyatını öğretmiş bir yandan da Halide Edib'in yazılarını okuyarak onu bu yolda teşvik etmiştir. Halide Edib ise hocasının anlattıklarının bir servet değerinde olduğunu farkındadır ve onun sayesinde sanat ve fikir yönünden geliştiğinin bilincindedir. Ayrıca kendisini onun sayesinde özgürce ifade edebilmeyi öğrenmiştir. Ancak Rıza Tevfik, eşi rahatsızlanınca Halide Edib ile olan derslerini kesmek zorunda kalmıştır.²²

Mehmed Edib Bey, Halide Edib'in artık evde eğitim almasını istemediğinden İstanbul'daki Kız Koleji'ne yazdırmıştır. Halide Edib, koleje ikinci sınıftan başlamıştır. Okulda fen, psikoloji ve tarih gibi derslere önem veriliyordur. Ayrıca derslere ilaveten konserler, resitaller düzenlenip, tiyatro etkinlikleri yapılyordur. Halide Edib, Koleje yazıldığında hocalık edecek seviyede olsa da matematikte diğerlerinden geri kalmıştır. Bunun için de babasına özel ders almak istediğini söylemiştir. Edib Bey'de Salih Zeki Bey'den ders alabileceğini Halide Edib'e iletmiştir. Halide Edib ise Salih Zeki ismini duyunca büyük bir korkuya kapılmıştır. Çünkü Halide Edib, çocukluğundan beri, rasathane müdürlüğünün yanında en saygın iki okulda da ders veren bu insana büyük saygı duymaktadır.²³

Salih Zeki Bey, Halide Edib'in, sahip olduğu bilgileri, pozitivist düşünceyle bütünleştirmesini sağlamış ve onu matematiksel düşünmeye sevk etmiştir. Salih Zeki hocası ile eski hocası Rıza Tevfik bambaşka fikirlere sahiplerdir. Biri tamamen edebiyatı ve sanatı mistik taraflarından diğeri de pozitivist anlayışa göre değerlendirmektedir. Bu sırada Halide Edib'in aklındaki mistik fikirler pozitivist anlayışa yenik düşmeye başlamıştır. Sonunda da Salih Zeki'ye olan hayranlığı sayesinde sadece zihni değil ruhu da

²⁰ Çalışlar, s. 25.

²¹ Adivar, (2007), s. 126-127.

²² Adivar, (2007), s. 128-129.

²³ Çalışlar, s. 29-36.

ona teslim olmuştur. Halide Edib'in zekası ve öğrenme gücü de Salih Zeki'yi Halide Edib'e hayran bırakmış ve aşık etmiştir.

Halide Edib, 1901 yılında Amerikan Kız Kolej'inden üstün başarı belgesiyle mezun olmuştur. Öğrenimini bitirir bitirmez de aşık olduğu matematik öğretmeni ile evlenmiştir. Başlarda bu evliliğe, Salih Zeki ile kızının arasındaki yaş farkının fazla olması ve Salih Zeki'nin medeni durumunun karışık olması nedeniyle Edib Bey karşı çıkmış olsa da, kızının yoğun ısrarlarına dayanamayarak kabul etmiştir.²⁴

Halide Edib ve eşi, Edib Bey'in Sultantepeci'nde verdiği daireye yerleştiler. Burada Salih Zeki'nin ilk eşinden olan oğlu Malik'le yaşamaya başladılar. Halide Edib çocukların hayatının iki ayrı eve bölünmesinin onlarda nasıl bir istikrarsızlığa neden olduğunu bildiği için ona karşı acımak ve mesuliyet duygularını aynı anda yaşıyordu. Halide Edib Malik'le adeta ana oğul gibi olmuştur. *“Galatasaray'da iken bazen ben onun üniformasını giyer, o da benim esvaplarımı giyerek dolaşır dururduk. Bir zaman sonra yazılarımı da ona dikte etmeye başlamıştım”*.²⁵

Hem anne hem de ev kadınlığı rolünü büyük bir ciddiyetle üstlenmiş olan Halide Edib, fikrî çalışmalarına ve yazılarına da aralıksız devam ediyordu. Zamanının büyük bir kısmını eşi Salih Zeki'nin *Kâmus-ı Riyâziyât* adlı eserine yardımcı olarak geçiriyor ve çeşitli kaynaklardan İngiliz matematikçilerinin hayat hikâyelerini toplayıp derleyerek eşine adeta asistanlık yapıyordu. Ayrıca, akşamları Sultantepeci'ndeki evdeyken okunan Sherlock Holmes hikâyeleri evin en büyük eğlencesi olmuştur. Halide Edib, babası ve eşine Conan Doyle'un kitaplarını Türkçeye çevirerek okuyordu. Halide Edib'in akşamları eşi ve babasına okuduğu bu çeviriler onu oldukça geliştirmiştir. Hatta Sherlock Holmes'un bazı yapıtlarını dilimize çevirmiştir.²⁶⁻²⁷

²⁴ **Çalışlar**, s. 37-39.

²⁵ **Adıvar**, (2007), s. 141-142.

²⁶ **Şahin, Veyssel** (2010) 'Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek', (Doktora Tezi), Elazığ Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 5.

²⁷ **Çalışlar**, s. 41.

Halide Edib'in, evliliğinin ilk iki senesinde tek derdi, yaşından dolayı bünyesi elvermediğinden, anne olamamaktır. Hamile kalmayı beklediği günlerde iyice bunalıma giren Halide Edib yalnızlaşır ve menenjit hastalığına yakalanır. Artık Halide Edib hiçbir şeyden tat alamamaya başlamıştır. Taki anne olup, ilk oğlunu kucağına alıncaya kadar bu durum sürer. 1903'te Ali Ayetullah, ardından 1905 yılında da ikinci oğlu Togo Hasan Zeki Hikmetullâh dünyaya gelir. *"Birincinin adını garip bir rüyanın tesiri ile koymuştum. İkinci doğduğunda Japon-Rus Muharebesi'nde Amiral Togo'nun zaferi memleketimizde büyük muhayyileleri o kadar harekete geçirmişti ki mahallemizde doğan diğer erkek çocuklar gibi o da Togo diye çağırıldı durdu".*²⁸

Hasan zeki henüz 50 günlükken Beyoğlu'ndaki rasathanenin üst katında bulunan müdür dairesine yerleşmişlerdir. Burada çocuklardan ve evinden arta kalan zamanlarda, evin arkasında bulunan odaya çekilmiştir ve vaktini bu küçük odadaki iki arkadaşıyla (yazı masası ve piyanosu) geçirmiştir. Halide Edib bu dar odada aylarca Zola okuyacak, ardından Shakespeare'e dönüş yapacaktır.²⁹

1910 yılı Halide Edib'in evlilik hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Kocas Salih Zeki'nin, sık sık başka kadınlarla görüşmesi ve bunu Halide Edib'den saklamıyor olması, aşk evliliği yapan Halide Edib'in kendisini aşağılanmış ve mutsuz hissetmesine neden olmuştur. *"Bir aşk evliliği yapmıştım. Bana annelik coşkusu yaşatan iki bebeğim vardı. Günlük yaşamın ayrıntılarından şikâyet etmem anlamsızdı, çünkü yaşadıklarım Türk kadınlarının büyük çoğunluğunun yaşadığından farksızdı".*³⁰

Halide Edib, Salih Zeki Bey'in ikinci defa evleneceğini söylemesi üzerine yıkılmıştır. Ancak, yuvasını yıkmadan önce Salih Zeki'nin bu ilişkisinde ne denli istikrarlı olup olmadığını anlamak adına, kısa bir süreliğine çocuklarıyla birlikte Yanya'daki babasının yanına gitmiştir. Döndüğünde meselenin kapanmadığını ve kocasının bir öğretmen olan Münevver Hanım ile evlenmiş olduğunu görünce dokuz senelik evlilik hayatına son vermiştir. Halide Edib gerek çocukluğundan beri karşı olduğu birden fazla evlilik konusundaki tavrı gerekse kadın haklarını konusundaki düşünceleri nedeniyle çok

²⁸ Adıvar, (2007), s. 125.

²⁹ Şahin, (2010), s. 5-6.

³⁰ Çalışlar, s. 46.

sevdığı kocasından istemeden de olsa ayrılmıştır. Bunun üzerine çocuklarıyla birlikte Fatih'teki anneannesinin yanına giden Halide Edib, hastalanarak yatağa düşmüştür. 1916 yılında Cemal Paşa Halide Edib'i, Lübnan'a çağırmıştır. Halide Edib burada çok sayıda okulun açılmasına yardım etmiştir. Bu sırada oradayken, İstanbul'dan bildiği Dr. Adnan (Adıvar) ile evlenmeye karar vermiştir. Sessiz ve sakin bir şekilde evlenen Halide Edib, yeni hayat arkadaşına yaşamı boyunca ona mutluluk verdiği ve her zaman onun yanında olduğu için büyük saygı duymuştur. Bu yüzden Adnan Adıvar onun için her zaman çok önemli biri olmuştur.³¹

2.3. Halide Edib Adıvar'ın Edebî Kişiliği

Halide Edib'in edebî kimliğini kazanmasında babası Edib Bey'in büyük payı vardır. Edib Bey, dönemin kültürlü ve önemli simalarından biri olduğundan Halide Edib küçük yaşta çok sayıda edebî sohbet katılma fırsatı bulmuştur. Çocukluk yıllarının ilk eserini 1897 yılında *Madar* (The Mother) adlı eseri tercüme ederek vermiştir. Bu sayede ilk yazın denemesine de başlamış olmuştur.

Yazarın edebi kişiliğinde Sultaniye'deki son hocası Rıza Tevfik'in de büyük etkisi olmuştur. Rıza Tevfik çoğu konuda bilgi sahibi olan bir hocadır. Özellikle de edebiyat, Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsça gibi konulardaki tecrübeleri, Halide Edib'in birçok alanda kendini geliştirmesine imkân sağlamıştır. Halide Edib daha çok Fars edebiyatının etkisinde kalmıştır. Hatta Türk edebiyatının Fars edebiyatın etkisinde kalmasından ötürü, kendi kimliklerini kaybettirdiğini düşünmüş ve sahip olduğu bu bilinçle Halk edebiyatının savunucusu olmuştur.³²

Halide Edib'in ilk yazısı 1908 yılında *Tanin* gazetesinde yayınlanmıştır. Halide Edib imzası taşıyan bu eserin başlığı ise Tevfik Fikret'in 'Sis' adlı şiirinde geçen bir mısradır. Bunda Halide Edib'in Tevfik Fikret sevgisinin de etkisi olmuştur. Tevfik Fikret Servet-i Fünun edebiyatındandır. Bu yıllarda Halide, sadece *Tanin* gazetesinde yazmıyordu,

³¹ Şahin, (2010), s. 5-6.

³² Şahin, (2018), s. 3

Aşyan, Demet, Muhit, Musavver, Resimli Kitap gibi başka dergilerde de yazmaya başlayan Halide, yazılarında Türk kadın haklarının savunuculuğunu yapmıştır. Ayşe Durakbaşı'nın "Türk Modernleşmesi ve Feminizm" kitabında Halide Edib kadın hareketi ile arasında çok zayıf bir bağ olduğu ifade edilmiştir. Durakbaşı'ya göre, "*Edib'in kendisi de ne anılarında ne de başka bir yerde dönenim kadın derneklerine ve diğer öncü kadınlara neredeyse hiç yer vermemiştir. Daha çok kendisi gibi eğitim işiyle ilgilenen Nakiye Elgün gibi muallime hanımlarla yakın ilişki geliştirmiştir*".³³ Hatta Londra'daki *Nation* dergisinde "Bir Türk Kadının İstikbali" isimli mektubu yayınlanmıştır. Halide Edib bu yazısında şöyle demektedir: "*Meşrutiyetten önce kadınlar hiç önemsenmezdi. Diğer edilen şeyler gibi nitelikleri de görmezden gelinir; kendi ayakları üzerinde durma hakkı yok sayılırdı. Buna ilaveten genellikle kendi başına konuşabilecek hiçbir kadın bulunmadığı veya varsa bile sayılarının biri ikiyi geçmediği düşünülürdü. Ama bugün bunun tam aksi ortaya çıktı...*".³⁴ İngilizlerde de ilgi uyandıran bu mektup sayesinde Halide Edib ve Grace Ellison'la tanışmıştır. Halide Edib İngiltere'ye ilk kez 1909'da Isabel Fry'ın davetiyle gitmiştir. Halide Edib ile Isabel Fry aralarındaki derin ve değerli bağ, ikisi arasında ömür boyu sürececek bir arkadaşlığın temelleri atmıştır. Halide Edib, Miss. Fry sayesinde Nevinson ve Bertrand Russell gibi önemli isimlerle de tanışmıştır. Halide Edib de karşılaşmalarından yola çıkmış ve yazıları için bilgi toplamıştır.³⁵⁻³⁶ Halide Edib bir yandan kadın lideri olarak teşvik edilirken bir yandan da muhalifler tarafından da ciddi tehditler almıştır. 31 Mart olayında (31 Mart 1325: 13 Nisan 1909) İstanbul'dan uzaklaşarak ve İngiltere'ye gitmiştir. Halide Edib için farklı bir deneyim olan İngiltere, onun İngiliz kadınlarının hak ve özgürlükleriyle ilgili araştırma yapmasına imkân sağlamıştır. Bu sayede yaptığı gözlemleri "İngiltere ve İngilizler" adlı seri yazılarıyla Akşam'da yayımlama fırsatı bulmuştur.³⁷

³³ **Durakbaşı, Ayşe** (2009) *Halide Edib/Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 241-242.

³⁴ **Çalışlar**, s. 56.

³⁵ **Durakbaşı**, s. 191-193.

³⁶ **Şahin**, (2010), s. 13.

³⁷ **Yılmaz, Ayfer** (2013) 'Halide Edib'de kadın hakları', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(1), s. 121.

Halide ilk romanlarını, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazmaya başlamıştır. Özellikle 'Heyulâ', 'Raik'in Annesi' ve 'Seviyye Talip' adlı eserlerinde o döneme ait sorunları objektif bir şekilde yansıtmıştır. Yazarın ilk oluşum dönemindeki romanlarını inceleyecek olursak; olay örgüsü bakımından zayıf, dil ve üslupta dağınık oldukları görülür. Halide Edib'in ilk romanlarındaki anlatımının sorunlu, olayların ise basit olmasında, yazarın yazdıklarını tekrar okumamasının payı büyüktür. "*Pek az okur, pek az düzeltirim; "aşk efsaneleri gibi, yazılarım arasında en düzgün olanı bile bir daha okumam"*".³⁸

Halide Edib'in gelişme ve katılma dönemindeki romanları 1912-1923 yıllar arasına rastlar. Bu yıllarda çok sayıda roman kaleme almış olan Halide Edib, romanlarında toplumsal konulara yönelmiştir. Özellikle de Millî Mücadele dönemi, Halide Edib'in bu dönemdeki romanlarında önemli bir temadır. Bu dönemde Halide Edib'in hayatında önemli gelişmeler olmuştur. Halide Edib, 1910-1912 yılları arasında, Türk Ocağı çevresinde yer almıştır. Bu Türkçü çevrede Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu gibi isimler bulunur. Ardından da 1911 yılında *Türk Yurdu* adlı dergide yazılar yazmaya başlamıştır. Halide Edib, eğitim, kadın halkları, dil, din, Turancılık gibi konularda Ziya Gökalp'ten oldukça etkilemiş ve bu etkiyle de 'Yeni Turan' adlı romanını yayınlamıştır. Yine aynı yıllarda 'Handan', arkasından da 'Son Eseri' adlı eserini kaleme alan Halide, 1916 yılında büyük bir şöhrete sahip olmuştur.³⁹

Halide Edib'in gelişim ve oluşum dönemindeki yazıları ferdi ve millî duyguları içermektedir. Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılan Adıvar'ın cephede yer alması, eserlerinde önemli bir yer tutmuştur. Halide Edib, bu dönemde milli mücadelenin ilk romanı olan *Ateşten Gömlek*'i yazmıştır. *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye* ve *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanlarında Kurtuluş Savaşı yıllarındaki toplumsal değerlerde yaşanan yabancılaşmayı ve eğitim sistemindeki aksaklıkları eleştiren Halide Edib, Türk milletinin değer yargılarına sahip çıkarak eski gücüne dönmesini istemiştir. Bu yüzden de romanlarında milli bilinç ve bağımsızlık gibi olumlu temalara yer vererek, milletin kendini gerçekleştirme arzusunu uyandırmaya çalışmıştır. Burada istenen romanlardaki bireysel aşkın, vatan ve millet aşkı

³⁸ Ünaydın, s. 157.

³⁹ Şahin, (2010), s. 13-14.

içinde eriyerek ateşten gömleğe dönüşmesi ve ulusal bilincin durmaksızın devam etmesidir.

Halide Edib Adivar, ‘Sinekli Bakkal’ eseriyle roman dünyasındaki şöhretini sağlamlaştırmış ve bu eseriyle yeni bir sürece başlayan Halide Edib’in romanları ve romancılık anlayışı da yeni bir biçim ve üslup kazanmıştır. Halide Edib’in diğer olgunluk dönemi eserleri olan ‘Sonsuz Panayır’, ‘Döner Ayna’ ‘Hayat Parçaları’ ve Akile Hanım Sokağı’nın toplumda yaşanan problemleri eleştirel bir dille anlattığı görülmüştür.⁴⁰

Halide Edib, hayatına yazarlığının yanı sıra öğretmenliği de sıdırmıştır. Halide Edib’in çocuklarını verdiği Amerikan Koleji’nde öğretmen olan Nakiye Elgün’ün, Darülmuallimat’ta müdür olarak göreve başlaması ona yeni bir çalışma alanı açmıştır. Halide, okulu ve eğitimdeki durumu tetkik etmek ve raporlamakla sorumlu tutulmuştur. Halide Edib, hazırlamış olduğu raporları Milli Eğitim Bakanlığı’na sunmuştur. Nakiye Hanım gibi dönemin Milli Eğitim Bakanı Esat Bey de Halide Edib’e öğretmenlik teklif etmiştir. Halide Edib sunduğu raporlarda, kız öğretmen okullarının eğitim düzeylerindeki yetersizliği ve düzeltilmesi konusundaki aciliyeti dile getirmiştir.⁴¹

1911 yılında Halide Edib, kısa süreliğine İngiltere’ye gitmiştir. Döndüğünde ise savaşın açtığı yaralarla ve salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmış bir ülke bulmuştur. 1909 yılında *Teâli-i Nisvan Cemiyeti*’ni (Kadınları Yüceltme Derneği) kuran Halide Edib, başkanlığını yaptığı bu vakıfta, evi barkı olmayan göçmenler ve askerlere yardım etmiş, onlara hastabakıcılık yapmıştır. Ek olarak da vakıf okullarının teftişi ile ilgilenmiştir. Böylece, bu okulların durumunu görme imkânı bulan Halide Edib, vakıf okulları hakkındaki raporlarını, 1916 yılında *Türk Yurdu* adlı dergide yayımlamıştır. Yazısında öğrencilerin durumundan bahsettiği kadar öğretmenlerden de söz etmiştir. Halide Edib bu çalışmalarının yanında Türk Ocağı’nda da görevler almıştır.

Halide Edib, Cemal Paşa’nın daveti üzerine, 1916 yılında, Lübnan’a gitmiş ve çok sayıda okulun açılmasına destek vermiştir. Sonrasında İstanbul’a dönen Halide Edib, Hayri

⁴⁰ Şahin, (2010), s. 14-15.

⁴¹ Şahin, (2010), s. 6.

Efendi vakıf okullarında öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu okulda Nakiye Hanım genel müdür olarak çalışırken, Halide Edib de okulun genel müfettişliğini ve danışmanlığını yapmıştır. Halide Edib, bu yetenekli öğretmen kadrosuna, yakından tanıdığı İsabel Fry'ın da katılması istemiş ve onun eğitim konusundaki görüşlerini önemseydiğinden ülkemize getirilmesi için uğraşmıştır. Fakat Eğitim Bakanı Şükrü Bey'in bazı konulardaki anlaşmazlığı nedeniyle Miss İsabel Fry memleketine dönmüştür.

1924-1939 yılları arasında bazı sağlık problemleri ve siyasi nedenlerden ötürü Halide Edib yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Halide Edib, bu süre boyunca, iki kez ABD'ye gitmiştir. Halide Edib ilk gidişinde Williamstown Political Institute'sü tarafından düzenlenen yuvarlak masa toplantısına, ikinci gidişinde ise 1931 Colombia University'nin Barnard College'inde düzenlenen konferansa katılmıştır. 1931-1932 yılları arasında misafir öğretim üyesi olarak bu üniversitede "Türk Fikir Hayatı ve Edebiyatı" derslerini vermeye başlamıştır. Ardından verdiği dersleri konu alan "Turkey-Faces West" (Türkiye-Batıdan Görüntüler) isimli kitabını yayımlamıştır.⁴²

Halide Edib, 1935 yılında yurt dışındayken gittiği ikinci şehir olan Hindistan'a davet edilmiştir. Burada ilk Müslüman Üniversite'nin (Jamia-i Milliye) kurulmasına destek olan Halide, oradaki birçok üniversitede de profesör unvanı ile dersler vermiş ve Gandhi ile tanışmıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından 1939 başlarında Türkiye'ye geri döner. 1939'da Arnavutluk İtalya Devleti tarafından işgal edildikten sonra Türkiye ile İngiltere arasında kendilerini zora sokmayacak savunma antlaşması imzalanır. Bu olan olaylar sonrasında Akşam gazetesi Halide Edib'in eski işgalci olan yeni "müttefik" hakkında yazı yazmasını istemektedir. Gazete, yazısında şu sözleri dile getirir:

"Dostlarımız olan İngilizleri iyi tanımayız. Halkımız onları garip ve anlaşılmaz âdet ve ananelere bağlı telakki eder. Türk efkârı umumiyesine mesela Fransızlar ve Almanlar gayet iyi izah edildiği halde, İngilizler laykiyle anlatılmamıştır. Halbuki mukadderatını birbirine bağlayan bu iki asil milletin iyice tanışması lazımdır. İngiltere'yi, İngilizleri ve

⁴² Şahin, (2010), s. 7-8.

*İngilizleri İngiliz gibi bilen büyük Türk edibi Halide Edib Akşam gazetesinde İngiltere ve İngilizleri anlatan bir yazı silsilesini neşredecektir”.*⁴³⁻⁴⁴

Halide Edib Adıvar, Tanin’den başladığı yazın hayatına, Büyük Mecmua, Hakimiyet-i Milliye, Mehasin, Resimli Roman, Şehbal, Resimli Kitap, Musavver Muhit, Şehbâl gibi gazete ve dergilerdeki yazılarıyla devam etmiştir. Halide Edib, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde İngiliz Edebiyatı profesörlüğüne getirilmiştir. Halide Edib buradaki görevini on yıl sürdürür. 1950 seçimlerinde İzmir’den bağımsız aday olarak gösterilen Halide Edib, Demokrat Parti milletvekili olarak seçilmiştir. TBMM’de eğitimin çağdaşlaşması konusundaki çalışmalarını gerçekleştirmek için çok sayıda komisyonda bulunan Halide, 5 Ocak 1954 tarihinde milletvekilliği görevinden ayrılarak üniversiteye geri dönmüştür. 1955 yılında da kocası Dr. Adnan Adıvar’ı kaybeden Halide Edib, geri kalan hayatını yazarak ve hastalıklarla uğraşarak geçirmiştir.

1939-1964 yılları, Halide Edib’in yazarlığının en verimli dönemleridir. Çok sayıda makale ve inceleme ürünü de bu dönemlerde yazan Halide, eşini yitirmesi ile Halide Edib ruhsal bunalıma girmiştir. Bu sırada sadece geçmiş yıllarını, Kurtuluş Savaşı’ndaki anılarını ve “mandacılık” konusundan dolayı hissettiği rahatsızlığı dile getiren yazılar yazmıştır. Uzun süre yatakta kalan Halide Edib 9 Ocak 1964 tarihinde hayata gözlerini yummuş ve ertesi gün İstanbul’da bulunan Merkezefendi Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir.⁴⁵

⁴³ “İngiltere ve İngilizler: Manş Denizini Geçerken”, Akşam, nu. 7411, 10 Haziran 1939,s. 7.

⁴⁴ **Haliloğlu, Nagehan** (2019) ‘Halide Edib Hampstead’de: İngilizlerin işgalci ve ev sahibi olarak temsili’, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59(1), s. 83.

⁴⁵ **Şahin**, (2010), s. 8-10

3. BÖLÜM

3. CUMHURİYET DÖNEMİ GENEL SİYASİ VE TOPLUMSAL GÖRÜNÜM

3.1. 1919-1945 Dönemi Türkiye’de İç ve Dış Tarihi Gelişmeler

3.1.1. Birinci Dünya Savaşı’ndan Önce

1913-1918 yılları arasında, Osmanlı Devleti İttihat Terakki (İT)’nin diktatör düşüncesi ile yönetilmiştir. Çağdaşlaşmanın zor şartlarda, Batı fikirleri ile aynı düşünceyi paylaşmaktan geçtiğini, mücadele ederek onlara benzemek gerektiğini savunmuşlardır. Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti’ni çağdaşlaştırmak adı altındaki asıl amaçları, farklı azınlık gruplarını kullanarak kendi bölgelerini oluşturmak ve paylaşımına uygun zemini hazırlamaktır. İlk başlarda Osmanlı Devleti’nin zor günler yaşaması ve bunu fırsat bilen Balkan Devletleri’nin de toprak kazanma tutkusu kendi aralarında savaş başlatmış, bunun sonucunda anlaşmalar yapılmıştır. 1913-1914 yıllarında İstanbul, Atina Anlaşmaları yapılmıştır.⁴⁶

İT’nin savunduğu demokrasiyi yok etme düşüncesinin vermiş olduğu, şeffaf modernleşme yolu, sadece sınırlı başarılar sağlamış, ülkenin diktatörlükle yönetilerek kişisel düşünce yapısının aldığı kararlar savaşa girerek, felakete yol açmıştır.⁴⁷

⁴⁶ **Tunçay, Mete** (1989) ‘Türk Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980’, Cilt-4, Ankara, Cem Yayınevi, s.

⁴⁷ **Tunçay**, s.40.

3.1.2. Birinci Dünya Savaşı

1914 yıllarında Avrupalı devletler bir taraftan egemenlik ve toprak arayışındayken bir taraftan da yeni pazar arayışına girmişlerdir. Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki Cermen-Slav uluslarının çatışması, diğer tarafta ise İngiliz-Alman yarışı dengeleri değiştirmeye yetiyordu. İlk başta Fransa, İngiltere ve Rusya birlik olarak üçlü İtilaf devletlerini oluşturacak diğer tarafta ise Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya İttifak devletlerini oluşturacaklardı. Daha sonra farklı devletlerin katılımı ile dengeler değişecektir. Japonya'nın iki buçuk yıl sonrasında savaşa katılan ve İtilaf Devletleri arasında yer alacak olan Amerika, savaşı İtilaf Devletleri lehine çevirecektir. Diğer devletlerin Osmanlı'yı parçalayıp, paylaşma isteği hakkında ki düşünceleri Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmekteydi. Savaştan uzak durmak istemesine rağmen savaşa dâhil edileceğini, yalnız kalmaması adına İttifak ya da İtilaf Devletleri arasında seçim yapması gerektiğini biliyordu. Bu yüzden İtilaf ve İttifak gruplarından birinin yanında yer almalıydı. II. Abdülhamit'in Alman sempatisi, İT'nin Fransa ve İngiltere'ye olan sevgisi İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı olan isteksiz tutumları Almanya tarafına yani İttifak devletleri tarafında yer almasına sebep olmuştur. 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan Veliahtı'nın çıktığı Sırbistan gezisi sırasında bir suikast sonucu öldürülmesiyle, dört yıl sürecek ve birçok imparatorluk ve devletin sonunu getirecek olan savaşın fitili ateşlenmiştir. Macaristan kralı eşi ile Bosna ziyaretinde ordu düzenini görmek için ziyarette bulunmuş bir Bosnalı vatandaş tarafından bombalı saldırıya uğramış lakin bertaraf edilmiştir. Dönüşte ise Bosnalı bir Sırp olan arkasında ise "Kara el" adında bir çetenin olduğu kişinin açtığı ateş sonucu öldürülmüşlerdir. Avusturya-Macaristan yetkilileri, Sırbistan devletine bir yazı yollayarak Avusturya aleyhine olan her türlü faaliyetlerin sonlandırılması ve bu olaya katılanlarında cezalandırılmasını istemiştir. Sırbistan hükümeti ise İtilaf devletlerine danışmış ve istediklerini kabul etmediklerini iletmiştir.⁴⁸⁻⁴⁹ Bu durum karşısında Avusturya-Macaristan bir aylık kısa bir süre sonrasında Sırbistan'a savaş açmıştır. Rusya'nın Sırbistan'ı koruması üzerine Almanya da Avusturya-Macaristan'ın yanında yer almıştır.

⁴⁸ Bayur, Y. Hikmet (1991) Türk İnkılâbı Tarihi, C. II/Kısım: IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 558-600.

⁴⁹ Karal, E. Ziya. (1996) Osmanlı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IX, s. 365-370.

Fazla zaman geçmeden Fransa, Belçika ve İngiltere de savaşa dâhil olarak Birinci Dünya Savaşı başlamasını sağlamışlardır.

1915 yılında İngilizler hain bir planla Rusların Doğu Anadolu’da işgalini kolaylaştırabilmek için 19 Şubatta denizden Çanakkale’ye saldırmışlardır. Sistemli döşenmiş mayınlar ve isabetli top atışları sayesinde çok başarılı olamamışlardır. Daha sonra Fransızların desteğiyle karaya asker çıkarmışlardır. Farklı ülkelerin farklı askerleriyle çarpışan Osmanlı askerleri Nisan ayında Seddülbahir ve Arıburnu kıyılarına asker çıkaran devletlerle savaşmıştır. Anafartalar grubu komutanlığında bulunan Miralay Mustafa Kemal, üstün düşünce ve askeri yeteneklerini bir kez daha sergilemiştir. Planları istediği gibi gitmeyen İngilizler, Çanakkale’nin deniz yolu ile geçilebileceği konusunda ısrarcı olsalar da, Türk askerinin üstün savunmasını geçememiş ve hayal kırıklığına uğramışlardır. Bunun üzerine İngiliz halkının tepkilerine maruz kalan Churchill da Amirallikten alınarak ülkesine geri çağırılmıştır. Çanakkale Savaşı sonrasındaki kayıplar kanlı içeren bilançoyu gözler önüne sermiştir. İngilizler 214 000 kişi, Osmanlı tarafı ise 120 000 kişi zayıat vermiştir. İtilaf cephesi devletleri aralık sonlarında Anafartalar ve Arıburnu’nu ocak ayında da Seddülbahir’i terk etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁰

3.1.3. Mondros Mütarekesi

Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde İttifak Devletleri ile imzalanan mütareke antlaşmaları, büyük devletlere yani Almanya, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan’a karşı ağır yaptırımlar içermektedir. Osmanlı Devleti’ne sunulan şartlar ise yaşam haklarını elinden almaya yöneliktir. Yer olarak Limni Adası’nın Mondros Limanı seçilmiş, Osmanlı Devleti’ni temsilen Rauf Bey (Orbay) gönderilmiştir. 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanmış, Osmanlı Devleti bırakışma diye adlandıracağımız kendi toprak ve yönetimi üzerindeki tüm haklardan mahrum bırakılıyordu. Oldukça ağır şartları gerektiren antlaşmanın en önemli maddeleri 7. ve 24. Maddeleri olup, bu maddelere göre işgal güçlerine istedikleri yerleri işgal edebilme yetkisi veriyordu. Barış antlaşması imzalanmadan haksız bir şekilde İtilaf Devletleri işgale erkenden başlamış, ülkenin çeşitli

⁵⁰ Tunçay, s. 47-48.

yerlerinde karşı konulduğunda işgal hakkı doğuran antlaşma maddelerine sığınarak saldırı oldu bahanesiyle masum halkı katlederek işgalleri sürdürmüştür. Silahsızlaştırılan Osmanlı Devleti'nin bu durumu işgal kuvvetlerinin işini kolaylaştırmış, tek silahlı bölge olarak Doğu Anadolu bölgesi kalmıştır.⁵¹

3.1.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi Olarak Atanması

Doğu'da Ermeni ve Rumlara karşı yoğun bir mücadele vardır. Mondros'un 24. maddesi gereği Doğu'da bulunan 6 ilde herhangi bir karışıklık çıkması durumunda, İtilaf Devletleri'nin bu illeri işgal etmesine imkan tanımaktaydı. Maraş, Trabzon ve 6 doğu ilini de içine alacak şekilde "Büyük Ermenistan" kurulmasını istemekteydiler. Doğu'da çoğunluğun Müslüman halktan oluşsa da, Rum ve Ermeni halkı Müslümanları o bölgeden kaçırmak adına Türk halkına işkence etmişlerdir. Ruslar nüfus dengesini etkilemek için Rum vatandaşları gemilerle bölgeye sevk etmekteydi. Müslüman halkın bu durum karşısında göstermiş oldukları haklı tepki ise İngilizler tarafından bahane edilmiş ve önlem alınmadığı takdirde müdahale edecekleri yönündeki uyarılarını arttırmıştır. Sonuç olarak İngilizler 9 Mart 1919'da 200 kişilik birlik ile müdahale etmiş, 30 Mart'ta da Merzifon'u işgal etmişlerdir. Rumların bu durumdan cesaret almaları saldırı şiddetini daha da arttırmıştır. İngilizlerin uyguladıkları yaptırımlardan rahatsız olan Damat Ferit Paşa, önlem almak için Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e danışmıştır. Alınması gereken önlemleri sıralayan Dahiliye Nazırı acilen bölgedeki durumun derhal bir Paşa tarafından kontrol edilerek rapor edilmesi ve önlem alması gerektiğini bildirir. Bu kişi Mustafa Kemal'dir. Görevi yapabilmesi için yüksek yetki ve makam sahibi olması gerektiğini bildirmiş ve kabul görmüştür. Mustafa Kemal'in istediği de tüm yetkileri alarak Anadolu'ya geçmek ve Kurtuluş mücadelesi başlatmaktır. 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişi olarak padişah tarafından atanmıştır.⁵²

⁵¹ Akbal İsmail / Hacıfettahoğlu İsmail (2009) Türkiye'nin Politik Tarihi, Ankara, Savaş yayınevi, s. 37-38.

⁵² Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 145.

3.1.5. İzmir'in İşgali

Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1918'de toplanarak Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını tasarlamış ve uygulamaya koymuştur. Zemini ve şartları kendi lehlerine göre hazırlayan İtilaf Devletleri "5 denizli büyük Yunanistan" hayalini gerçekleştirmek istediklerinden bu durum karşısındaki her türlü engeli de bir tehdit olarak görmekteydiler. Nitekim, olacakları önceden tahmin edip gerekli tedbirlerin alınması konusunda hükümeti uyan Nurettin Paşa'da bundan nasibini almıştır. Nurettin Paşa'nın görevden alınmasını sağlayan müttefik devletler yerine İngiliz hayranı İzzet Beyi vali olarak, Ali Nadir Paşa'yı ise komutan olarak atamıştır. Bu sayede Ali Nadir Paşa'nın emri ile şehri karşı konulmadan işgal etme fırsatı bulmuşlardır. Planları istedikleri gibi gerçekleşen İtilaf Devletleri mütarekenin 7. maddesi gereği işgale başlamışlardır. Yunanistan'ın işgal hareketini kolaylaştırmak için yapılan planlar, İtilaf Devletleri işgalin gizli tutulmasını ve İtalya'dan gizlenmesi için büyük çaba harcamıştır. Zırhlı birliklerin, İzmir Liman sınırında hazır bulundurulmasının açıklamasını kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlamak amacı ile olduğunu belirtmektedir.⁵³ İtilaf Devletleri'nin korumasındaki Yunan donanmaları 15 Mayıs sabahı şehre girerek işgale başlamışlardır. Hiçbir şekilde karşı koyulmasına izin verilmeyen Yunan işgaline karşı yapılan açıklamalar hala Osmanlı Devleti tarafından yöneltildiği haberleri gelse de görünenler ile duyulanlar farklılık göstermekteydi. Polis müdürlerinin, Jandarma komutanlarının, İzmir valisinin görev ve yetkileri yok sayılarak ufak basit bahanelerle tutuklanıyorlar ve sonrasında da işkencelere maruz bırakılıyorlardır. Rumların da destek olması sonucunda iki gün içerisinde 2000'den fazla Türk öldürülmüş, ilerleyen sürelerde bu sayı 5000'i bulmuştur. Mütareke sonrası hiç bir şey yapamayan hükümet seyirci kalarak Yunanlıların ilerleyişini izlemiştir. Bunun sonucunda her geçen gün artan zorbalık ve tecavüzün şiddeti karşısında çeşitli gazetelerden yazılan yazılarla bu işgale karşı duyulan kin ve nefret hükümete duyurulmaya çalışılıyordu. Yunan birlikleri Gediz'den başlayarak Aydın'a kadar ilerlemiş ve arkasında bir yığın yağmalanmış ev türlü çeşit zulümlerine maruz kalmış bir Müslüman halk bırakmışlardır. İtilaf Devletleri'nin yapılan haksızlıkları görmezden gelmesi, akıllarda sıranın İstanbul'a geleceğini düşüncesini uyandırmaktadır. Halkın olanlardan ders çıkarması ve bu işin siyaset ile değil

⁵³ **Olçay, Osman** (1981) 'Sevr Antlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)', Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 32-34.

kurtuluş mücadelesi ile olacağına inanmaları uzun sürmemiştir.⁵⁴ Yunanlıların işgal sürecinin başlamasından sonra hızla Anadolu'ya ilerlemesi Osmanlı Devleti'ni panik haline sokmuş, acilen Padişah fikir alışverişi ve çözüm yolu aramak için toplantı düzenlemiştir. Toplantıya tüm yeni ve eski Bakanlar, üniversite hocaları, din adamları çağırılmıştır. Halide Edib'in çağırılması da düşünülmüş lakin kadın olduğu için Bakanlar Kurulu bu konu hakkında tartışmalara sebep olduğu için toplantıya çağırılmamıştır.⁵⁵⁻⁵⁶ Türk halkı yapılan vahşetler karşısında tepkisiz kalmamış, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Katibi, Erzurum Belediye Başkanı ve birçok vatansever 22 Mayıs 1915'de, İstanbul'da bulunan Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalya'nın siyasi birimlerine, Wilson'a, Sadrazamlık ve eski cemiyetlere telgraf çekerek işin ciddiyeti konusunda tedbir alınması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁷ 20 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrazama yolladığı telgraf da Yunan işgalini asla kabul etmeyeceğini yazmıştır. Yurdun her yerinden telgraflar geliyor, yapılan tecavüzlere karşı tepkiler büyüyor, İstanbul Hükümeti'nin sessiz ve hiç bir şey yapmadan bekleyişine Türk milleti sessiz kalmıyordur. Cemiyetlerin yapmış olduğu faaliyetler, illerde yapılan direnişler ve çekilen telgrafların hepsinden Mustafa Kemal Paşa da haberdar ediliyordu. Türk halkının ona olan güveni tamdı. Mustafa Kemal, İşgal Devletleri'nin Türk halkına istediklerini vermeyeceğine inanmaktadır. Atatürk, Türk halkının bağımsızlık için savaşacaklarına ve boyun eğmeyeceklerine inanmakta ve Mondros Antlaşması'nı kabul eden İstanbul Hükümeti'nin ilerleyen zamanlarda etkisiz olacağının sinyallerini vermektedir.⁵⁸

⁵⁴ **Cebesoy, A. Fuat** (1953) 'Milli Mücadele Hatıraları', İstanbul, Vatan Neşriyatı, s. 28.

⁵⁵ **Türkgeldi, A. Fuat** (1987) 'Görüp İştiklerim', Ankara, TTK, s. 216.

⁵⁶ **Tansel, Selahattin** (1991) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1-4, İstanbul, MEB. Yayınları, s. 189-190.

⁵⁷ **Kültür bakanlığı yayınları** (1981) Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Karayolları genel müdürlüğü matbaası, s.12-14

⁵⁸ **T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi Yayını** (1982) Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri Yayınları (1911- 1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Yayın no:1, Ankara, s. 26.

3.1.6. İzmir İşgali'ne Karşı Halide Edib'in Mitingleri

Mustafa Kemal Atatürk, Türk halkının yapısını iyi biliyor haksızlığa, zulme susmayacağını, milli menfaatler çerçevesinde hareket etmek gerektiğini, milletin daha çok aydınlatılması icap ettiğini düşünüyordu. Yunanlıların yaptığı zulüm ve tecavüzler hakkında henüz halkın bir şey den haberleri yoktu. Halkın bilgilendirilmesi gerekmekteydi. Bu da ancak mitinglerle mümkün olabilirdi. 28 Mayıs 1919 tarihli tamimi ile de bunu yapmak istemişti. En büyük mitingler İstanbul da gerçekleşmiş ve desteklemiştir. Ülkenin her yerinde mitingler yapılarak halkın bilinçlendirilmesi ve o heyecanın tüm yurda hissettirilmesi sağlanıyordur.⁵⁹

Türk Ocağı 18 Mayıs'tan itibaren miting programları yaparak İzmir'in işgalini protesto etmek için çalışmalarına başlamıştır. 19 Mayıs'ta yapılacak Fatih mitinginde konuşmayı yapacak olan kişinin Halide Edib olmasına karar verilmiştir. Fatih Belediyesi'nin önünde elli bine yakın insan toplanmıştır. Ülkenin vahim durumunu anlatmak için balkona çıkan Halide Edib'in ilk cümlesi "*Gece en karanlık ve ebedi görüldüğü zaman ışığı en yakındır*" olmuştur. Konuşma esnasında halkın konuşmanın etkisine kapılmasından, İngiliz uçaklarının üstlerinden geçmesi bile o kalabalığı dağıtmaya yetmemiştir. Mitingler arka arkaya devam etmiş, Sağanak yağmurun yağdığı bir gün olmasına rağmen fatih mitinginde olduğu gibi ikinci miting Kadıköy de coşkulu şekilde devam etmiştir. Arkasından Üsküdar, Haydarpaşa ve Sultanahmet mitinglerinde de konuşmalar yapmıştır. En coşkulu ve kalabalık mitingi iki yüz bin kişinin katıldığı Sultanahmet mitingidir.⁶⁰

⁵⁹ Şahingöz, Mehmet (2002). Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 727.

⁶⁰ Arabacı, H. Murat (2007) 'Milli Mücadele'nin hazırlık safhasında Halide Edib Adıvar'ın faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk'. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 19, s. 278-279.

3.2. Kurtuluş Savaşı (1919-1923)

Mondros mütarekesi ile Osmanlı Devleti işgali kabullenmiş bir şekilde halka askerliğinde kaldırıldığını açıklayarak askeri ve ordu düzeninde bozulmalar oluşmuştur. Askerliğin sonlandırıldığını düşünen askerler ya firar ediyor ya da görev yerini terk ediyorlardır. Tedbir olarak çıkarılan bir hükümle kaçanların öldürülmesi kararı alınmıştır. İbret olması amacıyla kaçan askerlerin diğer askerlerin gözü önünde kurşuna dizilmesi ibret olması için uygulanmıştır. 11 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin "Firariler Hakkında Kanun" adı altında çıkardığı kanun ile sorunların çoğu önlenmiştir. İstiklal Mahkemelerinin Meclis kararı ile kurulması, kaçakların ve ordunun toparlanmasını sağlamıştır.⁶¹ Kurtuluş Savaşı kitap ve belgelerde 19 Mayıs 1919 tarihi şeklinde anımsanmaktadır. Bu tarihin geçerli bir sebep olması dışında daha çok duygusallık ön plandadır. Mustafa Kemal'in ve Türk halkının bu günü yeniden doğuş olarak değerlendirmesi en önemli sebeplerindendir. Osmanlı Devleti'ni toprakları üzerinde Avrupalı bir başka deyişle işgalci devletlerin sergilemiş oldukları sömürgeci tavır karşısında gösterilen silahlı ve silahsız direnişe kurtuluş mücadelesi denir. Amaç ülkeyi dış güçlere karşı temizlemek ve ülke bütünlüğünü sağlamaktır. Daha çok kongreler düzenleyerek, dernekler kurarak direniş gösterilmiştir.⁶² Kurtuluş Savaşı, 15 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkartıp Ege bölgesine saldırması ile başlamıştır. Mayıs ayı son günlerinde Balıkesir Ayvalık'ta Yarbay Ali'nin (Çetinkaya), Yunanlıların asker çıkardığını görmesi üzerine açtığı ateşle başlamıştır. Aynı tarihler içerisinde, Mustafa Kemal Paşa da görevlendirme sonucu 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkarak Kurtuluş mücadelesini başlamasını ve örgütlenme faaliyetlerini sürdürülmesini sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nda düzenli ordu olmadan Batı, Güney ve Doğu bölgelerinde mücadele verilmiştir. Batı ve Güneyde çoğunluğunu halk ve eski askerlerin oluşturduğu Kuvâ-yı Milliye ordularıyla 1919-1922 yılları arasında düşmana karşı büyük mücadele verilmiştir.⁶³

⁶¹ **Türkman, Saim** (1997). 'Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nde İaşe', (Yüksek lisans tezi) İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, s. 13-14.

⁶² **Oral, Mustafa** (2018) 'Türk Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel konumu', Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi dergisi, 1-2, 3-16, s. 4-6.

⁶³ **Tunçay**, s. 67-68

3.2.1. 19 Mayıs 1919 Samsun'a Çıkış ve Kongreler Dönemi

Kurtuluş Savaşı'nın başlaması olarak kabul edilen, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması, ülkenin kurtulması için dönüm noktası olmuştur. Tanınmış bir asker olması, Doğu Karadeniz de Rumlara karşı direniş gösteren asker ve sivil halkı ikna edebileceği düşüncesi, savaşa girmeye sebebiyet veren ittihatçı kadroyu eleştirmesi Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilmesine etki etmiştir. Fakat Mustafa Kemal kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendiğinin farkındadır. İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal'in asıl amacından habersizdir. İsteddiği Anadolu'ya geçmek, bölgede ki tüm sivil ve askeri birimlere karşı emir verme yetkisini kullanarak Anadolu'nun kurtulmasını sağlayacak çözüm yolları bulmak, halkı örgütlemek bağımsızlık mücadelesini başlatarak ulus egemenliğine dayalı bağımsız Türk Devleti kurmaktır.⁶⁴ Mustafa Kemal 16 Mayıs 1919'da öğleden sonra Bandırma Vapuru'na binerek Samsun'a gitmek için yola çıkmıştır. Boğazları kontrol altında tutan İngilizlerin İstanbul'u terk eden herkes için vize işlemlerini zorunlu hale getirmesi, Mustafa Kemal'e Samsun'a gidişi sırasında vize vermek için tereddüt etmişlerdir. Belgede İstanbul Hükümeti'nin Padişah mührünün bulunması İngilizlerin vizeyi onaylamasını da etkili olmuştur. İngilizler tedbir olarak Bandırma Vapuru'nu takip ettirmiş, Mustafa Kemal gemi kaptanına herhangi bir saldırı olması ihtimaline karşı kıyıya yakın ilerlemesini söylemiştir. Üç günlük sıkıntılı yolculuk sonrası 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a çıkmıştır.⁶⁵ Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında şehrin işgal altında olduğunu, İngiliz ve Rum çetelerinin serbestçe dolaştığını görmüştür. 6 günlük bir süre kalan Mustafa Kemal, güvenlik açısından sıkıntı olacağı düşüncesiyle, iç bölgeleri kontrol ve kaplıcaları kullanmak bahanesi ile 25 Mayıs'ta Havza ya gitmiştir. Havza da daha rahat hareket edecek ve halk ile bir arada olarak direniş ve vatanın kurtuluşu için yapılması gerekenler hakkında halkı bilgilendirmiştir. Kaldığı süre içerisinde yakın illerde Manisa ve Aydın'ın işgal edildiğini alınması gereken tedbirlerin yurt bütünlüğünün korunması gerektiğini, işgal anında yapılması gerekenleri gizli ve açık olarak genelgeler yayınlayarak bildirmiştir. Bir yandan askeri konularda tedbirler alırken

⁶⁴ **Uluğ, N. Hakkı** (1973) Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, 1. Baskı, İstanbul, Milliyet yayınları, s.30-40.

⁶⁵ **Jaeschke, Gotthard** (2001) Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, s. 117.

bir taraftan direniş için örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulması için çaba harcamıştır. Mustafa Kemal'in Anadolu'da sürdürdüğü çalışmalardan haberi olan İngilizler ise İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparak geri çağırılması konusunda ısrarcı olmuştur. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'ne verdiği raporlarda hiç bir şey yapmadan boyun eğmenin felaketle sonuçlanacağını bildirmiştir.⁶⁶

Erzurum Kongresi; Doğu'da daha önce de çalışmalar yapılmış, özerk bir hükümet kurmak için çaba harcanmış 1913 ve 1918 yıllarında kongreler düzenlenmiştir. Mustafa Kemal bir anda, bir bütün olarak milli birliğe doğru gidilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Kendi isteğiyle gelmeyen ve toplanmayan bir kongrenin ittihatçı damgası vurulacağını milli birliği oluşturmak için bir sonuca varılamayacağını biliyordu. İttihatçı grubu küstürmemek için toplantıya katılma kararı almıştır. Erzurum Kongresi'ne katılmak için Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran'da Amasya'dan Tokat'a geçmiştir. 27 Haziran'da gerekli tedbirleri almak için Sivas'a geçmiştir. Bir hafta sonra 3 Temmuz'da ise zorlu bir yolculuk sonrası Erzurum'a geçmiştir. Mustafa Kemal 8 Temmuz'da tüm yetki ve görevlerinden istifa ettiğini açıklayan bir telgraf çekerek İstanbul Hükümeti'ne bildirmiştir. İngiliz Hükümeti'nden kongrenin toplanacağını haber alan Rawlinson, bir gün önce Erzurum'a gelerek Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş, İngiliz Hükümeti'nin bu kongreyi onaylamadığını söylemiştir. Bu söz karşısında sinirlenen Mustafa Kemal, kongre toplamak için izin istemediklerini söyleyerek, ne olursa olsun bu kongrenin toplanacağını söylemiştir. 23 Temmuz günü kongre süreci zorda olsa başlamış, Mustafa Kemal oylamaya katılan 48 delegeden 38'inin oyunu alarak başkan seçilmiştir. 7 Ağustos'ta sona eren kongrede Doğu Bölgesi birliği sağlanmış, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'da olan otoritesi azalmıştır. Bu durumdan haz etmeyen İstanbul Hükümeti farklı sert bir politika kararı alarak, Mustafa Kemal'in tutuklanmasını, Teşkilât-ı Milliye ve kongre adıyla yollanan yazışmaların telgraf müdürlüğü tarafından kabul edilmemesini ve Doğu illerine yeni Vali ve Komutanların atanmasını sağlamıştır. Anadolu'da direniş faaliyetlerinin engellenmesini isteyen Damat Ferit Paşa ise farklı heyetler oluşturmuştur.⁶⁷

⁶⁶ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 147-148.

⁶⁷ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 149-152.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri; Mahalli bir kongre olan 26-31 Temmuz 1919 arasında gerçekleşen kongrede alınan karar, İtilaf Devletleri sorumlularına ve İstanbul Hükümeti'ne telgrafla bildirilmiştir; *“Anadolu tarihi ve medeniyeti bakımından Türk ve Müslümandır. Anadolu Türkleri yurtlarını Yunan bayrağından Kurtarıncaya kadar savaşıacaktır”*.⁶⁸

Sivas Kongresi; Kongreye katılan çoğu vatansever milli mücadele için her şeyi göze alırken Kazım Karabekir Paşa, İstanbul Hükümeti ile arasını iyi tutma çabası içerisindeydi. İstanbul ile haberleşmeyi keselim diyen Mustafa Kemal'in bu önerisini onaylamamıştır. Erzurum Kongresi'nde yaşananların aynısı Sivas'ta da yaşanmaktaydı. Bu sefer istediğini almak isteyen İtilaf Devletleri çareyi kongreye katılacak olan milli mücadele taraftarı delegeleri tehdit etmekte bulmuştur. Fransızlar Sivas valisini tehdit ediyor, toplanılması halinde Sinop'ta hazır bekletilen gemiler ile çıkarma yapıp Sivas'ın işgal edileceğini söylüyorlardı. Bu bir blöftü, lakin Vali Reşit Paşa ile 3. Kolordu Komutanı Refet Bey de (Bele) bu blöfe kanmış şekilde korkarak kongrenin başka şehirde yapılması için Mustafa Kemal'e istekte bulunmuşlardır. Mustafa Kemal korkularının yersiz olduğunu böyle bir şey olmayacağını, blöf olarak anlatmış ve kararından dönmeyeceğini bildirmiştir. Kongre 4 Eylül 1919'da Sivas Lisesi'nde toplanmıştır. Erzurum'da delege sayısı 56 iken Sivas'ta bu sayı 38'dir. İlk 3 gün ittihatçı olmadıklarını kanıtlayabilmek için yemin etme töreni ile geçmiştir. 4.gün esas konular konuşulmaya başlanmıştır. 1.si yurt bütünlüğünü ve güvenliğini sağlayacak şekilde gözden geçirilmesi, hükümetin idare edememeleri halinde yönetime el konulması, 2.si ise manda meselesidir. Uzun tartışmalar sonucunda ortak bir karar alınarak, adil bir barış yapılabilmesi için Amerika'nın Anadolu'ya bir heyet göndermesi ve hakikati görmesi istenmiştir. 11 Eylül 1919'da kongre beyannamesi yayınlanarak, Anadolu'daki bütün cemiyetleri birleştirerek, hepsini içine alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu bildirilmiştir. Diğer bir konu olarak herhangi bir işgal ve saldırı durumunda karşı koyarak savunma yapılacağı belirtilmiştir. Meclis-i Mebusan seçimlerinin başlanması, ordu yerine milis güçler ve çetelerle yani Kuva-yı Milliye oluşturulması kararı alınarak, gizlice ordu birlikleri Kuva-yı Milliye şekline büründürülmüştür. Damat Ferit'in emriyle Mamuretülaziz Valisi Ali Galip

⁶⁸ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 152.

Kongreyi basmaya çalışması bardağı taşıran son olay olmuş, İstanbul ile olan haberleşme sona ermiştir.⁶⁹

3.2.2. Damat Ferit Hükümeti'nin Düşürülmesi ve Amasya Görüşmeleri

Damat Ferit hükümetinin son yaptığı kongre baskını girişimi üzerine Mustafa Kemal hemen harekete geçmiştir. Mustafa Kemal taktik olarak Damat Ferit hükümetini sorumlu tutarak, padişahın gizli işler yapılarak haberdar edilmediği, silahla direnişleri bastırmaya çalıştığını ve geçici bir hükümet gelene kadar İstanbul Hükümeti ile iletişimin kesileceğini söylemiştir. Damat Ferit ne kadar uğraşıp doğruluk payı olmayan iftiralar atsa da amacına ulaşamamış ve hükümetten çekilerek yerini Ali Rıza Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Ali Rıza Paşa göreve gelir gelmez Mustafa Kemal ile görüşerek elinden geleni yapacağını milli mücadele için ne yapması gerekiyorsa destek vereceğini söylemiştir.⁷⁰ Verilen taahhütler üzerine İstanbul ile haberleşmeye devam edilmiştir. Yeni hükümet ile üç konuda anlaşılmıştır;

1. Sivas ve Erzurum Kongreleri'nde alınan kararlar hükümet olarak benimsenerek uygulanacak,
2. Milli Meclis kuruluncaya kadar millet ve vatan hakkında kesin hükümler verilmeyecek,
3. Barış konferansına gönderilecek kişiler vatanın durumunu bilen, bilgili ve güvenilir kişiler olacaktır.

Amasya'da Mustafa Kemal'in önemle vurguladığı konu düşman işgali altında olan İstanbul'da özgürce doğruların ifade edilemeyeceğini, meclisin İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığını söylemiştir. Meclisin milli iradeyi savunması durumunda dağıtılacağını düşünüyordu. Henüz hükümet kurmak için yetersiz kalan Anadolu, Müdafaa-i Hukuk teşkilatını güçlendirerek söz sahibi olmaya çalışmıştır. Amasya'da alınan kararlar ile milli irade düşüncesine ters düşen kararların alınması durumunda Meclisin tanınmayacağı

⁶⁹ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 153-154.

⁷⁰ Özer, Sevilay (2017) 'Ali Galip olayı', Stratejik Sosyal Araştırma Dergisi, 1(2):12, s. 6-7.

Erzurum ve Sivas'ta alınan kararların uygulamaya koyulacağı vurgulanıyordu. İstanbul Hükümeti rütbe ve yetkilerini aldığı Mustafa Kemal'i tanımak zorunda kalmıştır. Hükümetin düşmanlarla imzalayacağı barış antlaşmalarının geçersiz kılınacağını tüm ülkelere göstermiştir.⁷¹

3.2.3. Mandacılık Fikri

Atatürk, Samsun'a çıktığında ülkenin kurtuluşuyla ilgili iki yol üzerinde durulmaktaydı. Bunlardan ilki Amerikan ya da İngiliz Mandası himayesi altına girerek yaşamak, diğeri ise bölgesel bir çaba ile ülke bütünlüğünden uzak bölgesel bir kurtuluş sağlamaktır. Mustafa Kemal Atatürk, mandacılığı savunanların Osmanlı'nın çeşitli milletler tarafından bölüştürülmektense bir bütün olarak kalmasını tercih ettiklerini, bölgesel kurtuluşu savunanların ise bu durumu Osmanlı'dan ayrılmamak adına bir önlem ya da kendi başlarını kurtarma yolu olarak gördüklerini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in düşüncesi ise diğerlerinden farklıdır. Ona göre bu durum karşısında alınabilecek tek karar milletin hâkim olduğu bağımsız bir Türk Devleti kurmaktır ve bu düşüncesini bu sözlerle açıklamaktadır:

*“Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak... Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun ilk kararlarımın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır”.*⁷²

Amerikan Mandacılığını savunanlarda, Osmanlı Devleti'nin dağıtılacağı ve Türk kısmının bağımsız olamayacağı, parçalanarak diğer ülkeler tarafından bölüşüleceği ya da büyük kısmının sömürgeci bir devlet olan İngiltere'ye verileceği korkusu vardır. Böylesi bir durumdan kurtulmanın çaresini ise, Amerika gibi sömürgeci bir mantığı olmayan,

⁷¹ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 155-156.

⁷² Atatürk, M. Kemal (2010) Nutuk, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınevi, s. 8-10.

Filipin adalarını bağımsızlığa taşıyan bir devletin manda himayesine girmekte bulmuşlardır.⁷³ O dönemlerde manda fikrinin büyük savunucularından biri de Kara Vasıf Bey'dir. Fethi Tevetoğlu'nun yazı ve konuşmalarında ifade ettiğine göre Kara Vasıf Bey'in mandacılığı benimsemesindeki en büyük etken Halide Edib'tir. Mustafa Kemal Paşa'ya manda fikrini Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde beyan eden de, Halide Edib'in yakın dostu olan Kara Vasıf Bey'in ta kendisidir. Kara Vasıf Bey'in kulağındaki işitme sorunun olması, hiçbir yabancı dil bilmemesi direk Amerikalı gazetecilerle görüşemeyeceği kanısını uyandırmaktaydı. Ayrıca Kara Vasıf Bey'in Mustafa Kemal'e iletilmesi için Ali Rıza Paşa'ya verdiği mektuplar için *“Halide'nin düşüncelerinin yer aldığı mektuplar!”* diye bahsetmesi de bu durumu doğrulamaktadır.⁷⁴

Mustafa Kemal Amasya'da kaldığı süre boyunca Anadolu'nun her yerine telgraflar yolluyor ve kendisine memleket hakkında haberler geliyordu. Bu yazışmalar arasında Halide Edib'in de yolladığı mektuplar ve telgraflar vardır. Mustafa Kemal ile Halide Edib ülkenin durumu ile çeşitli konularda sürekli temas halindedir. Mustafa Kemal *“yalnız mitingler ve tezahürat büyük gayeleri hiçbir zaman kurtaramaz”* diyerek düşüncelerini belirtmiştir. Halide Edib 10 Ağustos 1919'da mektuba şu şekilde cevap vermiştir:

*“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Saygıdeğer Efendim.*

Ülkenin siyasal durumu en sıkışık bir evreye geldi. Kendimize bir yön çizmek için Türk Ulusu'nun zarını atıp olumlu bir duruma girmek zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış durum İstanbul'da şöyle görünüyor: Fransa, İtalya, İngiltere Türkiye'nin güdümü işini Amerika Senatosu'na resmi olarak önermekle birlikte, bütün güçlerini senatonun bunun kabul etmemesi için harcıyorlar. Bölüşmeden pay kaçırmak elbette işlerine gelmiyor.

⁷³ Bayur, Y. Hikmet (1990) Atatürk Hayatı ve Eseri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 194.

⁷⁴ Tevetoğlu, Fethi (1988) Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara, TTK, s. 184-185.

Suriye'de umduğunu elde edemeyen Fransa, zararını Türkiye'den çıkarmak istiyor. İtalya, namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk birliğini, çağdaşlaşmasını, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecek için bile olsa, istemiyor. Yeni araçlar ve görüşlerle tümüyle çağdaş ve güçlü bir Müslüman Türk hükümeti, başında halife de olursa, İngiltere'nin Müslüman esirleri için bir kötü örnek olur. Türkiye'yi bütün olarak İngiltere alabilse kafasını, kolunu koparır, birkaç yılda kendisine gönülden bağlı bir sömürge durumuna getirir. Buna, en başta, özellikle ülkemizdeki din adamları çoktan isteklidir. Ama bunu Fransa ile dövüşmeden yapamayacağı için istemez. Fakat Türkiye'yi bütün olarak bırakmak zorunluluğu belirirse, yani bölüşmenin ancak askerlik yönünden büyük özverileri göze alarak elde edebileceğini anlarsa, Latinleri sokmamak için Amerika'nın güdümcülük görüşünü tutar ve destekler. Nitekim, İngiliz siyasa adamları arasında aslında bu düşünceye eğilimli olanlar vardır. Morison gibi tanınmış kişiler Amerika'nın Türkiye'de genel güdüm almasını istiyorlar.

Bir başka çözüm yolu da Türkiye'yi, Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve kesin olarak İstanbul'dan yoksun bıraktıktan sonra, eskiden yabancılara tanınan kapitülasyonları ve bir gün, nasıl olsa çökecek iç sınırları içinde bağımsız bırakmak. Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü katlanılabilir kötü durum olarak görüyoruz. Nedenlerimiz şunlardır:

1-Aramızda nasıl olsa Hristiyan azınlıkları kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı uyruğu haklarından yararlanacaklar, hem de dışarıdaki bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, boyuna işlerimize karışılmasına yol açacaklar, aslında göstermelik bağımsızlığımızı azınlıklar adına her yıl parça parça yitireceğiz. Düzenli bir hükümet ve çağdaş bir yönetim kurulması için patrikhanenin siyasal ayrıcalıkları ve azınlıkların güçlü devletler aracılığıyla, boyuna gözdağı verdirmeleri ortadan kalkmalıdır. Küçük ve güçsüz bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2-Birbirini yok eden; çıkar, hırsızlık ya da serüven ve ün için yaşayanların tutkusunu yerine getiren hükümet anlayışı yerine, ulusun rahatlığını ve gelişimini sağlayacak ve

halkı; köyleri, sağlığı ve düşüncüsü ile çağdaş bir halk haline koyabilecek bir hükümet anlayışı ve uygulaması bize gereklidir. Bu işin istediği para, uzmanlık ve güç bizde yok. Yabancı devletlerden ödünç para almak, siyasal tutsaklığı artırıyor. Kayırma, bilgisizlik ve çok konuşmaktan başka, olumlu bir sonuç veren yeni bir yaşayış düzeni yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarına değer vermese bile, halkı ve halk hükümeti kurmayı ayrı sayan Filipin gibi vahşi bir ülkeyi bugün kendi kendini yönetebilen çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. 15-20 yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi; her kişisi öğrenimi ve anlayışı ile gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak Yeni Dünya'nın yeteneği yaratabilir.

3-Dış çekimleri ve kuvvetleri uzaklaştırabilecek bir yardımcı bize gerek. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan güçlü bir elde bulabiliriz.

4-Bugünkü olup bittilerin kalkması ve süratle devamızı dünyaya karşı savunabilmemiz için yeterince güçlü bir devletin yardımını istemek gerekir. Başka ülkeleri ele geçirmeye alışkın olan Avrupa'nın bin bir dalaveresine ve alçakça siyasasına karşı, böylece bir vekil adı altında, Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek doğu sorununu da, Türk sorununu da gelecek için kendimiz çözmüş olacağız.

Bu nedenlerden ötürü süratle istememiz gereken Amerika da, elbette sakıncasız değildir. Onurumuzdan epeyce vazgeçmek zorunda bulunuyoruz. Yalnız, kimilerinin düşündüğü gibi Amerika'nın resmi kimliğinde dinsel eğilim ve dinden yana olmak yoktur. Hristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerika'sı, Amerika'nın yönetim makinesinde yer tutmaz. Amerika'nın yönetim makinesi dinsiz ve milliyetsizdir. O, çok düzenli, çeşitli soy ve mezhepte adamları çok bağdaşık olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Doğu'da güdümculük ve Avrupa'da başına dert almak istemiyor. Ama onların onur işi saydıkları şey, yöntemleri ve ülkeleriyle Avrupa'dan üstün bir ulus olmak isteğidir. Bir ulus, içtenlikle Amerikan ulusuna başvurursa, girdikleri ülkenin ve ulusun yararına nasıl bir yönetim kurabildiklerini Avrupa'ya göstermek isterler.

Resmi Amerika'nın önemli adamları arasında bizden yana epeyce bir eğilim belirdi. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok önemli Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı yansıtan resmi ve özel Amerikan düşüncesi, gizli olarak şudur: Türkiye'yi hiçbir parçaya ayırmamak, eski sınırları içinde bütün olarak bırakmak koşuluyla genel ve bir tek güdüm kurmak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu isteği pek sıcak karşılanmıştır.

Resmi Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya eğilimli görünmüyor. Eğer güdüm alırlarsa bunu, bütün uluslara eşit koşullar altında bir yurt çocuğu sayarak alacaklarını en önemli çevrelerinden öğrendim.

Ancak, Avrupa kesin olarak bir Ermenistan sorunu ortaya çıkarmak, özellikle İngiltere Ermenilere ödünler vermek istiyor; Amerika kamuoyunda zulüm görmüş Ermeniler adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Bizim düşünürleri Avrupa korkusu düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Cami Bey gibi, Ulusal bütünlüğümüzü bile oluşturan Siyasa adamlarımız, Ermeni sorunu için bir çözüm yolu salık veriyorlar. Resmi olarak size yazılıyor.

Çok tehlikeli günler geçiriyoruz. Anadolu'da olup bitenleri dikkat ve sevgi ile izleyen bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler bunun, Hristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu elbirliğiyle Amerika'ya aşılama çalışıyorlar. Her an bu ulusal eylemi durdurmak için kuvvet gönderilmesi düşünülüyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Ulusal eylem süratle ve olumlu isteklerle hemen kendini gösterirse (ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir tutumu da olmazsa) Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok önemli çevreler kesinlikle söylüyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Üstelik kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi bile belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, devamıza destek olabilmesi için, bu elverişli dakikaları yitirmeden, bölünme ve çökme korkusu karşısında Amerika'ya başvurmak zorunda

olduğumuzu sanıyorum. Vasıf Bey kardeşimizle bu konuda ortak olduğumuz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve iradesi olan geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Serüven ve savaş zamanı artık geçmiştir. Gelecek için gelişme ve birleşme savaşı açmak zorundayız. Sınırlarında bunca çocuğu ölen zavallı ülkemizin düşünce ve uygarlık savaşında kaç şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı çocuklarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin temelleri bile çöken zavallı yurdumuz için uzakları görerek birlikte düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başınıza dua ederim. Ulusal davada canıyla ve başıyla çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle birlikte olduğumu beyan ederim.

10 Ağustos 1919 Halide”.

Yazışmalardan da anlaşılacağı gibi görüşler ağırlıklı olarak Amerikan Mandasının ülke geleceği için hayırlı olacağı yönündedir.⁷⁵ 1913 yılında İstanbul’a gelen Filipinli temsilciler ile görüşmüş ve Amerikan yardımları hakkında bilgi aldığı düşüncesinin oluşmasında etkili olmuştur. Fransız ve İngilizlerin Sivas Kongresi’ni engellemek istediklerini ve Ermenilere silah yardımı yaptıklarını, Amerika’nın ise Ermenistan Devleti’ni desteklemediklerini mektuplarında belirtmiştir. Buradan Amerikalılarla görüştüğü düşüncesi ortaya çıkarılabilir.⁷⁶

⁷⁵ Atatürk, s. 63-66.

⁷⁶ Enginün, İnci (1978) Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 50.

3.3. Milli Mücadele ve İç Savaş Dönemi (1920-1923)

3.3.1. Mebusan Meclisi'nin Kapatılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

Mebusan Meclisi'nin toplanması ve seçimlerin yapılması kararının alınmasından sonra, Vahdettin'in meclisi dağıtması, Damat Ferit'in de seçim konusuna sıcak bakmaması sıkıntılara sebep olmuştur. Ali Rıza Paşa seçimlerin yapılması için 7 Ekim 1919'da kararname yayınlatarak seçimlerin hızlandırılmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ise, seçimlerin özgür ve tarafsız şekilde yapılabilmesi için Misak-ı Milli'nin kabul ettirilmesi ve ülke kararlarının daha rahat ve güvenli bir şekilde alınabilmesi için de yeni meclisin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. 21 Nisan 1920'de Heyet-i Temsil başkanı olarak Mustafa Kemal'in yayınladığı genelge ile seçimlerin Ankara'da yapılacağı, sebepleri ile belirterek duyurmuştur. Mustafa Kemal bağımsız bir meclis kurabilmesi için çalışmalarına Ankara'da devam etmiş ve yolladığı genelgede: *"Bimennihilkerim (Allah'ın yardımıyla) Nisan'ın yirmi üçüncü Cuma günü, Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisini küşad edilecektir"* diyerek meclisin açılacağını belirtmiştir.

23 Nisan 1920'de Hacı Bayram Veli Camisi'nde Cuma namazı kılındıktan sonra meclise yürüyerek meclis açılışı gerçekleştirilmiştir. Ertesi gün ilk toplantı yapılarak Mustafa Kemal oy birliği ile meclis Başkanı seçilmiştir. İngilizler, İstanbul Hükümeti ile iş birliği yaparak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı suçlamalarda bulunup, propagandalar yaparak, ayaklanmaların ve iç savaşın çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Meclisin açılmasından sonra Milli Mücadele döneminde Bolşeviklerden destek alınmış, Rusya ile geçici dostluklar kurulmuştur. İngiltere'nin baskı ve tehditleri sonucu yeni açılan TBMM hükümetine karşı İstanbul Hükümeti acımasızca propagandalar yaptırarak ülke de ayaklanmalar çıkararak düşmanca davranışları iç savaşa sebep olmuştur. Ordunun kurulamaması düzensiz şekilde faaliyet göstermesi Ankara Hükümeti'ni zor durumda bırakmıştır. Ayaklanmalar ve isyanlar çete mantığı ile Çerkez Ethem gibi Topal Osman gibi vatani kurtarmak için çaba göstermiş yanlılar tarafından savunulmuştur. Yayınlanan

fetvalar da Mustafa Kemal'in Padişahın yerine geçmek istediğini, ülkeyi felakete sürüklediğine dair fetvalar yayınlamışlardır.⁷⁷⁻⁷⁸

3.3.2. Sevr Barış Antlaşması

Sevr Antlaşması'nın yolunu açan ilk adım 18 Ocak 1919 tarihinde yapılan Paris Barış Konferansı'dır. Bu konferansta, Almanya meselesi ile savaşın bittiğine dair diğer ülkelerle yapılacak olan antlaşmalar görüşülmüştür. Daha sonra da sıra şark dedikleri meseleye yani Türkiye'yi parçalama planına gelmiştir.⁷⁹ Mark Sykes'ın adını alan Sykes-Picot Antlaşması, Sevr antlaşmasının temellerini oluşturmuştur. Sykes'ın İngiltere meclis üyesi Herbert'e göndermiş olduğu bir mektupta yazdıkları şu şekildedir;

“Türkiye diye bir şey artık var olmamalı. İzmir Yunanlıları olacaktır. Adana İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya (Irak) İngiliz, geri kalan İstanbul'da dahil Ruslara verilecektir. Ayasofya'da ve Ömer Cami'nde Latin ilahileri okuyacağım. Bunu bütün kahraman uluslar şerefine Galce, Lehçe, Keltçe ve Ermenice okuyacağız” yazmaktadır.⁸⁰

Osmanlı Hükümeti yetkililerine, antlaşmanın imzalanması konusunda yapılan baskılar neticesinde 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan bu antlaşmayla, vatanın bütünlüğü tehlike altına girmiştir. 433 maddeden oluşan antlaşma Türk ordusunun yabancı devlet kontrolüne girmesi, kapitülasyonlardan yararlanmalarının sağlanması, herhangi bir karışıklık çıkması durumunda istediği yeri işgal edebilme hakkına sahip olabilmesi gibi nedenlerle Osmanlı Devleti'ni savunmasız

⁷⁷ Aydın, Nurhan (2008) İstiklâl Savaşı'nda Atatürk'ün stratejisi, İlk Adımdan Cumhuriyet'e Giden Yolda Milli Mücadele, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Mavi Yayıncılık, s. 297-301.

⁷⁸ Gündoğdu, Abdullah (2008) Milli Mücadele Stratejisi, İlk Adımdan Cumhuriyet'e Giden Yolda Milli Mücadele, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Mavi Yayıncılık, s.97-301.

⁷⁹ Akyüz, Yahya (1988) Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 105-106.

⁸⁰ Alpaslan, Teoman (2008) Sevr ve Lozan'ın Ortak Hükümleri, Musul ve Kerkük Elden Nasıl Çıktı?, İstanbul, Kum Saati Yayınları, s.43-51.

bırakmıştır. Böylece haber ağlarını ve ekonomiyi kontrol altına alacak ve ülkenin bölünmesini sağlayacaklardır.⁸¹

24 Eylül 1920 yılında Kazım Karabekir komutasındaki birlikler Ermenilere karşı taarruza geçerek Merdenek ve Sarıkamış'ı, 30 Ekim tarihinde de Kars'ı tekrar almıştır. Bu başarı ile Doğu sınırlarımız belirlenmiş ve mevcut tehlike ortadan kaldırılmıştır. Ermenilerin savaş sonrası Kazım Karabekir'e antlaşma isteğinde bulunmuşlardır. Ermenilerin 3 Aralık 1920'de TBMM ile imzaladıkları Gümrü Antlaşması sonucunda Sevr Antlaşmasını tanımadıkları gösterilmiştir.⁸²

Halide Edib Adivar, 23 Nisan 1920'de TBBM'nin açılması ile gerçekleşen milli hareketi, "*Batı'nın Doğu'ya verdiği hediye*" şeklinde değerlendirmiştir. Hindistan'daki konferanslarında Sevr Antlaşması'nın ağır şartları ile Batı'ya karşı verilen mücadelelere değinen Halide Edib, yeni kurulan meclisin faaliyetleri ve inkılaplar konusunda da Hindistanlı Müslümanları ve aydınları bilgilendirmeyi unutmamıştır, bunları ilk ağızdan duymalarının faydası olacağını düşünmüştür.⁸³

3.3.3.TBBM'nin ilk Uluslararası Başarısı: Gümrü Antlaşması

Kazım Karabekir Paşa'ya meclis yetkisi ile korgenerallik rütbesi verilmiştir. Kazım Karabekir Ermenistan konusunda hazır bir şekilde, TBMM'den çıkacak kararı bekliyordu. Kararın çıkmasının ardından Ermenilere hiç beklemediği bir anda baskın yaparak 30 Ekim tarihinde birçok esir ve cephane ile ele geçirmiştir. Ermeniler dağılmış ve parçalanmış şekilde Arpa Çayı mevkiğine kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ermeniler savaş sonrası Kazım Karabekir'e Antlaşma için haber yollamıştır. 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması daha sonra da Rusya'nın Ermenistan'ı işgali sonrası 16 Mart 1921'de Rusya ile

⁸¹ Bayur, Y. Hikmet (1973) Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 59-60.

⁸² Turan, Mustafa (2005) Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitapevi. S. 125

⁸³ Bilkan, A. Fuat (2011) 'Halide Edib Adivar'ın Hindistan'daki konferansları'. *bilig*, 56, s. 38.

Moskova Antlaşması imzalanmıştır.⁸⁴ Antlaşmayla Türkiye ile Ermenistan arasındaki savaş sona ermiş ve sınırlar belirlenmiştir. Ermeni Hükümeti, devlete karşı silahlanarak zulümlere katılan Ermeniler olduğunu kabul etmiş ve bu kişilerin yurtlarına dönmelerine engel olmuştur. Türkiye ise Ermenilerin azınlık haklarından yararlanabilmelerini sağlamıştır.⁸⁵

3.3.4. Düzenli Ordu'nun Kurulması ve Muharebeler

Kuvâ-yı Milliye genellikle insanların hafızasında dağınık askerler, sivil güçler, eli silah tutan savaşabilen insanlar ve çeteler olarak yer etmiştir. Kısacası silahlı dağınık bir birlik, örgüt veya milli güç de diyebiliriz.⁸⁶ Kuva-yı Milliye'nin kuruluşunun 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali ile başladığını, düzenli ordunun kurulması ile de son bulduğunu söyleyebiliriz. Mondros Antlaşması sonrası işgallerin başlaması ile Müdafa-i Hukuk Cemiyeti gibi kuruluşlar sivil örgütlenme kısmını oluştururken, Kuva-yı Milliye birlikleri de silahlı örgütlenmeyi oluşturmaktaydı. Bu mücadele süresi Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiştir.⁸⁷ 23 Temmuz 1920'de TBMM bir kararname yayınlayarak Kuva-yı Milliye'nin tek bir çatı altına toplanarak düzenli ordu sistemini duyurmuştur. Yayınlanan kararname Kuva-yı Milliye tarafından dikkate alınmayarak TBMM'de önemsenmemiştir. Alınan kararda kendi başlarına hareket etmeleri düzensiz ve söz dinlemez tavırları düzenli ordunun kurulması gerektiğini göstermekteydi.⁸⁸ Çerkez Ethem düzenli orduya katılmayı kabul etmeyerek birliklerini dağıtmış ve Yunanlılara sığınmıştır. Demirci Mehmet birlikleri de kimseye zarar vermeden düzenli orduya katılmıştır. Düzenli ordunun ilk imtihanı ve kazandığı savaş Yunanlılara karşı Birinci İnönü Savaşı olmuştur. Yunanlılar yine savaşı kazanacaklarını Türklerin ise silahlarını bırakıp kaçacaklarını

⁸⁴ **Dural, A. Baran** (2008) Atatürk'ün Liderlik Sırları, İstanbul, Okumuş Adam Yayıncılık, s. 305-306.

⁸⁵ **Öztoprak, İzzet** (2006) Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.169-170.

⁸⁶ **Turan, Şerafeetin** (2009) Türk Devrim Tarihi, C. II, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, s. 144.

⁸⁷ **Selek, Sebahattin** (2004) Anadolu İhtilali, Cilt: I, 11. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınları, s. 120.

⁸⁸ **Akın, Rıdvan** (2008) TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 328-329.

düşünmüşlerdir. Çerkez Ethem ise kendinin olmamasının savaşı kaybetmeye sebep olarak görmekteydi.⁸⁹

3.3.5. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması

Fransa, İtalya, Yunanistan ve İngiltere'nin katılımıyla gerçekleştirilen Lozan görüşmelerine Türkiye temsilcisi olarak İsmet İnönü katılmıştır. Bu görüşmelerde hiçbir şekilde taviz verilemeyecek iki konu olan kapitülasyonlar ile doğu da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına izin verilmemesi hususları vurgulanmıştır. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Misak-ı Milli'nin tamamlanması ve tam bağımsızlık sağlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle de ülke içi gelişim süreci başlamıştır.⁹⁰

3.3.6. Cumhuriyet'in İlanı

11 Ağustos 1923 tarihinde meclisin ikinci dönemi başlamıştır. Mustafa Kemal'in, Lozan'ı onayladıktan sonraki ilk işi siyasal bir parti kurmaktır. Arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeler sonrasında 11 Eylül 1923 tarihinde "*Halk Fırkası*"nı kurmuştur. Bu aşamadan sonra bağımsız Türk devletinin rejimini kurmaya sıra gelmiştir. 28 Ekim 1923 akşamında Mustafa Kemal tertip ettiği yemekte yakın dostlarına açıklama yapmış "*Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz*" demiştir. 29 Ekim Pazartesi günü mecliste anayasa taslağı hazırlanarak devletin yeni adı "*Türkiye Cumhuriyeti*" olarak kabul edilmiştir. Değişiklik sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk seçilmiştir, Başbakan olarak ise İsmet İnönü atanmıştır. Cumhuriyetin ilanı konusunda aceleci davranıldığını düşünenler olduğu kadar gerekli olmadığını söyleyenler de olmuştur. Fakat Mustafa Kemal bağımsız bir devletin yeni bir rejimle kurulabileceğini biliyordur. Fransız Devrimi'nin önemini ve düşünce devrimi yapan fikir adamlarından Jean Jacques

⁸⁹ **Yaman, A. Emin** (1990) 'Mîllî Ordudan Düzenli Orduya', Ankara, AÜ TİTED (Atatürk Yolu) Dergisi, 2(6), s. 376-401

⁹⁰ **Kandemir, Feridun** (1965) Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, s. 64-106.

Rousseau çok iyi incelemiş özgürlükçü bir millet ve toplum oluşumu hakkında fikir edinmiştir.⁹¹

3.4. 1923-1938 Döneminde Türkiye’de İç ve Dış Siyaset

3.4.1. Halk Fırkası’ndan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na

Kurtuluş Savaşı’ndan galip olarak çıkan Türkiye’ye iç ve dış ilişkilerde otorite ve saygınlık kazandırmıştır. İkinci bir meclisin açılması, Lozan Antlaşması’nın başarısının yansımaları, Cumhuriyetin ilan edilmesi, Halk Fırkası’nın kurulması ve Saltanatın kaldırılıp kısmen dahi olsa Osmanlı Hükümeti yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması bu başarısının birer kanıtıdır. 1924’te Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değişecek olan Halk Fırkası kurulduğunda, demokrasiyi, çağdaş bir hukuk devletini benimsemiş, tüzük içeriğinde de bu maddelere yer vermiştir. Hüseyin Rauf Bey’in Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerinin eleştirel boyutta olması, baskı uygulanmasına sebep olmuş, bu baskı daha sonralarda yeni bir muhalif parti kurma fikrinin de ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Askeri kanatta ise Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir de siyasete atılmak için görevlerinden ayrıldıklarına dair istifalarını vermişlerdir. Mustafa Kemal askeri mensupların siyasete atılmalarının ileride sıkıntı oluşturabileceğini bildiğinden önlemler almak istemiştir. Gensoru önergesi sunulmuş hükümete karşı oy kullanılmış ve güvenoyu almıştır. Gensoru sonucu Ali Fuat Paşa ve 32 milletvekili arkadaşı ile Halk Fırkası’ndan istifa ederek 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası’nı muhalif parti olarak kurduklarını ilan etmişlerdir. Genel başkan Kazım Karabekir, yardımcısı Hüseyin Rauf ve Dr. Adnan Adıvar; Genel Sekreter ise Ali Fuat Paşa olmuştur. Düşünce yapıları ekonomik ve siyasal liberalizmi benimseyen ideolojiyi savunmaktaydı. Hükümet’in yapmış olduğu reform hareketlerine karşı çıkmışlardır. Mustafa Kemal’in partisine zıt olarak daha yavaş gelişim gösteren ıslahatları savunmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TPCF)

⁹¹ Ünal, Serkan (2017) ‘Mustafa Kemal Paşa’nın arkadaşlarının Cumhuriyet’in İlanı’na tepkileri’ Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(3), s. 688-689.

büyümesini istemeyen Mustafa Kemal görünürde daha ılımlı ve liberal kesimlerden kişilere görev vererek ilerlemeyi durdurmak istemiştir.⁹²

3.4.2. Hilafet'in Kaldırılması ve 1924 Anayasası

1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunu *“İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan TBMM’de tecelli temerküz eder”* maddesiyle kuvvetler birliğini temsil ettiğini ifade etmiştir. Meclisin hakkaniyetle kendi aralarından seçtikleri milletvekilleri heyeti oluşturur, ayrı bir kurum değil yine meclise bağlı bir birim olarak, yürütme işlerinin yapılması, denetlenmesi ve yönlendirilmesi meclis hükümetinin başka bir değişle kuvvetler birliğinin bir örneğidir. Bu yürütme organı ile Padişaha gerek kalmamaktadır. Yapılan düzenlemeler ile Türkiye Devleti’nin dili Türkçe, dini İslam şeklinde 1923’te olduğu gibi 1924 Anayasası’nda da aynı maddeler yer almıştır. Hilafetin kaldırılmasından sonra dinin belirtilmesinin, hilafet yanlılarına iyi görünmek adına yapıldığı belirtilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin kaldırılması 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun gereksinimini arttırmıştır. 9 Mart 1924 tarihinde mecliste Anayasa Tasarısı görüşülmeye başlanmış 20 Nisan tarihinde kabul edilmiştir. Değişikliklerin yapılan maddelerden en önemlisi belki de 25. madde olmuştur. Cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisini veren maddedir. *“1924 Anayasası 105 madde ve geçici maddeden oluşur ve altı bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde Türkiye Devleti’nin nitelikleri ve yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin hangi organlar tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. İkinci bölüm yasamaya, üçüncü bölüm yürütmeye, dördüncü bölüm yargıya, beşinci bölüm vatandaşların sahip olduğu kamu hak ve özgürlüklerine, altıncı bölüm ise müteferrik (türlü) maddelere ayrılmıştır”*. Geleneksel yapıdan hukuksal yasal meşrutiyeğe geçilmiştir. Din ile yapılan evlenme, miras gibi konular yasallaşmıştır. Genel olarak toplumsal yapıda 1924 Anayasası ilkokulun zorunlu hale getirilmesi dışında statü yaratamamıştır.⁹³ Halide Edib kendisi gibi düşünen Ziya Gökalp’in düşüncelerini barındırır. İslamiyet’in laikleşmesi

⁹² **Özalper, Mehmet** (2014) ‘Bir muhalefet partisinin ilgası: terakkiperver cumhuriyet fırkası’, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), s. 219-221

⁹³ **Akın, Fehmi** (2006) 1924 Anayasasının modernleşme açısından anlamı. Sosyal Bilimler Dergisi, 8(3), s. 3-10.

gerektiğine inanır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte çıkarılan inkılaplar ile halifeliğin kaldırılması ve laikliğin getirilmesini savunur. Amerika'da kaldığı zamanlarda yaşadığı bir olayı şu şekilde anlatır:

*“Amerika’da ultra modern kulüplerde zengin ve ileri kadınlar arasında din duygusunun da çok zaman inanılmayacak kadar kuvvetli olduğu görülür. Şikago’da forumda Türkler’in garplılaştırmışlarından bahsediyorum. İhtiyar bir kadın sordu “Siz Müslüman mısınız?” Evet dedim ve İslamiyet’in medeni ve insani bir hayata nasıl müsait olduğunu da söyledim. İki gün sonra foruma azalardan biri katılmıyor ve adat hilafına sebebini de yazılı olarak belirtir: ulu orta Müslüman olduğunu itiraf eden bir kadının konferansına gelmeyeceğini yazmış. Bu kulüp azasının bazılarının taassupla ve samimiyetle dindar olduklarını söylemekten çekinmemeleri bizim bu nevi sosyeteimizdeki bayanlardan ne kadar başka olduklarını gösterir. Çünkü bizde bu seviyede olanlar yakın zamana kadar dini gerilik alameti sayarlar, dinsizlikle öğünürlerdi”.*⁹⁴

3.4.3. Şeyh Said İsyanı ve Siyasete Olan Etkileri

Şeyh Said, Nakşibendi tarikatına bağlılığıyla, köklü ve zengin bir ailenin oğludur. Dedesi Şeyhlik yapmış birçok aşiretin liderliğini yapmış ve ticaretle ilgilenmiştir. Bu görevi aynı şekilde Şeyh Said yürütmüştür. Tasavvuf ve ilim konusunda eğitilmiş olan Şeyh Said, isyan çıkardığında atmış yaşını geçmiş biriydi. İsyanı başlatma sebebi yaşı, konumu ve zenginliği göz önüne alındığında sorgulanmıştır. 19 Mayıs 1925 tarihinde Cumhuriyet gazetesi yazarı Yusuf Mazhar şu yorumu yapmıştır;

“Şeyh Said çok zengin olduğu gibi Zazalar ve Kürtler arasında büyük bir nüfuza sahipti. İsyanı tertip edenler de sırf bu yüzden Şeyh Said’i isyanın başına geçirmeyi faydalı bulmuşlardı. Diğer bir hakikatte Şeyh Said’in başlı başına isyan edecek durumda olmamasıdır. Şeyhi isyandan önce tanıyanlar Said’in din, mezhep, siyaset ve hükümet ile alakasının hiçbir zaman koyun sürülerinden daha fazla olmadığını söylerler. Şeyh Said bu

⁹⁴ Adıvar, H. Edib (1985) ‘Yaz Kadına Dair’, Argos Dergisi, 14, s. 75-76.

bolluk ve rahatlık içerisinde hayatının son günlerinde niçin böyle bir olayın içerisine girip hükümetin başına dert açmak istesin ki? Bunun nedenini uzun bir olaylar zincirinde bulmak mümkündür”.

Bu isyanın çıkmasının iç ve dış sebepleri vardır. Araştırmalara göre İngilizlerin Şeyh Said'i kandırmaları ve Ermenilerin kendi büyük Ermeni projesini gerçekleştirmek için Kürtleri isyana teşvik etmeleri dış sebepleri arasında gösterilmiştir. İç sebep ise Şeyh Said'in yakalanmasından önceki ve sonraki siyasi ve dini meselelerdir. Şeyh Said'in yazmış olduğu mektuplarda değindiği dinin elden gittiği yönündeki söylemleri de bir başka iç neden olarak gösterilmiştir. Ayrıca din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına karşı olduğunu ileri sürmüştür. Bu isyanın çok fazla dile getirilmeyen nedenleri arasında inkılaplara karşı olan karşıt tutum ile hilafetin geri getirilmesine yönelik çabalar gösterilmektedir. Din ve devlet işlerinin ayrılmasına yönelik tutumlar ise isyanın sadece görünen yüzüdür.⁹⁵⁻⁹⁶

Şeyh Said halifelik mantığını savunan dini vecibelere bağlı bir Kürt aşiret lideridir. Yaşayış biçimi emir verme emir almama mantığı üzerine kurulmuştur. Şeyh Said Kürt kökenli bir liderdir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Osmanlı toprakları üzerinde yapılan planlar çerçevesinde, Mezopotamya'da sömürgeci bir Arap devleti sonrasında da Doğu'da Ermeni Devleti kurma düşüncesi vardır. Ermenistan'ı korumak ve eylemlerini yapabilmek için özerk bir Kürdistan Devleti kurma hayalleri vardır. Sevr Antlaşması'nda Güneydoğu bölgesinde bir Kürt Devleti açıkça belirtilmiştir.⁹⁷ Şeyh Said isyanının çıkış sebebini iki şekilde açıklayabiliriz. İlki İngilizlerin kışkırtması diğeri ise iç sebeplerden sayılan TBMM'ye karşı tutumudur. Şeyh Said isyanı, 13 Şubat 1925 tarihinde asker kaçaklarını yakalamak için görevli olan subayların Diyarbakır'ın Piran köyünde kaçakları aramaları sonucu Şeyh Said'in kardeşi olan Şeyh Abdurrahim'in kaçakları teslim etmek

⁹⁵ **Gürbüz, A. Cenani** (2006) Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyandar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, s. 80.

⁹⁶ **Acar, Hasan** (2019) 'Türk siyasal hayatında Şeyh Said isyanı', *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), s. 2936-2939.

⁹⁷ **Kaymaz, İ. Şerif** (2007) Emperyalizmin Kürt Kartı, C. I, Sayı: 1 (Kış), Akademik Bakış, s. 159-160.

istemeyerek askerlere ateş etmesiyle başlamıştır.⁹⁸ Başbakan Ali Fethi (Okyar) mecliste bir konuşmasında kendisine iletilen istihbarat bilgilerini paylaşırken isyanların, Hükümet tarafından o bölgedeki sekiz yüz kişi için ölüm emrini verdiğini, bunların içinde Şeyh Said'in de bulunduğu ve İslam'ın elden gideceği düşüncesiyle çıkmıştır.⁹⁹

Şeyh Said Piran köyüne gelmeden önce diğer aşiret liderlerini toplayarak isyan hazırlıklarının tamamlanması emrini verir. Topladığı aşiret liderlerine “ *Kurulduğu günden beri dini mübini Ahmadi'nin temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının kuranın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamberi İnkâr ettikleri ve Halife-i İslam'ı sürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamlar üzerinde farz olduğunu. Cumhuriyetin başında bulunanların ve Cumhuriyete tabi olanların mal ve canlarının şeraiti Gurra-i Ahmedi'ye göre helal olduğu vs.*” şeklindeki fetvayı verir.¹⁰⁰ Hükümet öncelerde basit bir isyan, çete ayaklanması olarak nitelendirerek önemsememiştir. Daha sonra örgütlenerek planlı bir şekilde dağılan Şeyh Said giderek ciddiye alınacak duruma gelmektedir. İsyanların artması sonucu, Ankara Hükümeti ile iletişimi kesmek için telgraf tellerini kesmişlerdir. Bu durum hem basın hem de hükümet tarafından durumların ve isyanın ciddiyetinin anlaşılmasını geciktirmiştir. Daha sonra haberler gelmeye başladığında ayaklanmanın ne kadar ciddi boyutta olduğu görülmüştür. Gazeteler basit bir ayaklanma olduğunu söylese de 17 Şubat tarihinde yazılan Cumhuriyet gazetesi basit bir ayaklanma olmadığını yazmaktaydı. “*Bu günkü vekiller heyeti toplantısında İçişleri bakanı Cemil Bey Piran hadisesi hakkında tafsilat vermiş ve civardaki zabıta kuvvetleri ile uçaklar vesair vasıtalarla tenkili keyfiyeti lazım gelenlere emredilmiştir. Meseleye kapanmış nazarı ile bakılmaktadır. Ankara mehafili bu işte İngilizlerin parmağı olduğu fikrindedir*”.¹⁰¹

Hükümet dört bir yandan isyanları bastırmak için alanı daraltmaya başlamıştır. İsyanlılar büyük kayıplar veriyor geriye çekiliyor, çekildikleri yerlerde tahribat vererek propagandalara devam ederek destek bulmaya çalışmışlardır. İsyan kaynaklarında Ermeni

⁹⁸ **Kalafat, Yaşar** (2003) Bir Ayaklanmanın Anatomisi Şeyh Said, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s. 126-130.

⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, (1925), Ğ: 64, C: II, 25.2.1341, s. 309.

¹⁰⁰ **Aşan, Aziz** (1991) Şeyh Said İsyanı, İstanbul, Kuşak Matbaacılık, s. 11-12.

¹⁰¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Şubat 1925, s. 3.

cemiyetlerin Şeyh Said'e verdiği destekler ortaya çıkmaktadır. Hükümet belli kişilerin yakalanması ya da teslim edilmesi durumunda ödül verileceğini duyurmuştur. Alanı daralan Şeyh Said yanındaki adamları ile alan değiştirerek kaçmaya başlamıştır.¹⁰² Nitekim Türk ordusunun gayretleri sonuç vermiş aşiret reisleri ve şeyhler teslim olmaya başlamışlardır. 15 Nisan 1925 tarihinde mecliste resmi yazı yayınlanmıştır.

“1- Genç kıtatımız tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle isyan sahası dâhilinde bulunan idare merkezimiz tamamen alınmış, hükümet kurulmuştur. 2- Genç şimalinde sıkıştırılmış olan Şeyh Said ve diğer rusası şarka doğru kaçmak isterken Varto cenubunda kıtatımız tarafından ihata edilerek tutsak edilmişlerdir. Esir edilenlerin mahiyeti şunlardır: Şeyh Said, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Ceyran beylerinden Kasım, İsmail ve Reşit ile aynı aşiret ağalarından Mehmet ve Timur, Kargapazarlı Reşit ve daha yirmi beş kişi. Şeyh Said'in üzerinden hareket-i isyaniye ye ait mühim evrak ve külliyatlı miktarda altın para bulunmuştur. 3- Silvan civarında tenkil edilen asileri idare etmiş olan Şeyh Şemsettin'in biraderi Şeyh Seyfullah'da arzu dehalet eylemiştir. 4- Bu suretle her tarafta başsız kalan asiler taraf kıtaatımıza teslim olmaktadır.”

Şeyh Said'in üzerinde birçok mektup ve yazışmalar çıkmıştır, bu yazışmalar birçok bilinmeyen ortaya çıkararak hükümete sunulmuştur.¹⁰³ İstiklal mahkemeleri kurulmuş, sorgulamalar yapılmış 28 Haziran'ı 29'una bağlayan gecede aralarında Şeyh Said'in de bulunduğu 47 kişi idam edilmiştir.¹⁰⁴

3.4.4. İzmir Suikastı

5 Haziran 1925 tarihinde ittihatçıların kurdukları parti yaptıkları propagandalar sonrası Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar ile kapanmıştır. Bu duruma kızan ittihatçılar Ahmet Emin Yalman'ın *“bu memlekette iktidarın yalnız kendi haklarının olduğunu,*

¹⁰² **Vatan Gazetesi**, 6 Nisan 1925, s. 1.

¹⁰³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 – 18 Nisan 1925, s. 1.

¹⁰⁴ **Kutlu, Hakan** (2007) ‘Şark İstiklal Mahkemesi’nde 1925-1927 döneminde Takrir-i Sükun Kanunu’nun Uygulanması’, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, , Malatya İnönü Üniversitesi, s. 183-186.

kendilerinin ayrıldıktan sonra başa geçenlerin işlerini bitirmiş olduklarını ve artık çekilsinler” sözüne istinaden iktidarı bildikleri yöntemler ile ele geçirmek için farklı yollara başvuracaklarının sinyalini vermişlerdir. Bu durumun suikast düşüncesinin zeminini oluşturduğunu söyleyebiliriz. İttihatçıların kurduğu parti, Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte düşmanca tavırlar içerisine girdiğinden kapatılmıştır. Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde ülkesi için tüm zorluklara katlanan Mustafa Kemal, Cumhuriyeti, radikal bir toplumu, demokratik ve laik bir sistemi oluşturmak için çaba harcamıştır. Kendisi de görmüştür ki devrimlerin, ayaklanma ve suikastların ülkeye verdiği zararlar oldukça büyüktür. Mustafa Kemal Paşa yaptığı reformların ülke genelinde işleyişini görebilmek ve gözlem yapmak için yurt gezisine çıkma kararı almıştır. 14 Haziran günü Balıkesir’den İzmir’e geçeceği sırada İzmir Valisi Mustafa Kemal’e suikast düzenleneceği haberini almış ve derhal Paşaya haber vererek gezisinin ertelenmesi ricasında bulunmuştur.¹⁰⁵ 15 Haziran 1925’te İzmir’de yaşayan Giritli Şevki adındaki motorcu vatansever duyduklarını anlatmak için derhal valiye giderek olanları anlatmıştır. Böylece deşifre olan suikast girişiminin planlayıcıları ve tetikçileri teker teker yakalanmıştır.¹⁰⁶ 16 Haziran’da İzmir’e gelen Mustafa Kemal suikast olayını incelemek ve detayları hakkında bilgi almak için gezisine devam etmiştir. Suikast fikrine sahip kişilerden biri Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, İaşe Nazırı Kara Kemal ve üçüncü şahıs ise İsmail Canbolat’tır. Bu kişiler iktidarı yıkabilmek için Mustafa Kemal’in ölmesi gerektiğini düşünerek daha önceleri suikast için Ankara’yı düşünmüşler, lakin, güvenlik ve imkânların oluşmaması, planlarını değiştirmelerine sebep olmuştur.

Mustafa Kemal’in yurt gezisini duyan İttihatçılar en uygun yerin İzmir olduğunu düşünürler. Bu suikast önceleri gizli tutulmuş 18 Haziran’da “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesinden ülke suikast olayından haberdar olmuştur.¹⁰⁷ İlerleyen yıllarda 1931 yılında Kazım Karabekir’in de isminin yer aldığı söylenmektedir. Mustafa Kemal’e bunlar dışında

¹⁰⁵ **Önder, Mehmet** (1975) Atatürk’ün Yurt Gezileri, Ankara, İş Bankası yayınları, s. 194-195.

¹⁰⁶ **Aydemir, Ş. Süreyya** (1985) Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, s. 269.

¹⁰⁷ **Savran, Gülten** (2006). ‘1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri’, (Yüksek lisans Tezi), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, s. 24.

başka suikast girişimlerinde de bulunulmuştur. 1935 yıllarında Mustafa Kemal'e Çerkez Ethem tarafından düzenlenen ve başarısız olan suikast girişimi de bunlardan biridir.¹⁰⁸

3.4.5. Tek Parti Rejimi ve Yönetimi

Yapılan uğraşlar ve çabalar sonucunda muhalefet tarafı tamamen bezdirilip, 1945 yılına gelene kadar faaliyet göstermelerine izin verilmemiştir. Artık Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak devletin benimsemesi ile tek parti rejimi resmen başlamıştır. Meclis 4 yılda seçimlerine devam etmiş, seçilecek milletvekilleri hakkında araştırma yapılarak seçilmesine dikkat edilmiştir. Uygun görülen vekil adaylarını parti liderleri onamışlardır. Halkı tedirgin eden durumlar olmuştur. Bunların en önemli üç maddesi Takrir-i Sükûn kanunu ile İsmet İnönü'nün halka uyguladığı baskı politikasıdır. İkincisi Tekke ve zaviyelerin kapatılması, zorunlu şapka giydirilmesi sonuncusu ise 1929 Dünya Ekonomisi karşısında Türkiye'nin olumsuz biçimde etkilemesidir. Mustafa Kemal tepkilerin ve rejimi sıkıntıya sokacak durum karşısında ve kontrollü bir muhalif parti kurma kararı alarak yakın arkadaşı tarafından 12 Ağustos 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) kurmuştur. Bu partinin düşünce ve istek bakımından kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, ekonomi olarak liberalizmin savunulması, yabancı sermayenin serbest bırakılması, tekelin kaldırılması, bürokrasi etkisinin azaltılması, halkın yönetimde söz sahibi olması gibi konularda öngörülerinin olduğunu belirtmiştir. Kuruluş amacı düşüncede, iktidar olma şansı verilmeden pasif bir rakip oluşturmaktı. Hükümete karşı bir parti olması sebebiyle halkın çoğu kesimi tarafından ilgi odağı olmuştur. Belediye seçimlerine katılan SCF'nin iyi sonuçlar elde etmesinden sonra, Reiscumhurun yapmaması gereken bir davranışla Mustafa Kemal, duruma müdahale ederek, kendisinin genel başkanı olduğu partiyi savunmak zorunda kalmıştır. Yaşanan olaylar karşısında seçimlere hile karıştırıldığı söylenmiş muhalif partinin karşısında duran kişinin Mustafa Kemal olması sebebi ile Ali Fethi Bey 17 Kasım'da bir yazı yazarak partinin kapatıldığını açıklamıştır. Kurulan parti 3 ay faaliyet gösterebilmiştir. SCF'ye karşı İsmet İnönü

¹⁰⁸ Koçak, Cemil (2011) Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler, 1-2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 102.

Hükümeti kötü giden ekonomi karşısında Devletçilik rejimini savunuyordu. 1930 ve 1932 yılları arasında hükümet kötü gidişten dolayı Devletçilik ilkesi ile çözüm arayışına girmiştir. Tüm ekonomik alanlar devlet kontrolüne geçerek, yabancı şirketler millileştirilip sanayi planı ile yaygınlaştırılmıştır. SCF liberalizm fikrine karşı devletçilik sistemini oluşturarak yoluna devam eden CHF 1931’de Kemalizm adı altında altı maddelik ilkeyi seçimde beyan ederek, CHF’nin ilkeleri haline gelmiştir. İlerleyen yıllarda muhalefetin olmadığı bir tek parti dönemi, parti ve devlet bütünleşmesi olarak başlayan lakin CHF’nin zayıf kadro ve zayıf ideolojik programları sonucu oluşacak sıkıntılar ve yaklaşan İkinci Dünya savaşı ve Mustafa Kemal’in vefatı tek partili dönemi daha zor hala getirecektir.¹⁰⁹

3.4.6. Kemalist Devrimler ve Altı Ok

26 Aralık 1925’te Uluslararası Saat ve Takvim, 17 Şubat 1926’da Medeni Kanun, 1 Mart’ta Türk Ceza Kanunu, 22 Nisan’da Borçlar Kanunu, 29 Mayıs 1926’da Türk Ticaret Kanunu, 28 Mayıs 1928’de Türk Vatandaşlığı Kanunu, 24 Mayıs 1928’de Uluslararası Rakamlar, 18 Haziran 1927’de Hukuk Usulü Muhakemeler Kanunu meclis tarafından kabul edilmiştir. CHF’nin düzenlediği 8 Ağustos 1928 tarihindeki toplantıda yeni ‘*Türk Alfabesi*’ tanıtılarak 1 Kasım’da Latin harfleri kabul edildi. 3 Kasım tarihinden itibaren tüm şirket, devlet daireleri, özel kuruluşlar, dernekler vb. yerlerde Türk harflerinin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. 1 Ocak 1929 tarihinden sonra kitaplar da yeni harflerle yazılmaya başlanmıştır. 9 Nisan 1929’da Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 24 Nisan’da ise İcra ve İflas Kanunu, 15 Mayıs’ta da Deniz Ticaret Kanunu, 3 Nisan 1930’da Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınması kanunu, 26 Mart 1931’de Ölçüler Kanunu, 26 Ekim 1933’de Türk kadınlarına muhtar ve köy heyetlerinde seçme ve seçilme hakkı kanunu, 21 Haziran 1934’te Soyadı Kanunu, 26 Kasım 1934’te Paşa, Efendi, Bey gibi unvan ve lakapları kaldırılması kanunu getirilmiştir. 5 Aralık 1934’de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiş 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde 18 kadın milletvekili seçilmiştir. 1933 yılında ezanın Türkçe okunması halk arasında büyük tepkilere sebep olmuştur.

¹⁰⁹ Koçak, Cemil (1989) Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ankara, Cem Yayınevi, s. 106-108.

1925 Haziran’da CHF devlet sitemi olarak ülkeyi 14 bölge şeklinde bölerek her bir bölgeye birer müfettiş atayarak örgütlenme sitemini kurmaya çalışmıştır. Merkezîyetçi ve otoriter bir yönetim şekli vardı. Ekim 1927 tarihinde yapılan 2. Büyük Kurultay da partinin düşünce yapısı ve Kemalizm’in Altı Ok’unu anlatan ilkelerden dördü kongrede açıklanmıştır. Bunlar; **Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik ve Milliyetçiliktir**. Devletin siyasi, ekonomik, eğitim alanında ülkenin bağımsız bir şekilde gelişimini sağlamak için faaliyet programları açıklanmıştır. Bu kurultayda Gazi Mustafa Kemal Atatürk partinin değişmez başkanı olarak ilan edilmiştir. 1931’de üçüncü büyük kongre toplanarak kabul edilen dört ilkeye **Devletçilik ve İnkılapçılık** olarak iki ilke daha ekleyerek altı ok tamamlanmıştır. Ayrıca milletvekillerinin bundan sonra “*Değişmez Genel Başkan- Genel Başkan Yardımcısı-Genel Sekreter üçlüsü*” tarafından belirleneceği yönünde önemli bir karar daha alınmıştır. Bu Sistem yasama organını temsil ediyordu. CHF’nin etkisinin artması ve tek parti rejiminin yerinin sağlamlaştırılması için 478 halkevi ve 4322 halk odası açılmıştır. 4. büyük Kurultay Mayıs 1935’te toplanmış “*Fırka*”yı kaldırarak “*Parti*” ismini almıştır. Genel Başkan Yardımcısı İsmet İnönü hem başbakanlık görevini hem de yardımcılık görevini yürütmüştür.¹¹⁰ Parti ile Devlet ilişkisinin birliktelik kazanmasını, birleştirildiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Cumhuriyet Halk Partisi’nin, memleketin siyasal ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve Parti’nin gelişmesini artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyetiyle Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik sağlanmasına karar verilmiştir”.*¹¹¹

Kemalizm ideolojisi Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, 1930’ların başında resmîyet kazanmıştır. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık olarak altı ilke şeklinde sunulmuştur. Bu seçilen ilkeler, 1937 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’nin Altı Ok sembolü olmuştur.¹¹²

¹¹⁰ **Sancaktar, Caner** (2012) ‘Türkiye’de çok partili rekabetçi siyasetin doğuşu: siyasal değişimin iç ve dış dinamikleri’, Bilge Strateji, 4(7), s. 37-38.

¹¹¹ **Bila, Hikmet** (1987) Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası, İstanbul, Milliyet Yayınları, s. 94-95.

¹¹² **Hayır, Celal** (2014) ‘Cumhuriyet Dönemi: İktidar, İdeoloji ve Sinema’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(31), s. 350.

1937 yılında İsmet İnönü'nün istifasından sonra Celal Bayar'a Başbakanlık görevi verilmiştir. 13 Şubat 1937'de parti-devlet özdeşleştirilmiş, CHP'nin Altı Ok'u anayasada yer almıştır. İlerleyen yıllarda ise ordu ile devlet özdeşlik göstererek ülkede “*CHP-Türkiye Cumhuriyeti- Türk Milleti-Atatürk Özdeşliği*” bu topluma kabul ettirilmeye çalışılırken insanların aklında baskı ve otoriter yönetim düşüncesi oluşmuştur.¹¹³

3.4.7. Kapitülasyonların Kaldırılması

Halide Edib Adıvar hayatı boyunca yazdığı eserlerde yaşadığı ülkenin sorunlarını, insanların zor yaşamışlıklarını ele almıştır. Özellikle yeni bir kimliğe bürünmeye çalışan Türkiye'yi ve siyasi meselelerin yansımalarını konu edinmiştir. Bu değerlendirmeleri siyasi ve sosyal olarak ele almış, çalışma yaptığı ‘*Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*’ isimli kitapta anlatmıştır. Ayrıca, Doğu ve Batı'nın Amerika üzerinde düşüncelerine, Türkiye üzerindeki etkilerine karşı yorumlar yapmıştır. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin yansımalarını incelemeye çalışmış siyasi olayları konu almıştır. Lozan Antlaşması'nın iki maddesi kapitülasyonların kaldırılması ve nüfus mübadelesi görüşlerine önem vermiştir.¹¹⁴ Kapitülasyonların ülkeler arasındaki rekabeti ve karşılıklı devletlerarası rekabet sonucu istismarların göze alınabileceğini ülkeler için önemli olduğunu vurgulamıştır. Devletlerin artan nüfus karşısında farklı yöntemler ve iş birliği içerisinde bulunmalarının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Devletlerin nüfuslarını beslemelerine imkan sağlamak için güçlünün güçsüzü ezdiği bir düzen oluşturduğunu, karşılıklı çıkar ilişkilerinin suistimal edileceği durumlara düşülmemesi için önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁵

¹¹³ Sancaktar, s. 39

¹¹⁴ Adıvar, H. Edib (2009) Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri, 1. Basım, İstanbul, Can yayınları, s. 192.

¹¹⁵ Duymaz, Recep (2008) Millî mücadelemiz ve İstiklâl Marşımız, I. Basım, İstanbul, 3F Yayınevi, s. 11.

3.4.8. Nüfus Mübadelesi

Halide Edib Adıvar, başka milletlerin faydaları kadar zararlarının da olabileceğini belirtmiştir. Rumların mübadelesinin milli birliği oluşturma konusunda güç verdiğini düşünse de milli değerlere ters düştüğü noktaları vurgulayarak negatif yönlerine de değinmiştir. Halide Edib, milletler dostumuz hükümetler düşmanımız derken milliyetçilikten çok hümanist düşünceleri belirtmiştir.¹¹⁶

3.4.9. Lozan Antlaşması Sonrası Atatürk'ün Dış Politikası

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye sabırsızlıkla diğer devletlerin kendi ülkelerinde bu antlaşmayı onaylamaları bekleniyordu. Antlaşma birçok önemli konularda taviz verilmemesine rağmen çözümlenememiştir. Bunların arasında Ankara'nın başkent yapılmasının diğer devletlerce istenmemesi de vardır. Fakat Türkiye açısından stratejik, psikolojik ve politik konumu düşünüldüğünde başkent olarak en uygun yer Ankara olarak görülmektedir. Diğer bir konu yabancı okulların durumu ile ilgiliydi. Tarih ve coğrafya derslerinin Türk eğitimciler tarafından kendi dilimizde yani Türkçe verilmesi kararlaştırılmış ve kabul ettirilmiştir. Diğer bir sorun teşkil eden konu ise Boğazlar Komisyonu'nun temsil ettiği bayraktı. Türkiye için bağımsızlık simgesini temsil etmesinden dolayı yine taviz verilmemiştir. Lozan Antlaşması ile uğraşmak istemeyen hükümet ülke iç durumunu düzeltmek isterken dış politikada da önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹¹⁷

Türk-İngiliz ilişkileri; İngilizler, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası hemen işgalci politikasını uygulayarak petrol olarak zengin olan Musul'a yönelmiş Osmanlı askerlerinin bölgeyi terk etmesini istemiştir. Türkiye ile yaşanan en büyük sorun İngilizlerin Musul üzerindeki istek ve haksız tutumuydu.¹¹⁸ Türkiye'nin Musul'u

¹¹⁶ **Çavdar, Tefik** (1995) Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, Ankara, İmge Kitabevi yayınları, s. 311.

¹¹⁷ **Ahmet, Mumcu** (1997) Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, A. Ü. Yay., Eskişehir, s. 82

¹¹⁸ **Yavuzer, Yakup** (1993) Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, s. 30-31.

istememesine rağmen uzun yıllar çözüm yolu bulunamamış ve bunun sonucunda Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuştur. Ancak Milletler Cemiyeti'nin göndermiş olduğu heyete rağmen bir çözüm bulunamamıştır. Oldukça ağır şartlar içeren rapora göre ya paylaşılacak ya da İngiliz Mandası'nda yönetilecektir. 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. 1939 yılında Almanya'nın yayılcı politikası sonucu Çekoslovakya'nın işgal edilmesi ile tercih yapmak zorunda bırakılmıştır. Fransız ve İngiltere tarafında olduğunu göstermiştir.¹¹⁹

Türk-Sovyet ilişkileri; Türkiye Sovyet Rusya ile genelde sıcak ilişkiler içerisinde bulunmasına rağmen ilerleyen yıllarda Sovyetlerin komünizm faaliyetlerini arttırma çabaları ilişkileri farklı noktalara taşımıştır. Türkiye'nin gelişim sürecinde Batı'yı örnek alması Sovyet Rusya'nın hoşuna gitmemektedir.¹²⁰ Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve İtalya'ya göre dış politikada daha zayıf ve yalnız olması Rusya ile ilişkilerin gelişmesine sebep olmuştur. 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. 1934 yılında başlayan soğukluk Türkiye'nin Balkan Paktını imzalamasıyla başlamıştır. Montreux sözleşmesinden sonra Rusya'nın boğazlar üzerinde isteklerinin artması Batı ile ilişkileri arttırarak Sovyetlerle olan ilişkileri kısıtlamıştır. 1926 yıllarında Sovyetlerin ticaret ile ilgili konularda zorluk çıkarması, giden ve gelen mallara geçiş izinlerinin verilmemesi başlıca sorunlardır. 25 Mart 1941 yılında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir ülke savaşa girerse diğeri tarafsız kalacaktı ve bu durum Sovyetler ile ilişkileri düzene sokmuştur. Türkiye, 22 Haziran 1941 tarihinde tarafsızlığını ilan etmiştir. Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nda Almanları yenilgiye uğratması sonrası Boğazlar üzerindeki istekleri devam etmiştir. Tarafsızlık antlaşması bu sefer Müttefiklerin işine gelmemiştir. Türkiye'yi savaşa sokabilmek için çok çaba harcamışlardır.¹²¹

Türk-Fransız ilişkileri; Türkiye ile Fransızlar arasında Suriye ve Mısır sorunu hep gündemde olmuştur. Fransızların çıkarları doğrultusunda İngilizlere ihtiyaç duyması ve Türkiye'nin İngilizlerle karşı karşıya gelmesi sıkıntı yaratmıştır. Milletler Cemiyeti'nden

¹¹⁹ **Toker, Metin** (2000) Atatürk ve Barış, Berna Türkdoğan (ed.), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 59-60.

¹²⁰ **Gürün, Kamuran** (1991) Türk-Sovyet İlişkileri, Ankara, T.T.K.B, s. 72-73.

¹²¹ **Gürün**, s. 110-152.

ıkan karar ile Suriye, Fransız mandası tarafından yönetilecektir.¹²² Fransa'nın Suriye ve Musul'a bağımsızlığını vermesinden sonra görüşmeler sonrası 23 Haziran 1939 tarihinde askeri antlaşma yapılarak Hatay'ın Türk sancağı altına girmesini kabul etmiştir.¹²³

Türk-Yunan ilişkileri; Yunanistan tarih boyunca Türkiye ile karşı karşıya gelmiştir. Yayılmacı ve büyüme isteğı ile dönemin büyük ve güçlü devletlerinden Rusya, İngiltere, Fransa gibi ülkelere sığınarak dışa bağımlı bir devlet olmuştur. 1970 yıllarına kadar belirli bir otoriteye sahip olamamıştır. Türkiye ile arasındaki adalar sorunu uzun yıllar gündemde kalmıştır.¹²⁴

Türk-İtalya ilişkileri; İtalya ile ticaret alanında 1924-1929 yılları arasında büyük adımlar atılmıştır. İtalya'nın Çukurova bölgesinde yetişen pamuk ürününü kendi için istemesi diğerklerin dikkatini Türkiye zerine çekmiştir. Mussolini iktidara geldikten sonra tedirginlikler artmıştır. İtalyan lider Mussolini'nin Doğı Akdeniz'de söz sahibi olmak istemesi Yunanistan ile Türkiye arasındaki dostluğı arttırmıştır. Türkiye, diğerk devletlerle ilişkisini güçlü tutabilmek ve stratejik olarak konumunu belirleyebilmek amacı ile İtalyanlarla 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Devletlerarasında herhangi bir üçüncü devletin savaş açması durumunda tarafsız kalarak politik ilişki içerisinde bulunmayacaktır. 1934 yılında İtalya'nın yayılmacı bir politika izlemek istemesi, Afrika ve Asya'ya olan ilgisini bildirmesi Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Türkiye'den toprak almak için sürekli çaba harcayan İtalya ile daha dikkatli ilişkiler kurulmuştur. Montreux'a katılmayan İtalya sebep olarak Türkiye'nin Milletler Cemiyeti tarafından ekonomik tedbir kararını onamasını göstermiştir. 2 Ocak 1937'de İngiltere, Akdeniz'de sorunlar yaşanmasından dolayı İtalya ile antlaşma imzalayarak Türkiye'yi rahatlatmıştır.¹²⁵

¹²² **Oran, Baskın** (2002) Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 278.

¹²³ **Pehlivanlı, Hamit,/Sarımay, Yusuf/Yıldırım, Hüsamettin** (2001). Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Ankara, ASAM Yayınları, s. 133-134.

¹²⁴ **Gürel, ř. Sina** (1993) Tarihsel Boyutları İçerisinde Türk- Yunan İlişkileri (1821-1993), Ankara, mit Yayınları, s. 14.

¹²⁵ **Cantemur, Türkan** (2012) Türkiye-İtalya İlişkileri (1930 – 1950), 38. ICANAS, II. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 14/2, s. 781-792

Türk-Alman ilişkileri; Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin aklında İngiltere ve Fransa ile savaşa girme isteği olsa da İtilaf Devletleri istekli davranmamıştır. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den sipariş verdiği gemilerin İngiltere tarafından verilmemesi Almanya tarafında savaşa girmesine sebep olan etkenlerden olmuştur.¹²⁶ İkinci Dünya Savaşı'nda yine bu sefer İngiliz ve Fransızlar ile yapılan ittifak sonucunda Almanya'nın Fransa'yı yenmesi ile dengeler değişmiştir. 1941 yılında Türkiye'de panik havası hakimdir. Almanların Balkanları işgale başlamasıyla Almanya-Türkiye ilişkileri de tekrar başlamıştır. İngiltere, Almanya ve Sovyet kuvvetlerinin birlikte Türkiye'ye saldıracağı haberleri korkutsa da, Bulgaristan'a yapılan harekâtın Türkiye'yi ilgilendirmediğine dair teminat vermiştir. Almanya'nın Sovyetlere savaş açması Türkiye'yi rahatlatmıştır. İngilizlerin baskısına rağmen Almanya'ya saldırmaması ilişkileri kuvvetlendirmiş ve ticaret antlaşmaları imzalamış ve İngilizlere de kabullendirmiştir. Almanya ile 18 Haziran 1941'de Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. 9 Ekim 1941'de 90 000 ton krom satışı antlaşması imzalanmıştır.¹²⁷

3.4.10. Atatürk ve İnönü Kavgası

Atatürk 1932 yıllarında ülkenin zor şartlar yaşadığı dönemlerde kendisi yapılan çalışmaları bizzat denetliyor ve kontrol ediyordu. Başbakan İsmet İnönü'nün güvendiği ve sevdiği İktisad Vekili Mustafa Şeref Bey'i izin süresi dolmadan Atatürk yanına çağırılmıştır. O gün ne konuşulduğuna dair Yakup Kadri Karaosmanoğlu hatıra günlüğünden bahsi geçen olay alınmıştır. "Atatürk akşam bir sofraya hazırlatarak sevdiği can dostları ve davetlileriyle birlikte 9-10 kişi yemek yerler. Yemekte Afet Hanım, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve eşi İktisad vekili Mustafa Şeref, Nuri Conker, Kılıç Ali vardır.

¹²⁶ **Alkan, Necmettin** (2014) 'Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi', Zekeriya Türkmen (Yay.), 1914'ten 2014'e 100'üncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014 Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, s. 171.

¹²⁷ **Özgüldür, Yavuz** (1993) Türk-Alman İlişkileri (1923-1945), Ankara, Genelkurmay Basımevi, s. 143.

Kılıç Ali ve Conker Atatürk'ün ayrılmaz yaverleridir. Yemek sohbet havasında geçerken konunun usulsüzlük ve yolsuzluklara getirerek, Mustafa Şeref Bey'e mesela sizin altınızda çalışan Sanayi Umum Müdürünü sorması ve nasıl biridir demesiyle aldığı '*Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim Paşam*' demesiyle Atatürk masaya yumruğu vurarak sizin iyi dediğiniz kişinin memleketin gelişmesi için banka kağıt fabrikası kurma için ruhsat isterken bin türlü zorluk çıkardığını mevzuatta sıkıntı olmadığını incelediğini söyledikten sonra bu kişinin '*menfi tesirler*' sözü ile İsmet Paşa'yı kastetmiştir. Olayın ertesi akşamı gönül almak amacıyla Atatürk'ün yemek vermesi İsmet Paşa'nın yemeğe çok geç gelmesi geldiğinde ise umursamaz saygısız tavırlarını sürdürüp yemekte gazete açıp okuması gibi durumlar yaşanmıştır. Atatürk yine gönül almak için konuşmalar yapmasına rağmen çehresi değişmemiştir. Atatürk'ün '*ne okuyorsunuz paşam İngiltere'nin bana vereceği dizbağı nişanımı*' demesi üzerine konunun sertleşmesi ile yemek sonrası İsmet Paşa'nın kalmasını isteyerek;

Atatürk'ün sesi duyuldu:

'-neydi o sofradaki afra-tafranız paşa hazretleri? ne demek istediğinizi açıkça söyleyin bakalım!'

İsmet Paşa çok yavaş bir sesle konuştuğunda dediklerini tam olarak duyamıyordum. Arada bir kulağıma '*hükümet işleri*' gibi kelimeler çarpıyordu. Bu arada Atatürk'ün sesi tekrar yükseldi:

'-ne demek hükümet azası? ya benim devlet reisi olarak görevim nedir? Yaa!... demek öyle!.. siz bildiğiniz gibi işleri yürüteceksiniz, ben de sizin işlerinizin Mühürücübaşı'sı olacağım! öyle mi? sen böyle mi anlıyorsun başvekilliği?.. böyle mi, memleket idare edeceksin? başvekil demek layüsel (dokunulmazlık) demek değildir. elbette yaptığı işler tenkit edilecek. tenkit edeceklerin en başında da ben gelirim. beğenmediklerimizi ikaz edeceğim, düzelteceksiniz. sizin göreviniz budur!'

İsmet Paşa'nın Atatürk'e cevaben, hükümeti savunan sözler sarf ettiğini duyabiliyordum. Atatürk beş on dakika kadar anlattıklarını dinledi ve sonra:

‘-siz yorulmuşsunuz paşa! sinirleriniz bozulmuş!.. yalnız sinirleriniz bozulsa, yine de zarar vermez, ama düşünce selametinizi de kaybetmişsiniz!.. acele olarak dinlenmeye ihtiyacınız var! size izin veriyorum, yerinize kimin vekalet edeceğini yarın ajanstan öğrenirsiniz.’

İsmet Paşa gece geri gelerek Salih Bozok’a Atatürk ile konuşmasını onu dinleyeceğini yaptığı yanlış davranışlar karşısında özür dilediğini söylemesini ister. Gece Atatürk’ü uyandırarak meseleyi anlatarak görevine devam edebileceğini söyler Atatürk”.¹²⁸

İsmet İnönü Sovyet Rusya’nın Devlet Kapitalizm modeli ile kurtuluş bulabileceğini düşünürken Atatürk ve Celal Bayar ise Karma Ekonomi modelini savunmaktaydı. Başbakan İnönü’nün Sovyet modeli tutmaması ve halkın bu sistem karşısında güveni kalmamasından dolayı Türkiye’nin İktisad Vekili olarak Celal Bayar’a görev vermiştir. İkinci ayrışım Atatürk ile İnönü’nün Niyon Konferansı’ndaki Akdeniz sularındaki denizaltı temizlenmesiyle ilgili birliktelik için yapılan konferanstı. Atatürk imzalayalım derken İnönü karşı çıkmıştır. Hatay ve Niyon konuları ayrılığın başlıca sebeplerindendir.¹²⁹ Başbakanlık sürecinde İsmet İnönü’nün bardağı taşıran son olayı eniştesidir. Kudüs’lü eniştesinin Yahudilerle işbirliği yaparak Bomonti bira fabrikası için İsmet İnönü’nün orman çiftliği birasının Bomonti kalitesinde olmasına rağmen imtiyazı uzatılması ve orman çiftliğindeki ağaçlarının bakımının yapılmamasıdır. Bunun için Atatürk’ün verdiği bir yemekte İsmet İnönü’nü şu sözleri söyleyerek tepki çekmiştir:

“-Bu ülke daha ne kadar sarhoş sofralarından idare edilecek; deyince Atatürk’te İnönü’ye cevaben:

-Seni bu mevkilere getirenin de bir sarhoş olduğunu unutuyorsun deyip; Çankaya sofrasındaki toplantıyı dağıtır”.

Ertesi gün İstanbul seyahati sırasında tren yolculuğu sırasında İsmet İnönü’yü yanına çağırarak biraz istirahat etmesi gerektiğini yerine yeni bir başbakan tayin edileceğini başkâtibine bildirmiştir. 13 yıllık birliktelik süreci sona ermiştir. Kendisini affetmesi için

¹²⁸ Yeşilyurt, Süleyman (2001) Atatürk İnönü Kavgası, Ankara, Hiv Yayınları, s. 31-50.

¹²⁹ Bozdağ, İsmet (2009) Bir Çağın Perde Arkası Atatürk İnönü, İnönü Bayar Çekişmeleri, İstanbul, Kervan yayınları, s. 118.

yazdığı onlarca telgraf fayda etmemiştir. 27 Ekim 1937’de Celal Bayar yeni başbakan olarak göreve başlamıştır. Başbakanlık süresince halk arasında bulunmayan İnönü’nün görevden ayrıldıktan sonra futbol maçına giderek halkın omuzlarında hükümeti eleştirir şekilde gövde gösterisi yaptığını söyleyen Atatürk, halkın arasına karışarak “*mağdur*” rolüne büründüğünü belirtmiştir. Ölümünden önceki son görüşmeleri asansörde geçen konuşmalarıdır. Atatürk, İsmet İnönü’nün yakın dostlarında duyduğu, kendisinin onun zamanında bütün işleri İsmet İnönü yaptığı için yorulmadığı yönündeki sözlerine çok sinirlenmiştir ve “*hangi işi benim desteğim olmadan kendin yaptın, sayayım mı?*” diyerek cevap vermiştir. Bu son görüşmeleri olmuştur.¹³⁰

3.4.11. Atatürk’ün Vefatı ve İsmet İnönü Milli Şef Dönemi

Atatürk, 10 Kasım 1938 Perşembe sabahında vefat etmiştir. En yakın arkadaşı, okul arkadaşı Salih Bozok Atatürk’ün ölümünden hemen sonra bu üzüntü karşısında kalbine dayadığı silahla intihar ederek yaşamına son vermek istemiştir. Fakat kurşun kalbi ıskalayarak omzuna saplanmıştır. Ölmeden önce Celal Bayar’ın ziyaret teklifine tepkisiz kalan İsmet İnönü vefatında yanında dahi olamamıştır. Söylentiler Atatürk ile aralarındaki tartışmadan dolayı kendisine bir tuzak kurulma şüphesi olmasıdır. Bu durum ziyaretini engellemeye yetmiştir.¹³¹

Atatürk’ün ölümünün ertesi günü 11 Kasım 1938 tarihinde Parti Grubu toplanmış yeni Cumhurbaşkanı için verilen oylarla aday gösterilecektir. Cumhurbaşkanlığı adaylık seçiminden önce Bayar mecliste yaptığı konuşmada Atatürk’e olan duygularını ve ölümü hakkında bilgi vererek milletvekillerini saygı duruşuna davet etmiştir. Konuşma sonrası yapılan oylamada 323 oy kullanan milletvekilleri 322’sini alan İsmet İnönü aday gösterilmiştir.¹³² Cumhurbaşkanlığı seçiminde 348 kişinin katılımı ile gerçekleşen oylamada, 348 oyun hepsini alan İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti’nin 2. Cumhurbaşkanı olmaya hak kazanmıştır. CHP üçüncü Büyük Kurultayında değişmez Başkan ve Milli Şef

¹³⁰ Yeşilyurt, s. 67-82.

¹³¹ Yeşilyurt, s. 107-109.

¹³² San, Coşkun (1971) ‘Max Weber’de hukukun ve meşru otoritenin sosyolojik analizi’, Ankara, Ankara İktisadi ve İdari ilimler Akademisi Yayınları, s. 79-81.

unvanını almıştır. CHP'nin 1935 hazırlanan tüzüğünde bir madde vardır ki gözden kaçmıştır. Kurultay Genel Başkan seçemez, nasıl seçileceği de yazmamaktadır. Tüzükte *“Partinin Değişmez Genel Başkanı onu kuran Kemal Atatürk'tü” (md.2)*. Yeni bir tüzük değişikliğine gidilerek yeni bir madde yeni bir değişmez Başkan seçiliyor ama usulüne uymayan herhangi başka bir adayın olmaması ve seçim yapılmasını gerek görmüyordu. 3. maddeye göre bir yeni değişmez Başkan daha oluşmuştu. Tüzükte Milli Şef ibaresi yer almamasına rağmen uzun yıllar Milli Şef olarak anılmıştır. Milli Şef deyimini Celal Bayar Atatürk için hayattayken kullanmıştır. 12 yıl Şeflik dönemi sürmüştür. Atatürk sevdalısı Celal Bayar'ı bu durum pek mutlu etmemiştir. Fikir ve görüşlerinin farklılık göstermesine rağmen Celal Bayar hükümeti kurmuştur. İsmet İnönü katı Devletçilik Politikasını savunurken Celal Bayar Batı mantığı ile gelişimci demokratik bir sistemi savunmaktadırlar. Milli Şef döneminde yapılan seçimlerin amacı tek parti döneminin sert tavrını yumuşatarak halkın da güvenini sağlayabilmek için halka yönetime karışma fırsatı verme hissiyatı doğurmaktır. Kısacası İnönü *“güvenoyu”* toplamaya çalışmıştır. Mecliste kendisine bağlılık gösteren, yerini sağlamlaştırmış bir hükümet kurmak istemiştir. Milletvekilleri seçimlerinde Atatürk ile aralarındaki sorunlar sonucu siyasetten uzak kalan Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar milletvekili seçilirken Atatürk ile yakınlığı bilinen Salik Bozok, Ruşen Eşref Ünaydın, Kılıç Ali gibi kişiler milletvekili olamamışlardır. İsmet İnönü, Celal Bayar'a yakınlığı ile bilinen Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya görevlerini bırakılmasını sağlamış yapılan baskılar üzerine Celal Bayar 25 Ocak 1940'da Başbakanlıktan istifa etmiştir.¹³³

3.4.12. Halide Edib'in Türkiye'ye Dönüşü

1924'te Atatürk ile yaşanan siyasi kırılganlık sonrası eşi Dr. Adnan Adıvar ile yurt dışına çıkma kararı almıştır. Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulüyle hükümet karşıtı gazete, dergi, partilerin kapatılmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da bu durumdan payını almıştır. Bu kanunu eleştiren gazeteler kapatılmış, gazeteciler ise hapse atılmıştır. 1925 yılında Kürt lider Şeyh Said'in çıkardığı ayaklanmayla da ülke daha da zor zamanların içerisine girmiştir. Çoğu kaynakta Halide Edib'in tedavi nedeni ile yurt dışına çıktıkları

¹³³ Koçak, (1989), s. 118-125.

yazarken, kimi düşünürler ülkedeki siyasi gerginliğe dayanamadığı, birçok düşünür ise suikast de parmağı olabileceğini düşünmektedir. 1926 yılında yurda dönüş yapmayı düşünen Halide Edib, Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunulması sonucunda dönüşünü ertelemiştir. Mustafa Kemal'in bir gazeteye yaptığı açıklamada suikasti planlayanlar arasında Halide Edib'in de ismi geçmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri, çalışan ve askeri destekçileri tutuklanmış dokunulmazlıkları iptal etmişlerdir. Bu durumda Halide Edib'in yurt dışı günleri başlamıştır. Dönmeleri Mustafa Kemal'in ölümü sonrası 1939 yılında İsmet İnönü'nün daveti ile mümkün olmuştur. Ülkesinden ayrı kalmasının sebebi olarak Atatürk'ü göstermiştir. 1926-1939 yılları arasında yazdığı kitaplarla edebi hayatına devam etmiştir.¹³⁴

3.4.13. Milli Şef Dönemi Paraları

Refik Saydam Atatürk'ün vefatı sonrası Başbakan olurken Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal'in sisteminden uzak bir sistem yürütmüş İsmet İnönü'ye sürekli yapılanları unutturacak varsayımlar sunmuştur. İlk icraat olarak Ankara ve İstanbul'da bulunan resmi kuruluşlarda bulunan Atatürk'ün resimleri yerine İsmet İnönü'nün resimlerini astırmak olmuştur. Daha sonra Refik Saydam'ın fikriyle İsmet İnönü paraları bastırılmıştır. 10 Kasım 1940'ta İngiltere 1000 Liralık para bastırmıştır. Sonra daha küçük olan 500, 100, 50 vb. paralar bastırılmıştır. Atatürk resimli paralar ise imha edilmiştir.¹³⁵

3.4.14. Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabası

15 Mart 1939 yılında Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi, İtalya'nın Arnavutluğu alması ile başlayan savaş politikası Türkiye ve Dünya'yı endişelendirmiştir. Bu durum karşısında Batı ile anlaşma yolları aranmıştır. Sovyet Rusya'nın toprak istemesi Türkiye'yi Batı Devletleri ile anlaşmak zorunda bırakmıştır. İngiltere ile 12 Mayıs 1939 yılında, Ekim ayında ise Fransa-İngiltere-Türkiye deklarasyonu imzalanmıştır.

¹³⁴ **Saban, Nedim** (2016) 'Halide Edib Adivar Tiyatrosu', (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Anasanat Dalı, İstanbul, Haliç Üniversitesi, s. 24-28.

¹³⁵ **Yeşilyurt**, s. 179-183.

Almanya'nın İtalya ile savaşa birlikte girmeleri Fransa'nın yenilerek çekilmesine sebep olmuştur. İngiltere'ye saldıran Almanya zor duruma düşmüş, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'ye savaşa girmeleri için davet yollamıştır. Başbakan Refik Saydam savaşın dışında kalınacağını açıklamıştır. Üçlü ittifak'ta Fransa'nın yenilmesi İngiltere'nin yardım edemeyeceğini bilmesinden dolayı Türkiye tarafsız olmak zorunda kalmıştır. İngiltere Türkiye'nin güvenini kazanmak Orta Doğu'daki etkinliğini kaybetmemek için birçok çaba göstermiştir.¹³⁶ Almanya'nın Balkanlarda hızla ilerlemesi sonucu 1930 yılında Türkiye'ye Birinci Dünya Savaşı'nda büyük kayıplar verdiren düşmanımız Yunanistan ile kardeşlik antlaşması yaptırmıştır. İsmet İnönü savaşın dışında kalabilmek için ne başkasının toprağından bir karış almak istediğini ne de bir karış kendi toprağıımızdan vermeyeceğini söylemiştir.¹³⁷ Bulgaristan ile imzalanan saldırmazlık antlaşması Bulgaristan'ın Almanlarla antlaşması sonucu son bulmuştur. Hitler, 1 Mart 1941'de, İnönü'ye bir telgraf yollayarak amaçlarının İngiltere olduğunu ve Türkiye'ye karşı belli bir uzaklıkta kalacaklarını bildirmiştir. 18 Haziran 1941 yılında Almanya ile on yıl süreli bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Almanların tek başlarına Rusya'ya saldırması Japonya ile paylaşmak istememesi savaşı kaybetmelerine sebep olmuştur. Sonradan müttefikler tarafında yer alan Türkiye 1945-1946 yıllarında Sovyetlerin baskısı altında kalmıştır. 23 Şubat 1945'te savaş ilan etse de, donanımlı güçlü ülkeler karşısında yetersiz kalan Türkiye'yi endişeye sokmuştur. İngiltere ve Amerika'nın desteğini sağlayabilmek için yeni bir demokratik rejime ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için de 18 Temmuz 1945'te çok partili hayata geçilmelidir.¹³⁸

3.4.15. İnönü'nün İç ve Dış Politikaları

İç sebepler olarak ülkeyi en zorlayan durumların başında ekonomik sebepler yer almaktadır. Ekonomik olarak savaştan çıkmış bir devlet, orduyu ayakta tutabilmek için

¹³⁶ **Tekerek, Meltem** (2015) 'Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil grup', Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 57, s. 154-155.

¹³⁷ **Boy, Arzu / Başarır, Mehtap** (2019) 'İkinci Dünya Savaşı esnasında İsmet İnönü'nün meclis konuşmalarının basındaki yankıları', *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), s. 307-314.

¹³⁸ **Koçak, Cemil** (2007) Türkiye'de Milli Şef Dönemi, cilt 1-2, İstanbul, İletişim yayınları, s. 554-587.

tekrar savaşın çıkması ihtimaline karşı sert tedbirler almaktadır. lke ekonomisini yurt dışının desteğiyle ve yapılandırması ile ayakta tutan bir Türkiye vardır. Ekonominin zor duruma düşmesi ve savaş yıllarında artan zamlar vatandaşı zorluyordur. 18 Ocak 1940'ta ıkarılan **Milli Koruma Kanunu** ile hükümet her konuda söz sahibi oluyor ve el koyma, işletme ve kapatma yetkilerini kendinde barındırıyordu. Zengin fakir her kesime uygulanan vergi sistemi ile ödeyemeyen vatandaşları zorla çalıştırılıyordu. Durumların kötüleşmesi ve üretim olmayışı tarım alanında çalışan vatandaşın askeri alanda çalışması sorunlar çıkarmıştır. Karne sistemi işe yaramamış karaborsa ortaya çıkmış, hükümet çözüm olarak daha çok para basarak piyasaya srmştir. Savaş zenginlerinden alınmak üzere **Varlık Vergisi** 11 Kasım 1942'de onaylanmıştır.¹³⁹ 1939-1945 tarihlerini anlatacak olursak, savaşa girmemiş bir devlet ve tekrar savaşa dahil olabilme korkusu ile ekonomik gelirlerini savunma alanında kullanarak üretmede yani sanayileşmede geç kalınmıştır. 900 000 kişi zorunlu askeriye alınmıştır. Büyük bir ordunun maliyetini karşılamak için ekonomik sıkıntılar baş göstermiş, %400'lk artış yaşamıştır.¹⁴⁰ Dış sebepler olarak da, Türkiye'nin boğazlar konusundaki jeopolitik konumu ve devletlerin taraf seçme yönündeki zorlamaları gösterilmiştir. Birleşmiş Milletlere katılma şartı olarak Almanya ve Japonya'ya savaş açmış olması gerekmektedir. Türkiye bu şartı 23 şubat tarihinde savaş açtığını bildirerek gerçekleştirmiş ve ye olmuştur.¹⁴¹

¹³⁹ Zürcher, E. Jan (2008) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletifim Yayınları, s. 304-305.

¹⁴⁰ Tokgöz, Erdinç (1999) Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara, İmaj Yayınevi, s.99-100.

¹⁴¹ Eser, Bahadır / Demirkıran, zlem / iek, Eda (2011) 'II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya ıkışı: Batı Bloğuna Geçiş', Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, Sayı14, s. 26-33.

4. BÖLÜM

4. HALİDE EDİB ADIVAR'IN CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ ELEŞTİRİSİ

4.1. Milli Mücadele Dönemi

4.1.1. Mütareke Dönemi ve Değerlendirmesi

Mütareke yıllarında Osmanlı siyaset sahnesinde İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) olmak üzere iki önemli parti bulunmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İT'den koparak kurulmuş muhalif bir partidir. Ancak iki parti arasındaki mücadelenin şiddeti bir araya gelmelerini engellediğinden ve vatanın kurtuluşu için çok acil mücadeleye başlanması gerektiğinden, ihtiyaç duyulan teşkilatlanmanın yapılabilmesi adına 5 Kasım 1918'de İTC/F Kongresi kararıyla İTF kendini fesh etmiştir. Fakat bu son buluş sadece hukukendir. İT, fiili işlemlerine devam etmiş ve milli mücadele kadrolarını oluşturmaya devam etmiştir. HİF ise iktidarı devralmış ve milli mücadele karşısı bir tavır takınmıştır.^{142_143_144}

İttihat ve Terakki'nin katıldığı son gizli toplantıda, ittihatçılar tarafından, kurtuluş mücadelesinin Müdafaa-i Hukuk Örgütleri adı altında yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Anadolu'daki bu hareketin liderliğini kimin üsteleneceğine de karar verilmiştir. Ermeni tehciriyle ilgili olmaması, yüksek rütbede olması gibi özellikler düşünüldüğünde bu özelliklerin en yakın adayı olarak Mustafa Kemal görülmüştür. Mustafa Kemal'in

¹⁴² Tunaya, T. Zafer (1988) Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1, İstanbul, Hürriyet Vakfı, s.29.

¹⁴³ Akşin, Sina (1987) Jön Türkler ve İttihat Terakki, İstanbul, Remzi Kitabevi, s. 307.

¹⁴⁴ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 138.

hareketin lideri olarak seçilmesindeki diğer bir önemli etken de Anafartalar kahramanlığıdır.¹⁴⁵

Mondros Mütarekesinin imzalandığı Ekim ayına kadar Robert Koleji ile uğraşan Halide Edib, mütarekedeki ağır şartları da göz önüne aldığında, bu mütarekeyi Türkiye için korkunç bir mücadelenin başlangıcı olarak görmüş ve olumlu karşılamamıştır. Hatta Halide Edib; *“Bu mütareke imparatorluğun maddi ve manevi esasen çökmekte olan hayatına son vermişti. Şartlar çok ağırdı fakat Türkler, ne kadar acı olursa olsun realitelere göz yummayacak bir millettir”* diyerek milli mücadeleden yana olduğunu da belirtmiştir.¹⁴⁶ O sıralar Türk halkının büyük bir kısmına, istilacı emellere sahip Avrupa ile karşılaştırıldığında, Wilson’un “milletler hakkı” ile ilgili maddeler bir çeşit kurtuluş olarak görünmüştür. Halide Edib, Türkiye’de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri adlı kitabında bu konuyla ilgili şunları söylemiştir: *“Dünyanın bu kargaşalık günlerinde, bu mütareke esnasında göründü. 1918 çok Amerikan Cumhurreisi Wilson’un meşhur olan bu on dört maddesi bir ümit meşalesi gibi garip bir yıldır. Avrupa’nın dolambaçlı ve makyavelvari siyasetine karşı bütün dünyada adeta bir tikslenme hasıl olmuştu. Dünya efkarında, gizli muahedeler, istila emellerine bağlı, bir gün yapıp ertesi gün bozulan anlaşmalar birer tehlike işareti manasını almıştı. İşte Wilson’un “milletler hakkı” mevzuna dayanan maddeleri, bu tehlike işaretlerine karşı birer teminat gibi göründü.*

Bizim, Amerikalılar ile münasebetimiz, onlar hakkında umumi malumatımız, o zamana kadar bazı misyoner teşkilatları, muhtelif kolejleri vasıtasıyla olmuştu. Amerika’nın tarihini, Amerika’nın iç teşkilatını ve zihniyetini bilen çok azdı....Amerika, o zamana kadar, Orta ve Yakın Şark’ta gözü olmayan bir memleket olarak tanınmıştı. Yani Amerika’nın kendisine yakın kıtaların haricinde bir alakası yoktu. Wilson maddeleri, ilk defa, Amerika’yı siyasi alanda Yakın Şark’a en fazla güvenilir bir hükümet ve kudret gibi gösterdi.

Birinci Cihan Harbi’nden sonra en fazla ıstırap çekmiş, canını dişine takarak bin bir meşakket ve fedakarlık içinde didinmiş olmasına rağmen Türkiye hiç olmazsa ruhen ayakta

¹⁴⁵ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 138.

¹⁴⁶ Arabacı, s. 273-274.

*kalmış bir millettir. On yıl, yani 1908'den 1918'e kadar, memleketin içinde ve dışında fasılasız mücadeleler, ihtilaller, kanlı çarpışmalar, fikir çatışmaları her ferdin içinde sulh ve huzur hasretini hakim kılmıştı. Sulhü, büyük bir fedakarlık mukabilinde elde etmeye hazır idiler, fakat her fedakarlığın bir son haddi vardı. O son had, mütareke maddeleriyle tespit edildiğine ve İtilaf Devlet'lerinin bu hududu aşmayacağına inanmak istiyorlardı. Esasen Garp milletleri de, yirmi milyon evladını kaybettikten sonra sulha susamış idiler. Bu ve Wilson'un on dört maddesi, biraz Kitab-ı Mukaddes'i biraz da Shakespeare'i hatırlatan üslubuyla çok büyük bir ümit uyandırmıştı. İşte bütün bunlar Wilson Prensipleri Cemiyeti ismi adıyla, Atatürk de dahil, memleketi girdiği çıkmazdan kurtarmak için canını fedaya hazır bir gurubun teşkil ettiği veya desteklediği bir cemiyet ortaya çıkardı ”.*¹⁴⁷

Halide Edib ve bir grup aydın ulusal sınırlarımız içerisinde bağımsız bir Türk devleti kurmak amacı ile çalışmışlardır. Bazı Aydınlar Wilson Prensipleri'nin, on ikinci ve beşinci maddeleri göstererek çıkar yolu olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden Halide Edib, bu prensipleri bir ümit ışığı olarak görenlerin toplanması gerektiğini düşünmüş ve 1918 Aralığında Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Halide Edib ve cemiyeti kuran tanınmış kişiler, bağımsız bir ulus devleti kurulmasını istediklerini söylerlerken, kurtuluşun ABD'nin manda yönetimini desteklemekten geçtiğini belirtmişlerdir. Ancak bir süre sonra yaptığı mitinglerle İstiklal Mücadelesi'ndeki başarıların elde edilmesine katkı sağlayan bu cemiyet çöküp gitmiştir. Halide Edib, bu durumu, Amerika'nın Wilson aleyhindeki tavrına ve İtilaf devletlerinin işi ellerine almasına bağlayarak, hiçbir kıymetinin kalmadığını belirtmiştir.¹⁴⁸

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, vatanın elden gideceğinden endişe duyan İttihatçılar, mütareke şartlarının ne gibi sonuçlar doğuracağı hususunda sivil toplum örgütlerini kullanarak halkı bilinçlendirmeye ve İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamışlardır. İstanbul Hükümeti'nin mütareke şartlarını uygulamasına engel olmak isteyen ittihatçı aydınlar, Tevfik Paşa Hükümeti'nin güvenoyu almaması için çalışmalara başlamışlardır. Ancak istenilen sonuca ulaşamayınca, bazı sivil toplum örgütleri ve aydınlar, çareyi İttihatçıların mücadele hareketlerine katılarak, çeşitli kongre ve mitingler düzenlemekte bulmuşlardır. Bu konudaki ilk faaliyetleri de Milli Kongre'yi toplamak

¹⁴⁷ Adıvar, (2009), s. 160-162.

¹⁴⁸ Kırçak, Çağlar (2001) Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik, C. II, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, s.31-37.

olmuştur. 29 Kasım 1918 günü ilk toplantısını gerçekleştiren ve yayınladığı ilk beyannamesinde ana fikir olarak Milli Mücadele'nin izlerini taşıyan Milli Kongre, halk için ümit ışığı olarak görülmüştür.^{149_150}

Mütareke sonrası HİF tarafından Anadolu ve İstanbul'da ittihatçı avı başlatılmıştır. İstanbul'daki ittihatçılar, Anadolu'daki mücadele hareketine katılabilmek adına gizli gruplar halinde toplanarak örgütlenmişlerdir. Bu karışıklık dönemlerinde, memlekette teşkilatlanmalar artmış, yurdun büyük bir bölümünde dernekler kurulmaya başlanmıştır. Bunlar arasında iyi sonuçlar alabilen dernekler olmuştur. Bu etkili derneklerden en önemlisi ise Kara Vasıf Bey tarafından kurulan Karakol Cemiyeti'dir. Halide Edib Kara Vasıf Bey'den şöyle bahsetmektedir: *"1908'den beri birçok lider tanıdım ve yıllarca Milli Mücadele'nin en nazik devirlerini yaşamışım. Fakat hiçbir zaman Vasıf Bey kadar prensiplerine sadık insana rastlamamışım. Şahsi şöhret onu hiçbir prensibinden ayırmazdı. Gerçi bu adamın adı en az bugün geçerse de, bence gelecek Türkiye'sinin en hakiki bir vatanperver örneğidir"*.¹⁵¹ Bu örgüt kuruluş kararının yurt dışına kaçan İTC'ler tarafından verilmesi nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın yollarının kesişmesi ise Ali Fethi (Okyar) Bey sayesinde olmuştur. Cemiyetin kurucularından olan Kara Vasıf'ın evinde yapılan toplantıda Mustafa Kemal'e Anadolu'daki mücadele hareketi için liderlik teklif edilmiştir. Kurtuluş mücadelesinin düşman etkisinden uzakta gerçekleştirebileceğine inanan Mustafa Kemal, kendisine verilen bu geniş yetkileri bir amaç olarak görmemiş, kurtuluş mücadelesini yönetebilmek için bir araç olarak kullanmıştır.¹⁵²

Milli Mücadele yıllarında oldukça önemli vazifeleri üstlenen Karakol Cemiyeti sayesinde; Anadolu'ya silah ve cephane taşınması, adam kaçırılması, Milli Mücadele'ye karşı kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen her türlü faaliyet ve planın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına bildirilmesi sağlanmıştır. Ancak, Karakol Cemiyeti, Milli Mücadele kadrosuna karşı olan yanlış tutum ve davranışları nedeniyle kapatılmıştır. Bunda gerek cemiyet üyelerinden Baha Said Bey'in, M. Kemal Paşa'nın dış politikasına ters düşecek bir

¹⁴⁹ Tunaya, s. 29.

¹⁵⁰ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 140.

¹⁵¹ Adivar, Halide Edib (1987) Türk'ün Ateşle İmtihani, İstanbul, Atlas kitapevi, s.25.

¹⁵² Akbal / Hacıfettahoğlu, s.140-141.

harekette bulunarak, Bolşeviklerle tek başına anlaşma yapmasının, gerekse cemiyetin bazı mensuplarının dağıttığı bildirilerin kuşku uyandırmasının büyük etkisi olmuştur. Kapatılan bu cemiyet, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na katılmıştır.¹⁵³⁻¹⁵⁴

Konuların belirlenmesi ile Sivas Kongresi'nde "*Umumi Kongre Beyannamesi*" içeriğinde, Anadolu ve Rumeli Müdafa - i Hukuk Cemiyeti'nin şahsi menfaatlerden ve çıkarlardan uzak olduğu belirtilmiştir. Tüm üyelere Kongre öncesinde bilgiler verilmiş, "*... Her türlü ihtirasat-ı şahşîye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzehtir bil azm-ü iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah.*" şeklinde yemin ettirilmiştir. Sivas Kongresi'ndeki kararların hemen uygulamaya geçirilmesiyle Karakol Teşkilatı'nın işleyişi ve faaliyetleri durdurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyeti'ni ortadan kaldırarak kapatmış olsa da, Kara Vasıf ve arkadaşları verdikleri sözleri tutmayarak Karakol Teşkilatı ile kastettikleri gayenin dışına çıkarak, kendi fikirlerince hareket etmeye devam etmişlerdir.¹⁵⁵ Milli Mücadele döneminde birçok örgüt kurulmuştur. Bunlar; Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti (kurulan ilk cemiyet), İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ve Adana Müdafaa-i Hukuk-i Milliye'dir. Ayrıca, Doğu'da Trabzon ve Erzurum'da da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri oluşturulmuştur. Bu örgütlerin ortak özellikleri; nitelik yönünden yöresel olmaları, haklarını medya yoluyla aramaları, ülkenin tamamını hedef alan bir plandan ve liderden mahrum olmalarıdır. Anadolu'daki yoğun faaliyetlerin göstergesi olan bu örgütlenmeler, TM mensuplarının oluşturduğu çetelerle birlikte Ermeni ve Rum çetelerine karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Halk bir yandan Ermeni delegasyonunun "Büyük Ermenistan" oluşturma çabaları bir yandan da Rum halkının Pontus- Rum devleti hayaliyle uğraşmaktaydı. Özellikle de Rumların bölgedeki nüfus yoğunluklarını arttırabilmek adına Rusya'dan Rum göçmenleri getirme girişimlerine karşı Türk tarafından önlemeye yönelik çalışmalara yapılıncaya, İngilizler bölgedeki asayişsizliğin giderilmesini istemişler, aksi takdirde müdahale edileceğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine telaşlanan Hükümet,

¹⁵³ Atatürk, s. 47-48.

¹⁵⁴ Tevetoğlu, s. 17.

¹⁵⁵ Özel, Turgut (1996) 'Kocaeli Yarımadası'nda Milli Mücadele ve Yahya Kaptan', (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, , İstanbul: Marmara Üniversitesi, s.19-20.

durumun yerinde incelenmesi ve ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması amacıyla bir Paşa görevlendirilmesine karar vermiştir. Bu görev için seçilen Mustafa Kemal, görevi yapabilmesi için geniş bir yetkiye sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'e, ordu müfettişliğinin yanında başka olağanüstü yetkiler de verilmiştir. Böylece Anadolu'ya mümkün olduğunca geniş yetkilerle geçme hayalini gerçekleştiren Mustafa Kemal, 30 Nisan 1919'da padişah onayıyla 9. Ordu Müfettişliğine atanmıştır.¹⁵⁶

4.1.2. İzmir'in İşgali ve Protestolar- Mitingler

Halide Edib, birçok ağır şarta rağmen ruhen ayakta kalabilen Türk milletinin, karşı karşıya gelecekleri iç ve dış tehlikeler düşünüldüğünde oldukça zor durumda olduğunu belirtmiştir. Özellikle Halide Edib, Batılı Devletler tarafından alınan, Yunan İmparatorluğu ve Ermenistan'ın kurulması yönündeki iki kararın bunda oldukça etkili olacağından bahsetmiştir. *“Garp Devletleri, Türkiye'ye sulh şartlarını bildirmeden evvel, gizli ve tehlikeli iki karar almış bulunuyorlardı. Birincisi, Garpı ve Şarkı Trakya'yı ve İzmir havalisini içine alan bir Yunan imparatorluğu tesisi idi... İkinci tehlikeli kararları, Şark'ta Samsun'dan Azak Denizi'ne, Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan bir Ermenistan tesisi idi”*.¹⁵⁷ Hatta Garp devletlerinin, Yunanistan sayesinde boğazların kontrolünü ellerine almayı planladıklarını ve bu yüzden de İzmir'in işgalini Yunanlılara bıraktıklarını söylemiştir. İkinci kararın Şark'ta bir Ermeni devleti kurmak olduğunu belirten Halide Edib, bu durumu Kazım Karabekir'in güçlü birlikleri ve bölgenin İtilâf kuvvetlerinin menzilinin dışında olması nedeniyle daha uzun vadeli bir iş olarak görmüş, onun yerine İzmir'in işgalinin daha kolay olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸

Savaş sonrası düzen için 18 Ocak 1918'de açılan Paris Barış Konferansı ile Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri tarafından parçalanmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki de İzmir'deki Rumların tehdit altında olduğunu ve onları korumak için bu bölgeye Yunan komutası altında müttefik kuvvetlerin gönderilmesi gerektiğini ileri süren Yunanistan'dır.¹⁵⁹ Teklifin

¹⁵⁶ Akbal / Hacıfettahoğlu, s. 142-145.

¹⁵⁷ Adıvar, (2009), s.164-165.

¹⁵⁸ Arabacı, s. 274.

¹⁵⁹ Öztoprak, s. 56-57.

12 Mayıs'ta kabul edilmesiyle kolordu komutanlığı görevindeki Nurettin Paşa, hükümeti bu konuda tedbir alınması için uyarmaya çalışmıştır. Ancak müttefik kuvvetlerin devreye girmesiyle, Nurettin Paşa görevden alınmış yerine İngiliz yanlısı olan İzzet Bey valiliğe, Ali Nadir Paşa'da komutanlığa getirilmiştir. Bu sayede Yunan kuvvetlerine karşı konulması engellenmiştir.¹⁶⁰

16 Mayıs 1919'da, İzmir'in işgalini, hocası Miss Dodd'dan öğrenen Halide Edib büyük bir şaşkınlık yaşamış ve olayın detaylarını öğrenmeye çalışmıştır. Türk milletinin yaşadıklarını ve bütün bu kanlı olayların İtilaf devletlerinin gözü önünde gerçekleştiği halde hiçbir şey yapmadıklarını öğrenen Halide Edib şu sözleri söylemiştir: *"İşte Mister Lloyd George'un Türkleri medenileştireceğiz diye gönderdiği ordu, ne yazık ki, medenileştirmek hareketine böyle başlamıştır"*.

Halide Edib, bu ilk İzmir olayının aslında kendisi gibi Türk kamuoyunu da çığırından çıkaran bir hareket olduğunu düşünmüş ve bu olaydan sonra artık hiçbir şeyin kendisi için önemli olmadığını belirtmiştir. *"İstiklâl Mücadelesi hissi bende bir çeşit mukaddes bir cinnet halini almıştı. Artık fert olmaktan çıkmıştım. 1922'de İzmir'i aldığımız güne kadar hiçbir şeyin önemi yoktu. O tarihe kadar muhteşem milli cinnetin bir parçası olarak çalıştım, yazdım ve yaşadım"*.¹⁶¹

Halide Edib, işgalden iki gün sonraya denk gelen, ancak günü öncesinden belirlenmiş olan Konferansını yapmak için Üsküdar Kız Koleji'ne gitmiştir. Halide Edib, eğitimle ilgili konuşmasına başlamadan önce, Türk öğrencilerin endişeli bakışlarını görmüş ve hissettiklerini şöyle anlatmıştır: *"Nihayet, karalar giyinmiş olarak ben sahanlığa çıktım. Çıkar çıkmaz orada azınlıkta olan Türk öğrencilerinin endişeli gözlerini gördüm. Bu gözlerin her biri bana bir mesaj yolluyordu. Adeta beni o anda memleketle bir görüyordu. Evet, karalara bürünmüş Türkiye! O gün o Halide o merdivenleri çıkarken, sonunun bir sahanlık değil, bir idam sehpa olması ve böylece inandığı kutsal gaye uğrunda ölmeyi istiyordu. İzmir'den hiç söz etmedim. Konuşurken kafamın içinde İzmir'in işgali ve eski*

¹⁶⁰ Aybars, Ergün (1988) Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.128.

¹⁶¹ Adivar, (1987), s. 27.

*Romalıların insanları parçalatan eğlenceleri geliyordu. Tahsilin, insanları benzerlerine karşı insanca bir duygu ve davranışa göre yoğurmazsa nafile olduğunu söyledim”.*¹⁶²

İzmir’in işgali Türk Ocağı’nı da hareket geçirmiş ve 18 Mayıs’tan itibaren işgale karşı mitingler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak mitingi kimin yapacağı konusu bir karara bağlanamamıştır. Halide Edib’in konuşmayı yapmaya gönüllü olmasıyla miting yeri belirlenmiş ve ilk miting yeri olarak Fatih kararlaştırılmıştır.¹⁶³⁻¹⁶⁴

19 Mayıs 1919’da Fatih Belediyesi’nin önünde askerinden, subayına, beyaz sarıklısından, kırmızı feslisine birçok kişi Halide Edib’in yapacağı bu konuşmayı dinlemek için toplanmış ve alanı hıncahınç doldurmuştur.¹⁶⁵ Halide Edib konuşmasına şu cümlesiyle başlamıştır: *“Gece en karanlık ve ebedi görüldüğü zaman gün ışığı en yakındır”.*¹⁶⁶ Konuşmasının devamında ise şu sözlere yer vermiştir: *“Müslümanlar, Türkler, Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece... Fakat insanın hayatında sabahı olmayan bir gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp müşââ bir sabah yaratacağız. Yalnız ışık geldiği vakit gözümüzü güneşe karanlığı gören baykuşlar gibi açmayalım. Işık geldiği vakit hayatı karşılayacak, karşılayabilecek insanlar halinde bulunalım. Millet iyi ve fena günler gördü. Günah dakikaları ve şanlı dakikalar yaşadı. Fakat kardeşler, bugün ufak günahlarımızın üzerine öyle ateşin bir kan akmıştır ki bu kan bütün dünyanın günahını yıkayacak kadar temiz ve mebzuldü. O kan bizim vazifemizi tâyin etti, bize bir vazife bıraktı.*

Hanımlar, bugün elimizde top, tüfek denilen alet yok, fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var: Hak ve Allah var. Tüfek ve top düşer, hak ve Allah bakidir. Topun yüzüne tükürecek kadar evlatlar, analar, kalbimizdeki aşk ve iman, milliyet duygusu var. Biz dünyada millet sınıfına layık bir millet olduğumuzu, erkek, kadın ve çocuklarımıza kadar ispat ettik.

¹⁶² Adıvar, (1987), s. 27-28.

¹⁶³ Tansel, s. 245.

¹⁶⁴ Arabacı, s. 227.

¹⁶⁵ Arıburnu, Kemal (1951) Milli Mücadele’de İstanbul mitingleri, Ankara, Yeni Matbaa, s. 9-12.

¹⁶⁶ Arıburnu, s. 12-13.

Bugün memleketimiz taksim tehlikesi karşısında adım, adım, adeden kendi durumumuzdaki milletleri başımıza efendi yapmak istiyorlar. Bugün İzmir, yarın Konya, öbür gün İstanbul, sonra Müslüman dünyasının başı olan Türk susturulmuş olacaktır. Buna karşı ne silahımız var? Kurşun, top, bomba... Bir top bebeklerimizi öldürebilir. Bizim bundan da kavi silahlarımız var. Sesimizi mutlak dünya işitecektir. İşitmek ve işittirmek için bugün kuvvetli ve metin bir millet halinde bulunmalıyız. Bugün Türkler arasında milli davalarını halledinceye kadar nasıl kurunu vustada haftada üç gün Allah mütarekesi yapılırsa öyle Allah mütarekesi akdedilmektedir.

Arkadaşlar, Müslümanlar, Türkler, bugün buraya toplanan şu halk kütlesinin bir tek isteği var. O da en tabii haklarının kendisinden alınmamasıdır. İsteyeceğimiz basit, yüksek ve ulvi bir haktır. Bizim sözümüzü onlar dinlemeyebilirler, fakat biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz. Padişahımıza halkın hissiyatını tebliğ eder ve deriz ki: İşte kara bir gün yaşıyoruz, bugün herkes susmuştur. Bugün Türk ve Müslüman, padişahın etrafında toplanmıştır.

*Hanımlar, efendiler, bugün bunun beş bini kadar bir miting de yapmış olsak bir semeresini göremeyiz. Fakat yarın var, çocuklarımız var. Buradaki Müslüman aleminin kalbidir. Siz düştüğünüz zaman birçok şeyler düşecektir. Kadınlar silahsız ve zayıf, fakat kalbi gayet metindir. Bütün alemleri İslam hep kardeşimizdir. Bundan dönen Türk kadını değildir. Yaşasın milletimiz”.*¹⁶⁷

Halide Edib, konuşmasının ardından milletin isteklerini iletmek için iki öğrenciyi de yanına alarak padişaha gitmiştir. Fakat padişahın hastalığı nedeniyle görüşmeden geri dönmüşlerdir. “Yaver Paşa huzur-u şahaneye birkaç kere girip çıktı. Nihayet büyük bir esefle padişahın hasta olduğunu, bundan dolayı bizi kabul edemeyeceğini, fakat evlatlarının isteklerini dikkate alacağını söyledi... Ben sadece, halkın arzusunu söyledikten sonra, hep birlikte saraydan ayrıldık”.

¹⁶⁸

¹⁶⁷ Yücebas, Hilmi (1964) Bütün cepheleriyle Halide Edib, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, s.42.

¹⁶⁸ Adivar, (1987), s. 30.

Halide Edib, Fatih mitinginin ardından, Haydarpaşa Tıp Fakültesi öğrencileri tarafından bir miting yapması için Kadıköy'e çağırılmıştır. Bu isteğe bir grup Kadıköylü de katılınca, Halide Edib, 22 Mayıs 1919'da belediye binası önünde bir konuşma yapmıştır. Adeta Fatih mitinginin tekrarı olan ve aynı heyecanın görüldüğü bu mitingde yabancı güçlerin ülke üzerindeki oyunlarından bahsedilmiştir.¹⁶⁹ Fatih ve Kadıköy mitinglerini, Üsküdar, Haydarpaşa ve Sultanahmet mitingleri takip etmiştir. Bunlar arasında, Sultanahmet Mitingi, Milli Mücadele tarihi ve Halide Edib'in efsaneleşmesi açısından en önemli olanıdır. Neredeyse bütün İstanbul halkının geldiği bu miting Halide Edib'in, literatürlerde, "Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi" olarak geçmesini sağlamıştır.

Sultanahmet Meydanı'nda iki yüz bine yakın bir kalabalık toplamış, konuşmanın yapılmasını beklemiştir. Halide Edib, kalabalığı görünce sakinleşmiş ve konuşmasına yine şu sözleriyle başlamıştır: *"Gecenin en karanlık ve ebedi görüldüğü zaman gün ışığının en yakın olduğu andır"*.¹⁷⁰⁻¹⁷¹ Sonra da konuşmasına devam etmiştir. *"Kardeşlerim, evlatlarım! Ruhu göklerde olan ecdadımız minarelerimizden yedi yüzyıl şanlı Osmanlı tarihinin bugünkü faciasını seyrediyor. Bu tarihi, bu muazzam meydanda zafer alayları yapan kahraman ecdadımızın ruhları karşısında, dünyanın bir başından bir başına at süren o na mağlup erlerin gazapları karşısında başımı kaldırıyor ve diyorum ki: Ben Türk ve Müslüman tarihinin bedbaht bir kızıyım. Eskileri kadar kahraman fakat bedbaht yeni milletin de bedbaht bir anasıyım. Bu yeni millet namına, ulu ecdadımızın ruhları önünde başımı eğip yemin ediyorum. Bugün kolları kesilmiş Türk milletinin geçmiş günlerdeki kadar cesur bir ruhu var. Yemin ediyorum ki, göğsünü adalet ve insaniyetten alan ecdadımın ilahi namusuna hıyanet etmeyeceğiz. Allah'ıma ve hakka dayanarak Türk milletinin son yolunu size ve dünyaya ilan ediyorum. Beni dinleyiniz: Kardeşlerim, evlatlarım; asırlardan beri sinsi sinsi devam eden Avrupa'nın istila siyaseti her vakit Türk toprakları üzerinde en vicdansız bir şekilde tecelli etmiştir. Ayda ve yıldızlarda zapt edilecek Müslüman ve Türk toprakları ve milletleri olduğunu haber alsa oraya istila ordusu göndermek için mutlak yol bulacak olan Avrupa'nın eline nihayet bir fırsat geçmiştir. Türk'e zalim ve günahkâr diyen, milletlerin günahı için mahkeme kuranların bu*

¹⁶⁹ Arıburnu, s. 35-36.

¹⁷⁰ Adıvar, (1987), s. 34-35.

¹⁷¹ Arabacı, s. 208.

günahı o kadar çirkin ve sefil bir günah ki, lekesini engin denizlerin nihayetsiz suları yıkayamayacaktır. Avrupa'nın bu günahı karşısında sizin için bugün yegâne yükselen ses Müslüman dünyanın sesi. Esaret boyunduruğunun zincirleri ta canına geçmiş olan Müslüman kardeşlerimiz sizin için bugün gür sesleri ile haykırıyor. Ben kardeş Müslüman dünyalarına da sizin namınıza yemin ediyorum. Davamız şudur: Türkiye'nin mevcut olan hak ve istiklalinin elinden alınmaması. Türkler ve Türkiye ecdatlarına ve bayraklarına ve milletimizin ebedi ve ilahi hakkına hıyanet etmeyeceklerdir. Ya Rabbi, hakkın ve milletlerin bir mahşeri, bir mahkeme-i kübrası hazırlanıyor. Bu mahkemeye millet ve hakkı çiğneyen zalimler gelecektir. Ve bu zalimleri en evvel kendi milletleri mahkûm edecektir. Milletlerin ruhunda her vakit ilahi bir hak ve büyüklük vardır. Dinleyiniz! Sizin iki dostunuz var: Bugünkü Müslüman alemi, öteki millet hakkı için bağırarak milletler; Birini kazandınız, ötekini bugünkü açtığınız davanın hak ve ulviyeti kazanacaktır. Hükümetler düşmanınız, milletler dostunuz, kalbinizde isyan kuvvetinizdir. Böyle muazzam bir günü Osmanlı tarihi, Osmanlı toprağında bir defa daha idrak edemeyecektir. Bugün size haber verdiğim milletlerin hak günü uzak değildir. O gün gelirse içimizden bugün burada bulunanlardan bazıları bu dava yolunda ölmüş olursa, onun mezarı üstüne istiklal bayrağınızla geliniz ve o günü müjdeleyin. Şimdi yemin ediniz ve benimle tekrar ediniz: Milletlerin ilahi hakkı ilan olunacağı güne kadar kalbimizde heyecanımız kalacak, eksilmeyecektir. Yedi yüz senenin en asil ve büyük mirası olan vakarımızı, adalet ve terbiyemizi unutmayacağız. Yemin ediniz! Yedi yüz senenin tarihini ağlayan minareler altında yemin ediniz: Bayrağımıza, ecdadımızın namusuna hıyanet etmeyeceğiz”.

Binlerce kişinin gök gürlemesini andıran bir uğultu şeklinde “Vallahi!” sesleri Halide Edib’in ayaklarının altındaki kürsüyü sarsıyordu.^{172_173_174}

Sultanahmet’te yapılan mitingın sona ermesiyle Halide Edib’in tutuklanacağı yönündeki söylentiler de hızla yayılmaya başlamıştır. Bu olaydan birkaç gün sonra Halide Edib’i ziyarete giden Kolonel Heathcote Symythe’in “biz sizi tutuklama fikrinden

¹⁷² Kaplan, Mehmet / Enginün, İnci / Emin, Birol (1992) Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, Cilt1-2, Ankara, Kültür Bakanlığı, s. 95-96.

¹⁷³ Adıvar, (1987), s. 34-35.

¹⁷⁴ Arıburnu, s. 43-44.

vazgeçtik” şeklindeki açıklaması da bu söylentilerin asılsız olmadığını göstermiştir.¹⁷⁵ İşgal kuvvetlerinin önemsemediği bu mitingler, İzmir’de kendiliğinden bir cephe açılmasına ve Kuva-yi Milliye’nin doğmasına katkı sağlamıştır. “ Türk milletinin bu vaziyet karşısındaki hareketi dünya tarihinde daima yer alacaktır. Bu ani ve fevri isyanın nihayet muvaffakiyetli bir İstiklal Harbi’ne inkılabındaki amilleri çocuklarımıza öğretmek vazifemizdir. Birinci amil, buna halk tarafından başlanmış olması ve bu yolda can veren, mihnet çeken isimsiz ve alelade halkın sayısının çokluğudur; ikincisi, ellerindeki bu maddi ve manevi kuvveti kullanmayı bilen büyük, hatta ikinci derecede liderlerin azmi ve kabiliyetleridir. Bu tarihi dramın en mütevazı ve aciz müşahitleri dahi, bir taraftan liderlerin hizmetini takdir ve minnetle anarken, diğer taraftan da, bu muvaffakiyetin istiklalsiz yaşamaya, ölümü tercih eden halkın ruhuna borçlu olduğunu hiçbir zaman unutamazlar. Gerçi büyük askeri liderler ve siyaset adamları olmasa muvaffakiyet elde edilemezdi, diyenlere de bugüne kadar tesadüf edilmektedir. Herkesin fikrine hürmet gerektir, fakat şimdiye kadar bu gibi manevi ve maddi manada şaha kalkan milletlerin daima kendilerine layık bir baş veya başlar ortaya çıkardıkları dünya tarihinde istisnasız olarak kaydedilmiştir. Zemin hazır olmadan, her hangi kalabalığı şuurlu ve yüksek bir millete inkılap ettirmek tabiat kanunlarına uymaz. Bu şerefli, fakat mihnetli “ölüm dirim” ehramının zemini çok genişti, bu zemin, birçok küçükklü büyüklü lider ortaya attı, fakat bu şerefli ehramın şahikasında daima Mustafa Kemal ismi kalacaktır ”.¹⁷⁶

Osmanlı Devleti’nin aleyhine gerçekleşen olayların iyice artmasıyla Padişah, bu meselenin görüşülmesi amacıyla Şura-yı Saltanat’ın toplanmasını istemiştir. 26 Mayıs 1919’da yapılacak olan Bakanlar Kurulu toplantısına Halide Edib’in de çağrılıp çağrılmayacağı konusu düşünülmüştür. Toplantı öncesi, kadınların bu toplantıya katılıp katılamayacağı görüşülmüş ve Halide Edib katılamamıştır.¹⁷⁷

Sultanahmet Mitingi’nin yarattığı etki İtilaf Devletlerini ve hükümeti rahatsız edince, yapılacak olan Beyazıt ve Beşiktaş Mitingleri de yasaklanmıştır. Ancak bütün engellemelere rağmen Sultanahmet meydanında iki miting daha düzenlenmiş ve ilk mitingde Şukufe Nihal, ikincisinde ise Nakiye Hanım konuşmacı olmuştur. Düzenlenen bu

¹⁷⁵ Arabacı, s. 282.

¹⁷⁶ Adivar, (2009), s. 166-167.

¹⁷⁷ Arabacı, s. 283.

mitingler sadece İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Anadolu'da da çok sayıda miting düzenlenmiş olup, bu mitinglerin çoğunda kadınların katılımcı ve konuşmacı olarak ön sahalarda yer aldıkları görülmüştür. Bu sırada Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından Anadolu'da başlatılan ulusal ihtilalin eylem planı, yapılan kongrelerle çizilmeye başlanmıştır. Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal, İstanbul'daki mücadele yanlılarıyla olan iletişimini gizli telefon şebekeleri ve özel kuryeler tarafından götürülen mektuplarla sağlamıştır. Halide Edib'e, Mustafa Kemal tarafından gönderilen ilk mektup ise Amasya'dan gönderdiği mektuptur.¹⁷⁸⁻¹⁷⁹

Halide Edib, 1919 Eylül ayında İstanbul'a, Türkiye'nin durumunu incelemeye gelen King-Crane Komisyonu'na çevirmenlik yapmıştır. Halide, Mr. Crane ile de diğer Amerikalı arkadaşlarıyla olduğu gibi yakın ilişki içindedir. Zaten Anadolu'ya geçeceği dönemde çocuklarının Amerika'ya gitmesini isteyen Halide bu konuda Mr. Crane'nin desteğini almış ve çocuklarını yurtdışına göndermiştir. Bu komisyonun ardından Türkiye'ye çok sayıda Amerikalı gazeteci gelmeye başlamıştır. Gerek işgal kuvvetlerinin ülkede yarattığı hasarın, gerekse Anadolu'daki ulusal mücadelenin dünyaya duyurulmasında etkili olan bu gazetelerin Türkiye ile ilgili haberler yapmasında Halide Edib'in büyük bir rol oynadığı söylenmiştir.¹⁸⁰

4.1.3. Anadolu'ya Geçiş

16 Mart 1920'de, birçok yeri fiilen işgal edilmiş olan İstanbul'da yeniden harekete geçen itilaf devletleri, Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni devirmişlerdir. İşgali öğrendiklerinde kardeşi Nigar Hanım'ın evinde olan Halide Edib ve Adnan Adıvar'ın adları arananlar listesinde yer almıştır. İngilizlerin parlamento binasını basacakları söylentisinden sonra Adnan Bey eşi Halide Edib ile birlikte Anadolu'ya geçme kararı vermişlerdir. Halide Edib ile bir Adnan Bey, hoca ve onun karısı kılığına bürünerek 18 Mart 1920'de kıyafet

¹⁷⁸ Adıvar, (1987), s. 40.

¹⁷⁹ Paralı, Ece (2001) 'Halide Edib Adıvar ve Romanlarında Cumhuriyet Dönemi Yeni Kadın Kimliği', Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Ankara Üniversitesi, s. 103.

¹⁸⁰ Yalman, Ahmet Emin (1997) Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim, cilt 1-2, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s. 456.

değiştirerek Özbekler tekkesine sığınmışlardır.¹⁸¹ Burası Sultantepeci'nde olup, Anadolu'ya geçeceklerin gizli buluşma yeri olmuştur. 1908 ihtilalinin ertesi gününde yaşanan olaylardan dolayı Halide Edib de bu tekkeye sığınmıştır. Şehrin her yerinde milliyetçi avına çıkan itilaf devletleri, şehrin dört bir yanına afişler asarak, milliyetçilere yardım eden herkesin ölüm cezasına çarptırılacağını ilan etmişlerdir. O gece Özbekler Tekkesi'nde bekleyen mebuslar Ankara'ya doğru yola çıkmışlarken, Halide Edib ve Adnan Bey, çocuklarının güvenliğini sağlayana kadar birkaç gün daha İstanbul'da kalmışlardır. Halide Edib, İstanbul'daki son gecesinde Mr. Crane'a bir mektup yazmış ve ondan Amerika'ya göndermek zorunda kaldığı çocuklarına sahip çıkmasını istemiştir. Böylece iki oğlu da Amerika'ya gitmiş ve sonrasında da orada kalmışlardır. O gece oğluyla Mahmure ablasının evinde kalan Halide, ertesi sabah yola çıkarak Özbekler Tekkesi'ne gitmiştir. Halide Edib, eşi Adnan Bey'le yine burada buluşmak için sözleşmiştir. Ancak oraya ulaştığında, tekkede bulunan herkesin, gece gelen İtalyan ve İngiliz polislerinden dolayı kaçtığını öğrenmiştir. Yakın semtlerdeki arabalar arandığı için, Halide Edib, Adnan Bey ve Cami Bey Yalnızselvi'de buluşmayı planlamışlardır. Buradan da Halide Edib'in getireceği arabacıyla tekrardan yola çıkmayı kararlaştırmışlardır. Ancak buluşma yerine vardıklarında, bundan sonra geçmeyi planladıkları köy olan Samandıra'da İngilizlerin olduğunu öğrenmişlerdir. Bunun üzerine Adnan Bey ve Cami Bey, tarlalar arasından gitmeye karar vermiş ve Halide'ye buluşamadıkları takdirde yoluna devam etmesini söylemişlerdir. Halide Edib, Samandıra'ya varmış ve gecenin ilerleyen saatlerine doğru gelen Adnan Adıvar ve Cami Bey ile birlikte muhtarın evinde kalmışlardır. Ancak kısa süre içinde tekrar yola çıkmışlar ve ne yazık ki Anadolu'ya geçiş için kullanılabilecek olan ihtimal yolların tamamı İngilizlerin denetimine girdiğinden de köy yollarını kullanmış ve olumsuz şartlara rağmen gerek yürüyerek gerekse öküz üstünde bu meşakkatli yolculuklarına devam etmişlerdir. Bu yolculuklar ve konuk oldukları evlerde karşılaştıkları insanlar Halide Edib'i oldukça etkilemiştir. Özellikle de kadınlarla yaptıkları sohbetler ve savaşın ev içinde neden olduğu trajediler Halide Edib'in hafızasında büyük bir yer edinmiştir.¹⁸²

¹⁸¹ **Uzun, Hakan** (2016) Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul-Ankara Güzergâhında Kocaeli ve Çevresinin Rolü, Cilt 3, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, s. 1480.

¹⁸² **Paralı**, s. 106.

Halide Edib ve yanındakiler, İstanbul'dan ayrılışlarının sekizinci gününde Geyve'ye varmışlardır. O sırada Mustafa Kemal, her bölgeden iki tane mebusun Ankara'daki Millet Meclisi'ne gönderilmek üzere seçilmesini istemiş ve Anadolu'ya tamim göndermiştir. Halide Edib ve ekibi Lefke'ye vardıklarında da aralarına Yunus Nadi Bey katılmıştır. Yolculuğunun tehlikeli kısmı sona ermiştir. Bundan sonraki kısımda yollarına trenle devam ederek Ankara'ya varmışlardır. Halide Edib, 2 Nisan'da yanındakilerle birlikte Ankara'ya vardığında, onları karşılamak için bekleyen Mustafa Kemal'i görmüştür. Bu, Halide Edib ile Mustafa Kemal'in ilk yüz yüze karşılaşmasıdır. Bu sırada yol boyu planlar yapan Halide Edib, milliyetçi hareketin güçsüz tarafının gazeteci ve propaganda eksikliği olduğunu Yunus Nadi ile paylaşarak bir ajans yayınının şart olduğunu söylemiştir.¹⁸³ Ankara'ya vardıklarında akrabası Didar Hanım'ın evinde kalırken, kendisiyle görüşmek ve dertlerini anlatmak için gelen kadınlarla yaptığı konuşmalar da onun bir yayın organına duyulan ihtiyaç konusundaki düşüncesini güçlendirmiştir. Bunun üzerine Halide Edib, çok fazla beklemeden hemen Mustafa Kemal'e bu konu ile ilgili düşüncesini açıklamış ve bu konudaki düşüncelerine Mustafa Kemal de katılmıştır. Bu konuşma sırasında üzerinde durulan konulardan birincisi, ajanstaki haberlerin telgrafhanesi olan yerlere gönderilmesi, olmayan yerlere ise camilere ilan halinde yapıştırılması, ikincisi ise, dış dünyanın mücadeleye bakışı konusunda bilgi alınabilmesi olmuştur. Bunun için de bazı önemli gazetelerin Ankara'ya zamanında ulaştırılması ve aynı şekilde Ankara'dan da mücadele hakkındaki haberlerin kurulacak ajans sayesinde dünyaya aktarılması gerektiği söylenmiştir.¹⁸⁴⁻¹⁸⁵

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının karargâhı, Ankara-Keçiören yolundaki Ziraat Mektebi binasıdır. Mustafa Kemal, İsmet Bey, Cami Bey, Halide Edib, Adnan Bey, Recep Bey ve Salih Bey'in bulunduğu bu karargâhta, Meclis hazırlıklarının yürütülmesi ve işgal bölgeleri için eylem planlarının hazırlanması konusunda çalışmalar yürütülmüştür. Yapılan toplantılar sonunda da konvansiyonel bir meclis yapılanması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁶

¹⁸³ Adıvar, (1987), s. 101.

¹⁸⁴ Adıvar, (1987), s. 108.

¹⁸⁵ Paralı, s. 107-108.

¹⁸⁶ Paralı, s. 109.

Halide Edib, Ankara'ya gelişinin beşinci gününde çok yoğun bir çalışma temposunun içinde yer alır. Aslında hem bir istihbarat subayı hem de danışman olarak çalışmalarını sürdürmüştür. *“Burasını bir çeşit büro haline sokmuştum. Buranın eşyası büyük bir yazıhane, dosya rafları, sandalye ile birlikte iki masa, bir de eski bir yazı makinesinden ibaretti. Ben İngilizce gazetelerin politikaya kaçan bölümlerini Türkçe'ye çevirir, Mustafa Kemal Paşa'nın sekteri Hayati Bey'in getirdiği telgraflar arasında Anadolu Ajansı veya Hâkimiyet-i Milliye gazetesi için gerekli olan parçaları keser, bundan başka da, Mustafa Kemal Paşa'nın diğer haberleşmelerine ait yazıları hazırlardım”*.¹⁸⁷ Halide Edib, mücadelenin sesini duyurabilmek adına giriştiği ajans faaliyetleri sayesinde haberlerin yurtdışına ulaşmasını sağlayarak yabancı ülkelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Böylece Ankara'ya gelen gazetecilere davayla ilgili bilgi ve haberleri iletebilmiştir. Ayrıca bu sayede kendi adı da yabancı basında tanınmaya başlamış ve kendisiyle ilgili çok sayıda haber çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında, Halide Edib'in Mustafa Kemal ve Rauf Bey'den sonraki en önemli milliyetçi lider olması, Mustafa Kemal'in başta gelen danışmanlarından olması ve hükümette yer almasının olumlu yanlarının olması gibi haberler oldukça dikkat çekicidir.¹⁸⁸ Bütün bunlar olurken, Hükümet yanlısı Peyam-i Sabah gazetesi yazarı Ali Kemal ve onun gibi düşünen birçok yazar da karşıt yayın hareketi başlatmışlardır. Ali Kemal, düşmanlık beslediği Mustafa Kemal ve arkadaşlarının askerlik mertebesini alçaltan ve onları vatan haini olarak gösteren ifadeler kullanmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, görülen kişilerce öldürmeleri konusunda fetvalar verilerek, bu kişilerin ödülle mükâfatlandırılacakları duyurulmuştur.¹⁸⁹

Ankara'daki mücadele hareketleri bir yandan işgal kuvvetleri ve İstanbul basınına karşı devam ederken, bir yandan da hilafet yanlısı ve mücadele karşıtı birliklere karşı devam etmiştir. Ayrıca Anadolu'nun birçok bölgesinde çıkan ayaklanmalar da henüz askeri birliği oluşturulamamış milli mücadele hareketi nedeniyle Ankara'ya zor zamanlar yaşatmıştır. Ayaklanmaların bastırılmaya çalışıldığı bu dönemde Halide Edib, Mustafa Kemal'le bir tartışma yaşamıştır. Bu dönemde meclisteki çekişmelere ve ikinci grubun oluşmasına değinen Halide Edib, Mustafa Kemal'in muhaliflerine karşı takınmak zorunda

¹⁸⁷ Adıvar, (1987), s. 111.

¹⁸⁸ Paralı, s. 110.

¹⁸⁹ Çakmak, Fevzi (2009) 'Kuva-yı Milliye'nin 90. yılında İzmir ve Batı Anadolu' (2. kitap), Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İzmir, s. 232.

kaldığı sert politikadan bahsetmiş ve bu gergin günlerde de Mustafa Kemal ile bir tartışma yaşadığını iletmiştir. Ancak Halide Edib'in yaşadığı tartışmaya anılarda büyük yer vermesinden ve bu vesileyle de ona olan bağlılığını yeniden ilan etmesinden anlaşılacağı gibi bu durum onun için önemli bir hal almıştır. Halide Edib, her ne kadar bazı konularda anlaşılamamış da olsa, Mustafa Kemal'in milli mücadelenin kazanılmasındaki öneminden bahsetmiş ve bu düşüncelerini şu sözleriyle anlatmıştır: *“O akşam çok düşündüm. Hep aklımdan Mustafa Kemal Paşa'nın vaktiyle kudretin bölünemeyeceği hakkındaki sözleri geçiyordu. Fakat kudret eline geçerse, istediğini yapacağından da emindim. Bununla birlikte onun ne kadar önemli ve pek gerekli bir mevkii olduğunu bildiğim için, bu duygumu yenmeye karar verdim... Mustafa Kemal Paşa'nın memleketi kurtaracağına inanıyordum”*.¹⁹⁰

4.1.4. Halide Edib ve Cephedeki Faaliyetleri

Anadolu'daki düzenli ordu çalışmaları, giderek genişleyen Yunan işgalleri ve Ankara'ya bağlı tren hattının elden çıkmasıyla hız kazanmıştır. Ordumuz henüz düzenlenememişken, Garp Cephesi Kumandanlığını üstlenen Ali Fuat Paşa, Gediz'de bulunan Yunan tümenine karşı taarruza geçilmesini teklif etmiştir. Ancak Genel Kurmay Başkanlığı, çeşitli sebeplerden dolayı (cephane yetersizliği vs.) bu teklifi kabul etmemiştir. Ayrıca düşman genel bir taarruza geçtiğinde birliklerin mağlubiyet için yıpranmamış olması gerekiyordur. Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Paşa, haberleşme mümkün olmadığından durumu yerinde görüşmek için Eskişehir'e gitmiştir. Ancak Ali Fuat Paşa, Genel Kurmay Başkanlığı'nın kararına rağmen taarruza geçmiş ve mağlubiyete uğrayan ordumuz Dumlupınar sırtlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Kuvay-i Seyyare (Çerkez Ethem ve kardeşleri) taarruzdaki başarısızlığın nedenini düzenli ordu ve Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'da; Ordu birlikleri de emirlere itaat etmeyen ve tehlikenin gerisinde kalan Kuvay-i Seyyare'de buluyordu. Gediz Muharebesi'ndeki başarısızlık sonucunda Ali Fuat Paşa, cephe komutanlığından alınmış ve Moskova büyükelçiliğine atanmıştır. Ayrıca cephe ikiye ayrılmış ve Batı Cephesi'ne Albay İsmet Bey, Güney Cephesi'ne ise Albay Refet Bey getirilmiştir. Birinci İnönü Muharebesi'yle

¹⁹⁰ Adivar, (1987), s. 134.

yakından ilgisi olan Kuvay-i Seyyare ise Albay İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi içerisinde yer almıştır.¹⁹¹⁻¹⁹²

Çerkez Ethem'in bu saygısız ve asi tavırlarının altında yatan gerçek, Bolu, Düzce ve Adapazarı isyanlarının bastırılmasında gösterdiği başarıdır. Ayrıca, Ankara Hükümeti tarafından da coşku ve saygı ile karşılanması şımarıklığını kontrol edilemez hale getirmiştir. Çerkez Ethem'in Türk subaylarına ve komutanlarına yaptığı ağır eleştiriler, milli birliği ve güvenliği tehlikeye sokan ve ordu disiplinine uymayan davranışlar 27 Aralık 1920'de Kuva-yı Seyyare'nin kapatılmasına sebep olmuştur.¹⁹³ Gediz Muharebesi sonrası ortaya çıkan Çerkez Ethem sorunu, düzenli ordunun kurulmasına duyulan gerekliliği iyice arttırmıştır. Bunun üzerine Çerkez Ethem Yunanlılarla işbirliği yaparak taarruza geçmiştir. Albay İsmet Paşa da Gediz'de bulunan bu asî birliklere karşı harekete geçerek onları dağıtmıştır. Böylece TBMM'nin kurallarına uymayan hain Çerkez Ethem birlikleri dağıtılmış ve düzenli ordu kurulmuştur. Çerkez Ethem beraberinde kalan az kişiyle birlikte Yunanlılara sığınmış ve durumu fırsat bilen Yunanlılar da Çerkez Ethem ile iş birliği yaparak, 6 Ocak 1921'de Eskişehir ve Afyon istikametinden İnönü'ne doğru harekete geçmişlerdir. İnönü mevzilerine gelen Yunan kuvvetlerinin taarruza geçmesiyle başlayan muharebe 10 Ocak 1921'de kazanılmıştır. İnönü Zaferi sonrasında Albay İsmet Bey'e generallik rütbesi verilmiş, TBMM ve ordunun, içte ve dışta itibarı artmış ve yeni kurulan Türk Devleti'nin Anayasası kabul edilmiştir.¹⁹⁴

Birinci İnönü Muharebesi sonrası Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'e gönderdiği tebrik telgrafında şunları demiştir: *“Bu muvaffakiyetin mukaddes topraklarımızı düşman istilasından kâmilten kurtaracak olan kesin zafere bir hayırlı başlangıç olmasını Allah'tan diler ve bu tebrikâtın umum Batı ordusu er ve subaylarına iletilmesini rica ederim”*. İsmet Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın tebrik telgrafına karşı cevabı ise; *“Mukadderatımızı tam*

¹⁹¹ Atatürk, s. 337-340.

¹⁹² Eroğlu, Hamza (1985) İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 68.

¹⁹³ Uzun, Zübeyir (2008) 'Milli Mücadele'de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919–1920)', (Yüksek lisans tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, , Konya Selçuk Üniversitesi, s. 135-136.

¹⁹⁴ Eroğlu, s. 69.

*istiklâl ile üzerine almış olan Büyük Millet Meclisi'ne kayıtsız şartsız bağlılıktan aldığı manevî ve kutsî feyz ile mukaddes topraklarımızın kurtarılması vazifesini ifa edeceğine ordunun kesin kanaatle emin bulunduğunu arz ve temin ederim” şeklinde olmuştur.*¹⁹⁵

Birinci İnönü Muharebesi nedeniyle Londra Konferansı sonuç vermeyince, İtilaf Devletleri Sevr'i onaylatabilmek için yeni arayışlara girmiş ve Yunanlıları teşvik etmiştir. Bunun üzerine 23 Mart 1921'de Yunan birlikleri İnönü'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Ancak Türk ordusunun düşman kuvvetlerine karşı gösterdiği azim, İnönü'nde ikinci kez başarı elde edilmesine neden olmuştur. Bu muharebeler sonrasında da Garp ve Cenup Cepheleri kaldırılarak, bütün cephe, Garp cephesi Kumandanlığı adı altında İsmet Paşa'nın emri altına alınmıştır.¹⁹⁶

Birliklerin ve komutanların belirlenmesiyle de İnönü'de yapılan ilk savaş kazanılmış ve böylece Halide Edib'in de cephedeki günleri başlamıştır. Halide Edib, savaşın ardından Hilal-i Ahmer'in teklifiyle yaralı askerleri görmeye gitmiştir. Savaşta askerlere yardım işini üstlenen Hilal-i Ahmer cemiyetinin kadınları, Halide Edib'in kuruluşun başına geçmesini istemişlerdir. Halide Edib, başlangıçta tekrar eden sıtma hastalığı nedeniyle bu görevi kabul edemese de, ilerleyen zamanlarda cemiyet reisi olarak seçilmiştir. Ancak bir süre sonra sadece cemiyetteki değil karargâhtaki görevlerine de geçirdiği ameliyat nedeniyle ara vermek zorunda kalan Halide Edib, bu zaman zarfındaki günlerini Kalaba'da geçirmiştir. Karargâhtaki görevlerine geri döndüğünde ise yeni bir Yunan saldırısı baş göstermiştir. Bir süre sonra Halide Edib, Hilal-i Ahmer'in Eskişehir'deki hastanesinde hastabakıcı olarak çalışmaya başlamıştır. O sıralarda eski eşi Salih Zeki'nin öldüğünü öğrenmiştir. Yunan saldırısının başlamasıyla da zaten büyük bir kısmı dolu olan hastane, yeni gelen yaralı askerlere yer açabilmek adına koğuşa dönüştürülmüştür. Halide Edib, bu günlerde yaşadığı dehşeti anılarında ayrıntılarıyla vermiştir.

Halide Edib, Mustafa Kemal'in isteği üzerine Eskişehir'deki görevinin sona ermesiyle Ankara'ya dönmüş ve böylece Halide'nin savaş cephesindeki günleri başlamıştır. Cepheden gelen kötü haberlerin ve Yusuf Akçura'nın cephedeki izlenimlerinin

¹⁹⁵ **Kocatürk, Utkan** (1938). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Ankara, s. 227-228.

¹⁹⁶ **Eroğlu**, s. 78-80.

etkisiyle Halide Edib, Mustafa Kemal'e bir telgraf göndermiş ve cephede görev almak istediğini söylemiştir. O sırada TBMM'nin bütün yetkilerini kendinde toplayan bir başkomutan olan Mustafa Kemal, Halide Edib'in bu gönüllü isteğini kabul etmiştir. Böylece Halide Edib artık İsmet Paşa'nın komuta ettiği Garp cephesinde çalışmaya başlamıştır. Binbaşı Kemal Bey'e bağlı olan Halide Edib'in er olarak ilk görevi tümenlerdeki asker mühimmat ve silahların sayılarını rapor etmek olmuştur.¹⁹⁷

25 Ağustos'ta başlayan Sakarya Savaşı, Duatepe'nin alınmasıyla sona ermiştir. Ancak Yunan kuvvetlerinin çekilmeye başlamasıyla köylerdeki korkunç manzara ortaya çıkmaya başlamıştır ve Yunanlıların halka yaptığı eziyetleri tespit için bir komisyon kurulmuştur. Halide Edib, Tetkik-i Mezalim komisyonunun başına getirilmiştir. Komisyonda ayrıca, Yakup Kadri Bey, Yusuf Akçura, bir de teğmen ve fotoğrafçı da bulunmaktadır. Halide Edib, tarafsız bir inceleme yapmak adına yola çıktığını belirtmiş, bunun nedenini de şu sözleriyle açıklamıştır: *“Burada işim hakkında bilgi vermeye başlamadan önce, dünyada suçlu millet olmadığını söylemek isterim. Aynı zamanda barışa engel olan şeylerden birinin de, siyasi emeller için isteriye kaçan abartmalı yazılardır. Böyle bir hareket gençliğe kötü duygular veriyor, babaların yaptığından çocukları sorumlu gösteriyor. Bunun sonucu ya patolojik bir öç alma duygusu ya da karşı tarafta geçmişten sorumlu olmayanlarda bir çeşit utanma duygusu uyandırıyor...”*.¹⁹⁸⁻¹⁹⁹ Bu komisyonla, köylerin gezilmesi, şikâyetlerin dinlenmesi ve alınan notların raporlaştırılarak ilgili mercilere iletilmesi amaçlanmıştır. Ancak zamanla iş için saptanan düzenli saatlere karşı çıktığı için komisyondan ayrılan Yusuf Akçura ile hastalandığı için görevine devam edemeyen Yakup Kadri nedeniyle tek kalan Halide Edib, çalışmalarına teğmen ve fotoğrafçıyla devam etmiştir. Daha sonra bu komisyona Miss Allen ve Miss Belling katılmıştır. Bu kişiler Yakın Doğu Yardım Komitesi üyesi olup, Halide Edib'in yanına, raporların doğruluğunu kontrol etmek için gelmişlerdir.

Halide Edib, köyleri tek tek gezerek raporlar çıkarmış, halkın sorunları hakkında belirli aralıklarla İsmet Paşa'ya raporlar vermiştir. Halide, İsmet Paşa'nın bu gerçek hikâyelerle çok ilgilendiğini, hatta Şebben'in Kara Hüseyin'i adlı eserinin yazılmasında

¹⁹⁷ Paralı, s. 117.

¹⁹⁸ Adivar, (1987), s. 196.

¹⁹⁹ Paralı, s. 117

İsmet Paşa'nın öğüdünün etkisinin olduğunu belirtmiştir. Hikâyesi yayınlanınca da İsmet Paşa bir mektup yazarak şunları iletmiştir: “*Orduda komuta ettiğim yüz bin askerin her birinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üstünde birer bohça gibi görünürlerdi*”.²⁰⁰

Halide Edib cephedeki faaliyetlerine ara verince Ankara'ya dönmüş ve karargâhtaki işlerine devam etmiştir. Büyük Taarruz için hazırlıkların bittiği ve Taarruza karar verildiği sırada Kayseri'deki bir yetimhanenin teftişiyle ilgilenen Halide Edib, Mustafa Kemal tarafından bir telgrafla orduya geri çağırılmıştır. Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle savaş sona ermiş ve Halide Edib'in rütbesi çavuşluğa yükselmiştir.²⁰¹

4.2. Milli Mücadele Dönemi Sonrası

Bu dönemde, Cumhuriyetin ilanı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması gibi konularda yaşanan anlaşmazlıklar, milli mücadele kadroları arasındaki görüş farklılıklarını iyice ortaya çıkarmıştır. 1923 Ekim ayında yaşanan bir hükümet bunalımı sonrası Cumhuriyet ilan edilmiştir. Mustafa Kemal rejim değişikliği önerisini meclise sunduğunda, mücadelenin öncü isimleri Ankara'da değildir. Cumhuriyetin ilanında 158 kişi oy kullanmış ve Mustafa Kemal Cumhuriyet reisi olmuştur. Bu sırada İstanbul basını ortalığı ayağa kaldırmıştır. Meclistekilerin çoğundan gizli yapılmış olması nedeniyle, milli hâkimiyet ilkesinin zarar gördüğü söylenmiştir.²⁰²⁻²⁰³

Halide Edib, Cumhuriyet'in ilanı konusundaki fikirlerini 1955 yılında yazdığı *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı kitabında şu şekilde anlatmıştır: “*Lozan Konferansı'nın ortaya attığı birtakım meselelerden sonra, 29 ikinciteşrin 1923'te, Büyük Millet Meclisi büyük bir kanunla, devlete Cumhuriyet ismini verdi. Esasen tarihi ananelere ne kadar bağlı olursa olsun, realiteyi idrak eden her kişinin, bunun Türkiye için bir zaruret olduğunu kabul etmesi lazımdı. Gerçi meşruti hükümdarlıklar, bazen cumhuriyetlerden*

²⁰⁰ Adıvar, (1987), s. 212.

²⁰¹ Paralı, s. 120.

²⁰² Atay, Falih Rıfki (1969) Çankaya, İstanbul, Doğan kardeş yayınları, s. 380.

²⁰³ Çalışlar, s. 301.

daha fazla demokratik olabilirler. İngiltere'nin olduğu gibi. Fakat bizde, hanedanın çökmesiyle meşruti şeklin idamesi imkânı sona ermişti... Bizim için mühim olan nokta, demokrat bir cumhuriyet mefhumuna, milletin ekseriyetini bağlamak, bu mefhumu bugünkü manası ile... Çocuklarımıza aşılacaktır”.

Halide Edib, *Türk'ün Ateşle İmtihani*'nda milli mücadeleye yön veren ve zafere ulaşılmasını sağlayan ‘Ulusun azim ve kararlılığı’ ilkesinin yön verdiğini vurgulamaktadır. Ülkeleri her türlü mutlakıyete dönüştürecek idare biçimine karşı çıkmış, demokrasiyi savunan meşru hükümdarlıkları eleştirmiştir. Cumhuriyet rejimini de bu düşünce çerçevesinde değerlendirerek mutlakıyete dönüşüp dönüşmediğine bakar.²⁰⁴

Cumhuriyeti özetlerken uzun yıllar parti diktatörlüğünün önemli bir dönem olarak kabul ederken değerlerden ve doğrulardan ayrılmadan tarafsız bir şekilde yaşanması gerektiğini vurgulamıştır. Açıklamalarında siyasi diktatörlüğün olduğunu düşündüğü dönemi, Şeyh Said ayaklanmasından sonra çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun yaptırımlarının genişletilmesi ile basın ve yayın organlarının baskı altına alınmasını yadırgamıştır. Halkı bilinçlendirmek adına yasaklara rağmen düşüncelerini ifade etmiştir.

Cumhuriyet rejiminin benimsetme politikasını seçme ve seçilme, düşünce özgürlüğü gibi temel hakların Türk ulusu için tasarlanmış olmasını yanlış bir yol izlenerek yapılmaya çalışıldığını düşünmüş, gelecek nesillere Demokrasi ve Cumhuriyeti farklı yollarla anlatmak, benimsetmek gerektiğine, özgürlük ve eşitlik ilkeleri ile bu rejimleri bilen inanan sağlam nesiller yetiştirmek gerektiğini belirtmiştir. Cumhuriyet rejiminin gelişimini mutlakıyete göre değerlendirir.

*“Cumhuriyet, çok geçmeden uzunca yıllar hüküm süren şahıs ve parti diktatörlüğüne inkılâp etmedi değil, fakat onu bugün bir intikal devri diye kabul ederek, muhasebesini istikbaldeki tarafsız, yani bu devrin ne nimetine ne de zulmüne maruz olmamış bir zihniyete bırakmak mecburiyetindeyiz”.*²⁰⁵

²⁰⁴ Adivar, (2009), s. 193-194.

²⁰⁵ Adivar, (2009), s. 200.

1924 yılının Mart ayında ise Hilafet kaldırılmış ve son halife olan Abdülmecit Efendi hanedan üyeleriyle birlikte sürgün edilmiştir. Mücadele arkadaşları, Mustafa Kemal'den iyice uzaklaşmıştır. Bu dönemlerde tek partili yıllardan rahatsızlık duyulmaya başlanmış ve bu düşüncede olanlar bir muhalefet partisi kurmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım'da resmen kurulmuştur. Bu durum Halk Fırkası'ndaki bazı kişileri rahatsız ederken, bazı özgürlük yanlılarını da sevindirmiştir. Partinin başkanı Kazım Karabekir olmuştur. Adnan Adıvar'ın ise bu partide ikinci başkan olarak yer alması, Halide Edib'in hangi partiye oy vereceği konusundaki soruları arttırmıştır. O sırada basında Halide Edib'e karşı büyük bir karalama kampanyası başlatılmıştır. Daha çok Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne üye olan Amerikalılarla olan iyi ilişkileri ve Amerikan mandacılığı üzerine olan bu karalamalar giderek sınırları aşmaya ve kişisel saldırı niteliği taşımaya başlamıştır. Bu durum Halide Edib'in zaman zaman karşılık vermesine neden olmuştur.

Halide Edib'in yeni kurulan fırkanın toplantılarına başkanlık edeceği yönündeki dedikodular basın tarafından yayılmaya başlanmıştır. Hatta *Cumhuriyet* gazetesi de “*Halide Hanım Fırkacı*” başlığıyla 22 Ekim'de bir haber yayınlamıştır. Gazeteciler bu haberin doğruluğu konusunda sorular sorsa da Halide Edib, “*Kadınlara intihab hakkı vermeyen partilerin hiçbirine taraftar olmadığını*” söylemiştir. Aslında hem Cumhuriyet Halk Fırkası'nı hem de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kadınlara tanımadığı oy hakkı nedeniyle eleştirmiş ve kadınların eşit vatandaşlık sıfatı almalarını istemiştir. Halide aslında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgisi olmadığını belirtmek istemiş, ancak Halk Fırkası'nı kızdırmıştır.²⁰⁶

Bütün bunlar yaşanırken, Nakşibendilerin lideri olan Şeyh Said, kardeşini ziyarete gittiği bir günde Jandarma tarafından yanındaki adamların tutuklanması üzerine silahlar patlamış ve olaylar Elazığ'ın ele geçirilmesine kadar gitmiştir. Şeyh Said “*Hilafetsiz Müslümanlık olmaz*” diyerek Doğu illerine doğru ilerliyordur. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, ayaklanmanın Türkiye'nin geleceğini tehlikeye düşüreceğine inanıyorlardır. Başbakan Fethi Okyar ise farklı düşünmüştür.²⁰⁷

²⁰⁶ Çalışlar, s. 313.

²⁰⁷ Çalışlar, s. 317.

Halide Edib, isyanı şu şekilde yorumlamıştır: *“Hükümeti diktatörlüğe sevk eden hadise, Şark’ta bilhassa Kürt unsurunun ekseriyette olduğu bölgelerdeki isyan hareketidir. Bu isyan çıktığı zaman başında bastırılmak mümkün iken bastırılmamış, her nasılsa bu ihmal yüzünden isyan devam edip durmuştur”*.²⁰⁸

Fethi Bey Hükümeti için mecliste yapılan güven oylaması sonucu 60’a 94 kaybeden Fethi Bey istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa getirilmiştir. Ardından Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Böylece hükümete, huzuru sağlamak için her türlü örgüt, gazete ve dergiyi kapatma yetkisi verilmiştir. Ayrıca suçlananların İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanacakları ve idam kararlarının meclis onayından geçmeyeceği belirtilmiştir. Terakkiperverciler bu konuna itiraz etseler de yürürlüğe girmiştir. Ülke, 1929 yılına kadar bu kanunla yönetilmiştir. Halide Edib Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabulü konusundaki görüşlerini şöyle aktarmıştır: *“Ordu akabinde Kürt bölgelerini yatıştırdı ve mahkemeler muhalefeti sindirip yaklaşık iki yıl süren bir terör devri başlattı. Bu şekilde yaratılan diktatörlük, Türkiye’de hiçbir zaman kendini bu isimle anmadı. Diktatörlük bir meclis tarafından kabul edilmişti. Fakat, uzun baskı ve hafiyelik geleneği hemen yeni rejimin parçası oldu. Basın, Takrir-i Sükûn Kanunu yasalaşmadan önce hükümeti eleştiren önde gelen gazetecilerin tutuklanmasıyla yıldırdı. İhtilalci yasanın muhtelif hallerde geçmişe yönelik uygulaması (parlamente dokunulmazlığına sahip) muhalefet partisi üyelerinin tutuklanmaları ve idamları bir yana bu terör devrinin ahlaki sorumluluğu TBMM’deki çoğunluğa aittir”*.²⁰⁹

4.2.1. Cumhuriyet Dönemi

Halide Edib’e göre ‘Ulusun azim ve kararı’ ilkesi nasıl Milli Mücadele dönemine yön vererek ülkeyi zafere ulaştırdıysa, Cumhuriyet’in ilan edilmesine de o derece vesile olmuştur. Halide Edib ülkeleri zorunlu bırakacak yani mutlakıyete götürecek her türlü yaptırıma karşı çıkmıştır. Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin durumunu mutlakıyete dönüp dönmediğine göre yorumlar.

²⁰⁸ Adivar, (2009), s. 133.

²⁰⁹ Adivar, Halide Edib (1995) ‘Türkiye’de diktatörlük ve reformlar’. Türkiye Günlüğü, 37, s. 118.

Halide Edib, şahıs ve parti diktatörlüğünün örneğini, Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükun kanunu sonucunda basın yayın organlarına uygulanan baskıyla göstermektedir: *“Ülkedeki siyasi hava çok gerginleşmişti. TBMM’de Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, gazete ve dergilerin kapatılma nedenlerini sorarak şunları söyledi: ‘Yolsuzluklar ve kötülükler de yazılmayacak mı?’ Hükümetin kendine karşı gördüğü hoşuna gitmeyen gazeteleri kapattığı anlaşılıyor. Bu sanının doğmaması için her gazetenin niçin kapatıldığının açıklanması gerekir. Yoksa, hükümet, verilen yetkilerle özgürlükleri mi kaldıracaktır? Hükümetten rica ederim, bu yetkileri irticaa ve ayaklanmaya karşı, iç ve dış güvenlik için kullansın. Herkesi susturma yoluna gitmesin”*.²¹⁰

Halide Edib’e göre Türk modernleşmesi uzun yıllar siyasal bir baskı altında kalmadan en sonunda Batı’nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Devletin başındaki yönetim mantığının örf ve adetlerle sınırlandırılarak kendine has kültürü yaşatmak istemesi Batı’nın gerisinde kalmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Kemalist devrimlerin gerçekleştirilmesi yeni gelişmeler sağlamış alfabeden, devlet idaresine, günlük hayata dair birçok yenilik gerçekleştirerek Batı’ya ayak uydurmak için büyük bir adım atılmıştır. Bazı Cumhuriyet karşıtı gruplar her ne kadar yeni oluşumun İslam mantığı dışında kaldığını düşünüp kabul etmeseler de devletin yapısı değiştirilerek laik bir ulus devleti modeline geçilmiştir. O dönemde Doğu-Batı meselelerini çözmek için yeni bir devrim tasarlanmıştır. Batı kültürünü en iyi şekilde yansıtan o dönemin örnek modeli Fransa olmuştur.²¹¹ Rasim Karabulut, Halide Edib’in Doğu- Batı çatışmasıyla ilgili düşüncelerini şu sözleriyle açıklamıştır: *“Onun, din meselesini çeşitli romanlarında gündeme getirip ele almasındaki temel sebep belki de kendi hayatıdır. Bu durum yazarın, kendisini idrak etmeye başladığı dönemde Batı ve Doğu’yu eşzamanlı görüp öğrenmesine ve sindirmesine sebep olur. Çünkü bu iki ev arasında gelgitler yaşayan yazar, babasının evinde İngiliz, anneannesinin evinde ise Müslüman bir Türk’ün terbiyesini almaya başlamıştır. Bu iki farklı tesir, ilerleyen yıllarda da devam eder. Amerikan Kız Koleji yıllarından sonra gerek savaş yılları gerekse de Avrupa’da bulunduğu dönemlerde Batı*

²¹⁰ Çavdar, Tevfik (2009) Türkiye’nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı, 2. Baskı, İstanbul, Yazılama Yayınevi, s. 311.

²¹¹ Kahraman, H. Bülent / Keyman, Fuat (1998) ‘Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite’, Doğu Batı Dergisi, 1(2), s. 77-83.

*dünyasını idrak etmekle birlikte, içinden çıktığı milletin değerler sistemini de yaşayarak öğrenmiş ve düşünce dünyasında bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Romanlarında rahatlıkla görebildiğimiz bu sentezde Halide Edib, yakından tanıdığı maddeci Batı'nın olduğu gibi taklit edilmesine karşıdır. Gençlik döneminde hayran olduğu Batı'nın Milli Mücadele Dönemi'nde (1919-1922) masum olmadığını gördüğü için, Türk toplumunun değerlerini ihmal etmeden değişmeyi daha doğru bulur”.*²¹²

Atatürk Türk kadınına toplumsal alanda ki haklarını Cumhuriyet ideallerine uygun şekilde tasarlayarak birçok Batı ülkesindeki kadınların kendi hakları için çatışarak elde ettiği hakları, Kemalist rejimler ile sağlamıştır. Türk kadınına seçilme hakkı Fransız kadınlardan önce verilmiştir. Cumhuriyet ile kadınların okuma oranı artmış, siyasi haklar verilmiş, peçe ve çarşaftan ayrıştırılmış, medeni kanunlar ile Batılı medeniyetlere ayak uydurulmuştur. Halide Edib Türk toplumunun yerleşmiş geleneksel kadınlara biçtiği değeri sorgulamış, toplumun cinsiyet ayrımına olan tutumunu eleştirmiştir. Türk milletinin demokrasi mücadelesinin olduğunu söyleyen Adıvar, Cumhuriyet İnkılâpları'nı ifade ederken geçmişteki değerlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini, Batılaşmaya özen gösteren ve gelişen bir devlet olduğu mantığına kapılarak geçmişini unutmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca milletlerin gelişimi ve ilerlemesi için düşünce özgürlüğüne önem verilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Şeriat sisteminden hukuk devletine geçilerek, kadın ve erkek eşit haklara kavuşmuştur. Bu kanunların kadınlara verdiği haklar ile Halide Edib bir kez daha olumsuz bakış açısından uzaklaşmıştır. Sonuç göstermek gerekirse Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçiş zamanına kadar üç akım gerçekleşmiş ve kazanan Batıcılar olmuştur. Kemalistler Türkçülüğü savunmuş, İslami kesim ile sürekli fikir ayrılığı yaşamış ve Batı düşüncesini benimsemişlerdir. Halide Edib Türk milleti için çok önemli dediği Batılılaşma için Türk milletinin İslam mantığına ait tüm kültürel sisteminin değişmesi gerektiğine inanır. Halide Edib milli mücadele yıllarında ülkede çekilen acılara birebir şahitlik etmiştir. Gördükleri karşısında çekilen acıları roman ve hikayelerin de anlatır. Mahşeri anımsatan mücadelede insanlar malını, canını, eşini, evladını her şeyi geride bırakarak milli mücadeleye katılmış, gösterilen çaba dünya da bir benzeri daha bulunmayan mücadelelerden biridir. Zorluklar sonrası Cumhuriyet dönemine varılmıştır.

²¹² Karabulut, Ramis (2017) Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Sosyal Bir Mesele Olarak Din / İslam. Karadeniz, s. 179.

Yazdığı eserlerin sıradan görülmemesi gerektiğini, Türk milletinin bağımsızlığı için gösterdiği çabayı ve galibiyetin nelere mal olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Kadınların çektikleri acıdan sonra, onlara Cumhuriyetin ilanıyla verilen bu haklar en büyük hediye olmuştur.²¹³

Türkiye'nin en eski gazetelerinden birisi Akşam gazetesidir. 1918 yılına kadar dayanan geçmişi ile Türkiye'nin tarih sayfasında önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyet zamanından itibaren, klasik, modern ve post-modern şeklindeki tüm darbelere tanıklık etmiş bir gazetedir. O yıllarda ülkenin en fazla basın-yayın ağına sahip olan İstanbul'da toplam 14 yayın bulunmaktadır. Anadolu da ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. *Yeni Gün*, *Vakit*, *Atı* ve *Akşam*'ın yayın hayatına başlaması ile 1918 yılının ikinci yarısında savaşın kaybedilmesi sonucunda İttihat-Terakki'nin kapatılması ve birçok önemli ismin yurt dışına kaçması ile İttihat-Terakki muhaliflerinin gazeteleri yer alır. Ankara da çıkarılan gazeteler Milli mücadeleye destek vermekteyken İstanbul için bunu söylemek söz konusu değildir. İstanbul basınında 4 farklı düşünce gazetelere yansımaktadır. Bir kısmı Milli mücadeleyi desteklerken bir kısmı tamamıyla karşı çıkmaktadır. Bir kısım iki tarafın düşünceleri ile gelgitler göstermektedir. Dördüncü grup ise İttihatçıları destekleyen İslam birliğini savunan *Babanzade Ahmet Naim*, *Ahmet Hamdi*, *Mehmet Akif*, *İsmail Hakkı* gibi İslamcı fikir adamları çevresinde toplayan *Sebilürreşad*, sosyalist ve komünistlerin birlik olduğu *Aydınlık* dergisi yer almaktadır.²¹⁴

İstanbul basını, Payitaht ve İşgal kuvvetlerinden dolayı sansür altında kalarak boş sütunlar yayınlamak zorunda kalmıştır. Bu yapılanlar bağımsız basın özgürlüğünü ortadan kaldırarak Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal hakkında yazmayı yasaklamıştır. Padişah kazanılan savaşlardan gazetelerde bahsetmez, Ankara hakkında hasta şehir açıklamasını yapardı. İstanbul Hükümeti'ndeki birçok gazetede Mustafa Kemal hakkında fetvalar verse de aralarında ülkenin yararına işler yaptığını inanlar sansür dolayısı ile karşıt bir fetva yazamamaktadırlar.²¹⁵

²¹³ **Paralı**, s. 57-60.

²¹⁴ **Kazıcı, H. Mustafa** (2016) 'Halide Edib Adivar'ın Akşam Gazetesi'ndeki Yazıları (1946-1951)', (Yüksek lisans tezi), Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, s. 14.

²¹⁵ **Özkaya, Yücel** (2001) Millî Mücadele'de Atatürk ve Basını, Ankara, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, s. 11-17.

İstanbul gazetelerinden *Alemdar* ve *Peyam-ı Sabah* gibi saltanat düşüncesini savunan basın organları, “*Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir*” fikri ile hareket eden Mustafa Kemal’i hain olarak duyurmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Partisi’ni destekleyen basın-yayın kuruluşlarından Tevhid-i Efkar, Vatan, Tanin, Aydınlık gibi kuruluşlar ise susturulmuştur. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte artık istediklerini özgürce yazabileceklerine inanan gazete ve yazarlar bu konuda yanıldıklarını görmüşlerdir. Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkar gazetelerinde Cumhuriyeti ve rejimi kötüleyen yazılar yayınlanması ve sergilenen karşıt tutum sonrası İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Bu yazılar gazete ve yazarların “Vatana İhanet” suçundan yargılanmalarını sağlamıştır. Halifeliğin güçlenmesi için örgütlenerek basında rejim karşıtı yazılar yayınlansalar da mahkemede kurdukları vatansever cümleler sonrası serbest bırakılmışlardır. Rejime karşı çıkan kesim yapılan yeniliklere verdikleri tepkilerin sebebini basın özgürlüğünün susturulması olarak vurgulamaktadır.²¹⁶

Mustafa Kemal ve arkadaşları Cumhuriyet rejimini sıkıntıya sokacak her türlü girişime karşı çıkarak, yeri geldiğinde ceza yolu ile önlemeye çalışmışlardır. Şeyh Said ayaklanması sonrası 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet basın üzerindeki otoriter yapıyı kurmak için zemin hazırlamıştır. Bu kanun muhalefet ve muhalif kesimin basın-yayın organlarındaki hak ve özgürlüklerini kısıtlayan en önemli etken olmuştur. Muhaliflerin basın-yayın organları önemli ölçüde ortadan susturulduktan sonra İstiklâl Mahkemesi’nin kararı üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925’te hükümet tarafından kapatılır. Birçok gazeteci uzun yıllar hapis cezasına çarptırılır. Bu durumda Türkiye’de demokrasi ve çok partili sisteme geçiş denemeleri önemli bir yara almıştır. Ülke 1925 yılından itibaren önemli ölçüde, 1931 tarihindeki CHP Kongresi’nde ilân edilecek olan tek parti sisteminin kabul edilmesiyle yönetilmeye başlanmıştır. Muhalif kesimden dolayı boş kalan yere Vakit, Akşam, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri yer alır. Harf kanunu ile gazeteler mali yönden sıkıntı çekerken gazete okuma sayısında da düşüşler

²¹⁶ **Güz, Nurettin** (2008) Türkiye’de Basın İktidar İlişkileri (1920-1927), 2. Basım, Ankara, Turhan Kitabevi, s. 155.

göstermektedir. Özetlemek gerekirse Mustafa Kemal zamanında basın-yayın görünümü bu şekildedir. Eşit bir özgürlükten söz etmek mümkün değildir.²¹⁷

4.2.2. Mustafa Kemal Atatürk'e Suikast Girişimleri

Bu dönemde siyasi atmosfer de iyice sertleşmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1925 yılındaki Şeyh Said isyanında rolü olduğu iddia edilerek altı ay sonra kapatılmıştır. Bir yıl sonra da Mustafa Kemal'e suikast düzenlenmesiyle olayların şiddeti iyice artmıştır. Ülke büyük sıkıntılarla uğraşırken, Mustafa Kemal'e mücadele arkadaşları cephe almıştır, bu durum da muhalif grupları harekete geçirmiştir. Ayrıca İttihatçıların iktidarı ele geçirmek adına yürüttükleri gizli faaliyetler nedeniyle şüpheli görülen her şey polis gözetimine alınmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa da bu karışıklık ortamında reform hareketlerinin durumunu merak etmiş ve halk üzerindeki etkisini ölçebilmek adına yurt gezisine çıkmıştır. Bu sayede, reformların halk tabanına ne kadar indiğini konusunda bilgi sahibi olacak ve yeni reformların başarısını saptayabilecektir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Bursa'dan İzmir'e geçeceği sırada İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey'den kendisine suikast düzenlendiğini öğrenmiştir. İzmir'de düzenlenecek olana bu suikast ise Motorcu Giritli Şevki'nin ihbarı ile haber alınmıştır. Ancak kamuoyundan bu durum gizli tutulmuştur. Bütün bunlara rağmen Gazi Mustafa Kemal, suikastın boyutlarını görmek için gezisine devam etmiştir. İzmir'e vardığında Halk Gazi Mustafa Kemal'i büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Ancak bu büyük coşku halkın 18 Haziran 1926'da İzmir suikastını, "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinden öğrenmesiyle son bulmuştur.²¹⁸⁻²¹⁹

4.2.3. Halide Edib Adıvar'ın Yurtdışına Kaçışı

Halide Edib Kurtuluş Savaşı'nın son zamanlarına ait yaptığı saptamalarla başlarına gelecekleri sezinlemiş gibiydi. "*Adnan, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındaki bazı*

²¹⁷ Kazıcı, s. 14-20.

²¹⁸ Savran, s. 20-24.

²¹⁹ Özkaya, Yücel (1991) 'İzmir suikastı', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: VIII / 22, s. 67.

adamların Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi kimselere karşı el altından yaptıkları menfi propogandadan büyük bir üzüntü duyuyordu. Ona öyle geliyordu ki, memleket bütün değerli kimselerin bir tarafa atıldığını ve eski günlerdeki gibi dalkavukların milleti sömürdüğü bir diktatörlük rejimine doğru sürükleniyordu”. Nitekim Kurtuluş Savaşı’nın ardından Halide Edib’in eşi Adnan Bey Terakkiperver Fırka’sının ikinci başkanlığına seçilerek İstanbul milletvekili olarak meclise girmiş, ancak, Cumhuriyet’in ilk muhalefet partisi kısa süre sonra kapatılmıştır. Ardından Halide Edib ve eşi vakit kaybetmeden Türkiye’yi terk etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı’na önderlik eden isimler zan altındayken, İzmir’de Mustafa Kemal Atatürk’e suikast girişimiyle suçlanan parti yöneticileri idam edilmektedir. Bütün bunlar olurken İngiltere’ye giden Halide Edib ve eşi Adnan Adıvar Çok uzun yıllar sürgün hayatı yaşamışlardır. Sürgün yılları sırasında Adnan Adıvar İstiklal Mahkemesi’nce yargılanmış ve beraat etmiştir. Halide Edib’e ise yöneltilmiş herhangi bir yasal suçlama olmasa da Cumhuriyet’e ihanet eden biri konumuna sokulmuştur. Ayrıca Halide Edib’in savunduğu Amerikan mandası fikri de üzerine iyice yapışmış ve İsmet İnönü tarafından tekrar çağrılana dek sürgün hayatı yaşamışlardır.²²⁰

İstiklal Mahkemesi, Halide Edib ve Adnan Adıvar hakkında tutuklama emri çıkarmıştır. Ancak Adıvar çifti suikasttan bir süre önce yurt dışına çıkmıştır. Birçok kitapta Halide Edib’in sağlık sorunları ya da eğitim nedeniyle yurtdışına gittiği yazılmıştır. Ancak başına gelebilecekleri önceden tahmin etmesinin de yurtdışına çıkmasında payı olabileceği de belirtilmiştir. Bir başka yaklaşım da suikast girişimiyle ilgisi olduğu yönündedir. Ayrıca siyasi kırınglıklar nedeniyle de yurtdışına çıktığını söyleyenler de vardır.²²¹ Bu sertleşen rejimle, Halide Edib, Adnan Bey ile Viyana’ya gitmiştir. Ardından da Adıvar çifti önce Paris’e sonrada Londra’ya yerleşmişlerdir.²²² Bu sırada çifti Paris’te ziyaret etme fırsatı bulan Fethi Erden, Halide Edib’in Türkiye’ye özlemini onun ağzından şu sözlerle anlatmıştır: “Halimize şükrederiz. Adnan çalışıyor, ben konferanslar veriyorum. Yemeklerimizi tencerede pişiriyor, kapağında yiyoruz. Yalnız çektiğimiz memleket hasretini tarif edemem. Hele Sultanahmet’in, Ayasofya’nın

²²⁰ Yazıcı, Duygu (2001) ‘Tanımadığımız Halide Edib’, Cumhuriyet dergisi, 806:2, s. 7

²²¹ Aktaş, Şerif (2013) ‘Halide Edib Adıvar’, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 20(1), s. 4.

²²² Paralı, s. 121.

*minarelerini, semalara doğru yükselen o lahuti güzelliğe olan hasretim hepsinin üstünde Onları her an tahayyül ederiz”.*²²³

4.2.4. Halide Edib Adivar’ın İnkılaplar Hakkındaki Görüşleri

Milli mücadele döneminde, yürüttüğü Anadolu Ajansı faaliyetleri nedeniyle yurtdışında iyice tanınan Halide Edib, milli mücadele sonrası, Batı dünyasına aktardığı Türkiye hakkındaki görüşleriyle de İngiliz ve Amerikan gazetelerinde yer almayı başarmıştır. Özellikle de Türkiye’deki devrimler hakkındaki düşünceleri dikkat çekmiştir. Halide Edib’in Kemalist devrime karşı eleştirisi, reformların yapılış ve gerçekleştirilme şekilleriyle ilgilidir. Karşı çıktığı bir başka konu da şahıs diktatörlüğünün kalıcı olmasıdır. *“Cumhuriyet inkılaplarının büyük bir kısmı, tek parti diktatörlüğü ile başlar. Mamefi, diktatörlüğün eşiğinde dahi geçen bazı kanunlar, bu inkılapların ilk basamakları olmak sıfatıyla mühimdirler. Bunların üçü, 3 Mart 1924’te Büyük Millet Meclisi’nde bir celsede geçmiştir: Hanedan azasının memleket harici edilmesi, Hilafetin ilgası, Evkaf ve şer’iye vekaletleri lağvıdır. Bu üç kanundan sonra gelen inkılaplar tamamen diktatörlük devrine aittir. Diktatörlük olmadan herhangi inkılâbı tahakkuk ettirmek imkânı olmadığına aramızda kanaat getirenler olduğu gibi, aksine inananlar da mevcuttur. İki tarafın da fikirlerinde dikkate alınacak noktalar yok değildir. Yalnız ‘diktatörlük olmadan inkılâp olamaz’ kanaatini taşıyanlar, bazen daha ileriye giderek, fevkalâde bir hal olmadığı zamanlarda dahi memleket idaresi ancak diktatörlük ile yürütülebilir gibi fikirler ortaya attıkları zaman, demokrasi idealinden tamamen ayrılmış oluyorlar”.*²²⁴ Halide Edib, ayrıca yapılan inkılapların yerleşmesinde amil olan şeyin terör araçları olarak gösterilmesi ve inkılap zihniyetinden bir asırdan beri var olmayıp bir anda ortaya çıkmış gibi bahsedilmesinden büyük rahatsızlık duymuştur. *“ Sebebi ne olursa olsun, güya, memleketimizde ilk defa Ortaçağ’dan yeni devre geçmiş, hiçbir kökü olmayan topraklarda, sırf tedhiş sayesinde bir takım cezrî reformlar yapılmış gibi bir neşriyat ortaya atmak, reformlarımızın lehine değil, aleyhine ve milleti küçülten bir propaganda olmuştur”.*²²⁵

²²³ **Erden Fethi** (1964) Halide Edib Hanım’ın bilinmeyen veya az bilinen tarafları ve Türk ocağı ile ilgili hatıraları, Türk Yurdu, 3(52), s. 21.

²²⁴ **Adivar**, (2009), s. 198-202.

²²⁵ **Adivar**, (2009), s. 205.

Halide Edib'e göre inkılaplar ileriye gören bir düşünüş gerektirir. *"İnkılaplarımızın uzun bir temel ve hazırlanma devri olması, Mustafa Kemal Paşa'nın kudret ve zekâsını küçültmek değil, daha fazla büyütür. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, bu reformlardan evvel, hiç şüphesiz, mazimizi, iç temayüllerimizi göz önünde tutmuş, ileriye doğru giden insiyakımızı seçecek bir deha göstermiştir"*.²²⁶

Halide Edib Adıvar, Cumhuriyet devrimlerinin (laiklik ve kadın hakları ile ilgili konulardaki çalışmalara) çoğunu desteklese de gerçekleştirilme biçimlerini eleştirmiştir. Devlet dininin İslam olduğu yönündeki maddenin, çok eşliliğin ve Hilafetin kaldırılması ile Medeni Kanunun kabulü konusundaki girişimlerden övgüyle bahseden Halide Edib, bütün reform girişimlerini desteklemiştir. Ancak Halide Edib, şapka ve harf devrimi gibi bazı devrimlerde aceleci davranıldığını öne sürmüştür. 1929'da yayınlanan *Türkiye'de Devrimler ve Diktatörlük* adlı makalesinde de bu düşüncesini dile getirmiş ve reformların toplumda yerleştirilmesi konusunda aceleci davranıldığını savunmuştur. *"Reformlar son yüzyıldır başlanan, son yirmi yılda hızlanan Batılaşmanın sonucudur. Şapka Kanunu bunlardan en gereksiz ve yüzeysel olanıdır; buna karşılık bir gecede gerçekleştirilmiştir... Türk'e başına bir başlık geçirip 'medenî olmasını' istemek, bunu yapmazsa idam ve hapis seçeneğini sunmak en azından saçmadır..."*.²²⁷

1927 yılında, Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde bir söylev gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal bu konuşmasında birtakım kişileri hain olmakla suçlamış ve Halide Edib'in mücadele yıllarındaki Amerikan mandası konusundaki ısrarından bahsetmiştir. Ayrıca konuşmasında Halide Edib'in yedi yıl önce yazdığı mektubu delil göstererek, mektupta geçen *"Ehven-i şer Amerikan mandasıdır"* ifadesine değinmiştir. Oysa bu fikri tek savunanlar arasında sadece Halide Edib Adıvar yoktur, İsmet Paşa da bu fikre karşı ilgili olmuştur. Aslında Amerikan mandası konusu rasyoneldi. Çünkü o dönemde Türkiye yoktur, yenik düşen Osmanlı'nın, tarafsız ve bir o kadar da güçlü olan Amerika gibi bir ülkenin desteğine ihtiyacı vardır. Ancak manda taraftarı ilan edilen Halide Edib'in çocukları ve torunları da ömür boyu bu suçlamaya

²²⁶ Adıvar, (2009), s. 206.

²²⁷ Adıvar, (2009), s. 118-126.

maruz kalmışlardır.²²⁸ Bu sırada yapılan suçlamalar Halide Edib'i karşı yönde bir siyasete itmiştir. Ayrıca kendini savunmak adına 21 Ekim 1927'de The Times'da bir mektup yayınlamıştır.²²⁹ Bütün bunlara rağmen, Halide Edib'in şimdiye kadar kazandığı, Türklerin Ulu Anası, Halide Onbaşı gibi birçok imajına gölge düşmüştür. Aslında Halide Edib'in kendisini bu kadar açıklaması ve yeniden kurmaya çalışması, bütün bu yaşananların onun hayatında ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir.

Halide Edib yazılarında kişisel düşüncesini eserlerinde ve yazılarına yansıtarak ifade etmiştir. İlk yazılarını Birinci Meşrutiyet döneminde farklı yayın organları vasıtasıyla yayınlamıştır. *“1908’de Halide, II. Meşrutiyet’in ilânının tesiriyle, heyecan tonu yüksek, gazete makaleleri yazarak Tanîn gazetesinin yazı heyetine girer. Ayrıca, Millî Mücadele’ye kadar Aşîyan, Demet, Musavver Muhit, Büyük Mecmua, Mehasin, Mektep Müzesi, Yeni Turan, Resimli Kitap, Resimli Roman Mecmuası, Şehbal, Temaşa, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, Zülâl-i İrfan gibi süreli-yayınlarda hikâye, roman ve mensur şiirlerinin yanı sıra makaleler de yazar. İngiltere’de çıkan The Nation dergisine 1908’de bir yazı gönderdiği gibi, 1335/1916-17’de Suriye’de çıkan Musavver Çöl dergisinin de fahrî başyazarıdır. İfham’ın edebiyat ilâvesinde adı geçer, 1919’da da Büyük Mecmua’nın başyazarıdır”*.²³⁰

Durakbaşı’ya göre kaleme aldığı yazılar milli duygularla yazılmış her bir döneme şahitlik etmiş bir tarihi anlatırken Batı’ya karşı, Cumhuriyet’i kuran liderlere karşı da kendini unutturmak istememesidir. Cumhuriyet tarihinde en sıra dışı kadınlar listesinde yer aldığını öne süren araştırmacılar kimi zaman Türk kadınını yaşanmışlıklarını yansıtmış kimi zamanda Kemalist düşünce yapısı ve devrimlerini hazmedemeyen kadın olarak betimlemişlerdir. 1936 yılından itibaren Yedigün’de yazılar yazmış, Türk kadınlarına karşı Amerikan ve İngiliz sistemlerini örnek göstermekten kaçınmamıştır.

²²⁸ **Kardaş, Ayşe** (2015) ‘Halide Edib Adıvar: sürgün ve mücadeleyle geçen bir ömür’, Lacivert Dergisi, Sayı 6, s. 3.

²²⁹ **Koloğlu, Orhan** (1998) ‘Halide Edib’in gönüllü sürgünlük yılları’, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 30(176), s. 13-14.

²³⁰ **Kazıcı**, s. 24-28.

Kadınlara İnkılaplar geniş bir hak sunmasına rağmen Halide Edib'i verilen haklar tatmin etmemektedir.²³¹

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İşgal devletlerin Anadolu'yu işgale başladığı dönemde, halkın gereksinimlerini karşılayabilmek adına Akşam gazetesi oluşturulmuş, bu sayede Türk okurunun buluşması sağlanmıştır. Akşam gazetesi milli mücadelenin sesi olmuş, Cumhuriyet sonrası Mustafa Kemal Atatürk'ün getirdiği devrimlere sahip çıkarak benimsenmesi için çalışmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimlerinin hayata geçirilmesi için gazetede sürekli yer verilerek halka devrim ve ilkeler anlatılmıştır. Bu devrimlerin başında da 1928 yılında gerçekleşen Latin harflerin kabulü ile halkı hazırlamak amacı ile gazetede bazı metinleri Latince yayınlamıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Akşam gazetesi dış siyaset ile ilgili yazılar yazarak 1931 yılında Basın Yasası üzerinde bazı değişiklikler yapar. Bu sırada, Akşam gazetesi 6 Mayıs 1939'da Bakanlar Kurulu kararınca bir aylık kapatma alsa da bu durum uzun sürmemiştir ve İsmet İnönü'nün dış politikasını destekleyen yazılar yazmaya başlamıştır.²³²

Halide Edib Adıvar akşam gazetesindeki yazılarında demokrasi ve inkılaplar konusundaki düşüncelerine yer vermiştir. “Ne Kadar Değişirse” adlı yazısında demokrasinin muhtelif değişiklikler geçirebildiğini ve dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenebileceğini söyleyerek, bugünkü demokrasinin de yeni bir sisteme ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Ayrıca partilerde hakim olan temel düşüncenin sosyalleşmek olduğunu ve sosyalleşme meselesini doğru bir şekilde kavramaları gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde partilerin şahıstan şahsa aktarılan şeyh postundan başka bir şey olmayacağını söylemiştir.²³³

“İnkılabımızın Değişmeyecek Esasları” adlı yazısında Türk inkılabının bir buçuk asra yakın bir hazırlanma süresi geçirdiğini ve hiç işlenmemiş topraklar üzerinde yapılması durumunda çok daha zor başarılı olacağını düşünmüştür. Halide Edib Adıvar, esaslarını korumakla sorumlu olduğumuzu düşündüğü inkılapları beş başlık altında

²³¹ Durakbaşı, s. 119-142.

²³² Kazıcı, s. 24-28.

²³³ Kazıcı, s. 87.

sıralamıştır. Halide Edib, Medenî Kanun’u, her neslin koruması gereken en büyük inkılaplardan biri olarak görmektedir. “*Medeniyetin bekası ve esası, insanların cins ve diğer farklarına bakmaksızın bir millet efradını hak ve fırsat bakımından eşit kabul etmektir*” diyen Adıvar, kadınlara tanınan sosyal ve siyasal hakların da önemli inkılaplardan biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca uzun vadede düşünüldüğünde laikliğin de hayırlı bir inkılap olduğunu ifade etmiştir. Yeni Türkiye’nin Batı’ya yönelişinin en iyi göstergesi olan Harf İnkılabı da önemli gördüğü inkılaplar arasındadır.²³⁴

Halide Edib Modernleşme adı altında yapılan yeniliklerin Batı’ya ayak uydurmanın bir sonucu olduğunu düşünür. Batı yaşantısına uyan kadınları olumlu ve olumsuz şekilde eleştirir. Batı’yı doğru analiz eden ve modernleşen kadınların başarılı olabileceğini bununda ancak iyi bir eğitim sonucunda olabileceği kanaatindedir. Akşam gazetesindeki bir yazısında kadınların giyimlere, eğlencelere harcanan paralara ve aşırı tüketime de karşı olduğunu eğitime önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir.²³⁵

Halide Edib Adıvar, eğitimlerini Batı’da almış talebelerin Türkiye’nin değişmesinde en büyük rolü oynadıklarını “Harice Gönderilen Talebe” adlı yazısında “*O kadar ki eğer onlar Batı medeniyetinin tohumlarını topraklarımıza atmış olmasalar bugün ne Cumhuriyet ne de Cumhuriyet inkılapları olurdu*” diyerek ifade etmiştir. Ayrıca Batı’ya gönderilen talebe sayısının Cumhuriyet Devri’nde bir akın hâline gelmesiyle de talebelerden her birinin belli bir ihtiyacı gidermeye yönelik seçilerek Batı’ya gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²³⁶

Halide Edib Adıvar Seçim Kanunu ile ilgili düşüncelerini “*Her partinin iştirakiyle seçim serbestliğini imkân dairesinde emniyet altına alan bir kanun nihayet çıktı*” sözleriyle başlayan yazısında belirtmiş ve bu kanunun çıkarılmasını önemli bir adım olarak görmüştür. Özellikle böylesi bir kanunun meclisten geçirilmiş olması bugüne kadar tek parti ve totaliter bir zihniyetle yönetilmiş bir ülkede önemli kilometre

²³⁴ Kazıcı, s. 88-89.

²³⁵ İnce, G. Hilal (2015) ‘Halide Edib Adıvar’ın Hikâyelerinde Kadınlar’, (Yüksek lisans tezi), Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, , Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, s. 52-53.

²³⁶ Kazıcı, s. 90.

taşlarından biri olarak görülmüştür. Halide Edib Adıvar'ın, meclisten geçen seçim kanununu olumlu karşılamasının altında yatan neden, ülkede halkın oyuyla bir muhalefetin filizlenmesi ihtimalinin olacağına inanmasıdır.²³⁷

Halide Edib, Cumhuriyet dönemini yani tek parti dönemindeki iktidardan bahsederken değerlendirmesini inkılaplara göre yapar. Kendi bakış açısı ile inkılapları tek yönü ile değerlendirmez. Ne tamamen olumsuz bir hüküm ne de övgü ve takdir etmek vardır. İnkılaplar hakkındaki düşüncelerini üç kısma ayırabiliriz. Birincisi Osmanlı zamanındaki Tanzimat dönemindeki reformların bir kolu olarak düşünülebilir. Halide Edib'in yaşadığı ortam, kültür ve siyasal değerler Osmanlı zamanında da Cumhuriyet dönemindeki ile benzerlik göstermektedir. Bunlar Şeriat Hukuku'nun yanı sıra, kadın hakları ve özgürlük istekleri olup, Cumhuriyet öncesinde de vardır. Bu gibi İnkılapların yalnızca demokrasi ve laikliği ilke edinmiş ülkelerin yapabileceğini savunmuştur. Halide Edib'in kastettiği ilkeler Laiklik ve Medeni Kanun'un kabulü ilkeleridir. İkinci tür inkılaptan kastı, Halide Edib'in Muhafazakar tutumu ve düşünce yapısıdır. Biraz açacak olursak geçmişle bağını koparan bir ülkenin yok olacağı inancı vardır. Geçmişten gelen gelenek ve göreneklerin dil, din ve anane'nin yok sayılarak bağının koparılma fikri ikinci kısım İnkılapların da belirleyici faktörünü oluşturur. Dinin devlet işlerine karışmasını doğru bulmayan Halide Edib, Şer'iye ve Evkat Vekâleti'nin kaldırılmasını doğru bulmamaktadır. Harf inkılabı ile ilgili düşüncesi de, Türk kültürüne zarar verdiği yönündedir. Üçüncü kısım da ise en sert tepkilerini verdiği Şapka İnkılabı vardır. Taklitsel ve yapmacık bir niteliğe sahip olduğunu düşündüğü inkılaplardır. Batıyı taklit etmekle Türk kültürünün zarar göreceğine inanan Halide Edib birçok romanında yazmaktadır. Genel olarak değerlendirirsek, bu inkılapların gerçekleşmesi ve uygulanması safhasında acele davranıldığı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılarak dışlandığını, Osmanlı'dan gelen süreçten değil de başlangıç olarak gösterilmesinden hoşnutsuzluğunu belirtmektedir.²³⁸

²³⁷ Kazıcı, s. 72.

²³⁸ Tarhan, Belgin (2020) 'Üç devirde bir muhalif: Halide Edib Adıvar'ın perspektifinden Türkiye'de siyasi iktidar(lar) ve Demokrasi sorunu', Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Erken Görünüm, s. 5-7.

Halide Edib Adıvar Yeni Seçim Kanunu’nu değerlendirdiği “Hayır Çünkü” başlıklı yazısında bu kanunun Batı standartlarında bir demokrasiyi sağlamada tek başına yeterli olamayacağını ve sadece tek parti zihniyetinden kurtarıldığı takdirde asıl demokrasi rejimine ulaşabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Halide Edib, Türk milletinin kendi bekası için totaliter yapının yerine çok seslilikten yana olan demokrasiyi tercih etmesi gerektiğini söylemiştir. Bu noktada eğitim sahası yanında bütün idare mekanizmaların da hâkim partinin müdahalelerinden kurtarılmasının önemi üzerinde durmuştur. Halide Edib, ancak bu şekilde gerçek bir demokrasiye ulaşılabilceğine inanmaktadır.²³⁹

Halide Edib Adıvar dünyada hızla yayılmakta olan siyasi ve sosyal olaylara edebi eserlerinde yer vermektedir. Bunlardan biri komünizm’dir. Milli Mücadele yıllarında Çarlık rejimi son bulmuş yerini Sovyetler Birliği’ne bırakmıştır. Bu oluşum sonrasında Rusya Milli Mücadelede Türkiye’nin en büyük destekçisi olmuştur. Dostluk ilişkileri sosyalist akımların gelişmesine ve ülkede yaygın hale gelebilecek kadar komünizm hareketinin başlamasına neden olmuştur. Daha fazla gelişme gösterilmesine izin verilmeden kontrol altına alınmıştır. Halide Edib, demokrasilerdeki devletçilik ilkesinin eğilimlerinin komünizmden korunması gerektiğini düşünmektedir. Eserlerinde komünizmle ilgili olarak, aile kavramını bitiren ve insanları robotlaştıran bir sistem olarak gördüğünü belirtmiştir. Halide Edib’e göre komünist fikrin yadırganmaması mümkün değildir: *“Çünkü, komünizm, rejim olarak hiçbir zaman, imkân ve şartlar altında insanlara tatbik edilemez. Çünkü insanlar arasında kanunun verdiği esaslar ve haklar müstesna- hiçbir zaman mutlak müsavat olmamıştır ve olmayacaktır”*.²⁴⁰

Cumhuriyet’in ilanı ve reformlar beraberinde birçok yeni olayı da getirmiştir. Halide Edib’in inkılaplar konusundaki eleştirisi, anlaşmazlıkların doğurduğu olaylar üzerinden de değerlendirilmelidir. Halifelik Hz. Peygamber zamanında Peygamberimiz vefat etmesiyle Müslümanların yönetilmesi adına kurulan başkanlık, yöneticilik makamı anlamı da taşımaktadır.²⁴¹ Cumhuriyeti tehlikeye düşüreceği düşüncesiyle 1 Kasım 1922’de Saltanat kaldırılmış ve hanedan üyeleri sınır dışına gönderilmiştir. 1 Ekim

²³⁹ Kazıcı, s. 73.

²⁴⁰ Adıvar, (2009), s.195-196.

²⁴¹ Bilge, Necip (1999) Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Laiklik, Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 78.

1922’de de Saltanat ve Hilafet’in birbirlerinden ayrılması sağlanmıştır. Halide Edib, Saltanat ve Hilafet’in ayrılmasının, Halifeliğin kaldırılmış olduğu anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca Hilafet ile ilgili de, Emeviler zamanından beri asıl amacından uzaklaşmış olduğu için zaten çok önceden kalktığını söylemiştir. Ayrıca Milli Mücadele’deki tavrı nedeniyle de Saltanat’a olan güvenin sarsıldığı düşünüldüğünde, faydasından ziyade zararı görülmüştür. Atılan bu adımlar karşısında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlanmış ve Mustafa Kemal ile aynı fikirleri paylaşmayan silah arkadaşları, onun düşüncelerini dizginlemek için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuşlardır. Ancak çok geçmeden 1925 yılında çıkan Şeyh Said ayaklanmasında rol oynadıkları düşüncesiyle kapatılmıştır.²⁴² Halide Edib Adıvar birkaç kanun dışında çıkarılan diğer her kanunu eleştirmiş ve diktatörlükle ilişkilendirmiştir. Bu düşünceye sevk eden en büyük düşünce ise Şeyh Said Ayaklanması ve sonrasında uygulanan sıkıyönetimdir. Doğu ve Güneydoğu’da ki aşiretler Halifeliğin kaldırılmasından sonra isyan çıkararak hükümeti eleştirmişlerdir. İsyanlar ayaklanmayı yöneten liderlerin tutuklanmasıyla son bulmuştur. Takrir-i Sükun Kanunu’nun kabul edilmesini, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına sebep olan bu hadiseyi ve diktatörlüğü hükümete bağlamıştır. 1928 yılında kendisi hakkında basında suçlayıcı yazılar çıkmıştır. O yıllarda İzmir Suikastı gündeme gelmiştir.²⁴³ Halide Edib, hükümet rejiminin demokrasiye bürünmüş bir yapı gibi görünse de aslında diktatörlük rejimi olduğunu belirtmiştir. Halide Edib inkılapların gerekli gördüğü kısımlarda Mustafa Kemal Paşa’ya reformlar ve inkılaplar için mazimizi göz önünde tuttuğunu, millet için faydalı olacak yenilikler getirdiğini söyleyerek deha olarak görmüştür.²⁴⁴

Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’nin Kaldırılması

Osmanlı döneminden 1924 yılına kadar din işleri ve din hizmetleri Şer’iye ve Evkaf Vekâleti kurumunca yönetilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı’na devredilmiştir. Mustafa Kemal Halifeliğin kaldırılmasından hemen sonra vakıf ve medrese gibi önemli konular hakkında çözüm yolları aramıştır. Halide Edib dinin

²⁴² Adıvar, (2009), s. 194.

²⁴³ Adıvar, (2009), s. 204.

²⁴⁴ Çalışlar, s. 318.

devlet işlerinden ayrı yürütülmesi yetkisinin adliyeye bağlanmasına olumlu bakmıştır.²⁴⁵ Halide Edib, din ve devlet işlerinin ayrılmasına sıcak baksa da, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması konusundaki aceleciliği eleştirmiştir. Ona göre, toplumun geçmişle bağını kesen ve ananelerimizi ve iç âlemimizi yok eden her türlü inkılap eleştirilmelidir. Ayrıca bir başka aceleci bulunduğu nokta da bu güne kadar evlatlarımıza din eğitimi veren yerlerin kaldırılmasıyla, bu eğitimin kimlere bırakılacağı konusunda herhangi bir çalışma yapılmamış olmamasıdır.²⁴⁶

Şapka Kanunu

Halide Edib'e göre Türkiye'de ve Dünya'da en çok ses getiren İnkılap Şapka İnkılabı'dır. Halkın şapkayı Hristiyanlık alameti olarak görmesi ve bir türlü alışamaması birçok olumsuz tepkiyi de beraberinde getirmiş, şapkaya karşı tavır almalarına neden olmuştur. Halide Edib, Doğu ve Batı'ya benzememiz konusunda kendi yapımızın dışına çıkmamamız gerektiğini düşünmektedir.²⁴⁷ Mustafa Kemal, II. Mahmut zamanında zorunlu görülen fese karşı olumsuz tepki göstermiştir. 1910 yılında ordu görevlendirmesi ile ilk yurt dışı yolculuğu olan Paris'e gitmiştir. İnsanların gemide ve sokaklar da alay etmeleri kendisini rahatsız etmiştir, fesi çıkarmayı batıya ayak uydurmak gerektiğini kıyafet inkılabı ile göstermiştir.²⁴⁸

Laiklik

Atatürk ilkelerinden biri olarak kabul gören Laiklik, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak ifade edilmiştir. Halide Edib yurt dışında olduğu zamanlarda Batılı Devletler bu konu hakkında sorular yöneltmişlerdir. Türkiye'deki siyasetin din ile karıştırılması tarihte birçok kötü olaylara sahne olmuştur. O yüzden hiçbir siyasi partinin

²⁴⁵ **Yavuzer, Hasan** (2006) Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı-Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi, Kayseri, Lâçin Yayınları, s. 51.

²⁴⁶ **Adivar**, (2009), s. 198.

²⁴⁷ **Adivar**, (2009), s. 206.

²⁴⁸ **Aydemir**, s. 234-235

dini kullanarak siyaset yapmasını istememişken hiçbir milletin ve cemaatin dinsiz olamayacağını da altını çizmiştir.²⁴⁹⁻²⁵⁰ Halide Edib, dini kullanan hoca ve öğrencilerine olduğu kadar dinsiz hocalara da karşıdır, yani dini kullanarak iş yapanlardan bahsetmektedir.²⁵¹

Latin Harflerinin Kabulü ve Dil inkılabı

Yıllarca Arap harflerini kullanmış olan bir milletin bu alfabeyi terk ederek yeni bir alfabeyi kabul etmesi yeni bir medeniyetin ve yeniliklerin başladığının göstergesidir. Halide Edib yeni harflere alışılmadan ardından gelen dil inkılabını eleştirmiştir.

*“Cumhuriyet’in Dil İnkılâbı âni bir sıçrama ile, yani bir “Evolution Brusque” ile fevri bir harekete geçmiştir. Buna sebep de evvelâ, bir hükûmetin dil meselesine bu suretle müdahalesinden ve aynı zamanda uydurma kelimelerin sayısının artmasından ve sonra da birkaç senede bir, bu uydurulmuş başka kelimelerin konulması olmuştur. Bu hareket, sadece çocuklarla aileleri arasında değil, bazan on iki ile on beş veya on altı yaşında olanlar arasında dil bakımından bir anlaşmazlık hâsıl etmiştir. Bundan dolayı bazı Garplı münekkidler dil inkılâbımızı Babil Kulesi hâdisesine benzetirler”.*²⁵²⁻²⁵³

4.2.5. Halide Edib Adivar’ın Katıldığı Konferanslar

1928 yılında, Williamstown Siyaset Enstitüsü tarafından düzenlenecek olan konferanslara davet edilen Halide Edib, Amerika’ya gitmiş ve bu konferansların açılış konuşmasını ve yöneticiliği yapan ilk kadın olması nedeniyle Amerikan basını tarafından büyük ilgi görmüştür. Hatta *The New York Times* gazetesi başta olmak üzere çok sayıda

²⁴⁹ Adivar, (2009), s. 218.

²⁵⁰ Çetin, s. 198.

²⁵¹ Çetinsaya, Gökhan (2005) ‘Muhafazakar bir siyasi düşünür olarak Halide Edib Adivar’, Muhafakar Düşünce Dergisi, 5, s. 161.

²⁵² Adivar, (2009), s. 220.

²⁵³ Çetin, s. Çetin, s. 199.

Amerikan gazetesi daha konferanslar başlamamışken, Halide Edib'in çok sayıda fotoğrafını ve hayat hikâyesini yayınlamaya başlamışlardır bile. Konusu, *Modern Türkiye ve Sorunları* olan konferanslarda Halide Edib, mücadele dönemini ve devrimleri değerlendirmiştir. Konuşmasında, Türkiye'deki devrimlere ve Cumhuriyete olan bağlılığını dile getiren Halide Edib, devrimlerdeki önemli kazanımlardan birinin de kadınların konumu üzerine olduğunu belirtmiştir. New York Times Halide Edib'in konuşması ile ilgili olarak, Asya'nın en parlak kadını olduğuna, dinleyiciler üzerinde bıraktığı etki sayesinde büyük alkış topladığına dair haberlere yer vermişlerdir.²⁵⁴

Halide Edib Amerika'daki bu konferanslarda yaptığı konuşmaların metinlerini, iki yıl sonra derleyerek *Turkey Faces West* adlı kitabında yayınlamıştır. 1931 yılında da Colombia Üniversitesi Barnard Koleji'nde ders vermeye başlayan Halide Edib, derslerinde Türkiye'deki kadın sorununun tarihçesine değinmiştir. 1935 yılında Halide Edib, üniversite açılışıyla ilgili bir kampanyaya katılması için Hindistan'a çağırılmıştır. Aynı yıl da Hindistan'daki konferanslarının bir derlemesi olan *Conflict of East and West in Turkey* adlı eserini yayınlamıştır.²⁵⁵ Halide Edib Adıvar, konferanslarında Türk bağımsızlık hareketi ve 1919-1935 yılları arasında Kemalist modernleşmesi tarafından üstlenilen sosyal reformların eleştirisi üzerinde durmuştur. Halide Edib Adıvar'ın dikkat çeken açıklamalarından biri de, Cumhuriyet'in resmi ideoloji olarak Kemalizm normlarına uymadığını belirtmesidir. Örneğin, tüm ülkeye kurtuluşu getiren ulusal lider Mustafa Kemal'in varlığından bahsetmeyi reddetmiştir. Halide Edib Adıvar, Türkiye Kurucu Meclisi hakkında, Doğu'da halk tarafından yaratılan ve halk için hareket eden ilk hükümet olduğunu düşünmektedir. Halide Edib, Türkiye'nin sömürgecilik karşıtı mücadelesinin milliyetçilik yerine ulusluk fikrinden geçmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Halide Edib, milliyetçiliğin iç parçalanmaya neden olabileceğini ve çevredeki halklarla çatışma yaratabileceğini belirtmiş ve Hindistan ve Türkiye'nin sömürgecilik karşıtı deneyimleri arasındaki farklılıklara dikkat çekerek, Türk sömürge karşıtı hareketi eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır.

²⁵⁴ Koç, T. Çilem. (2018) 'The New York Times Gazetesi'nde (1922-1931) Halide Edib'le ilgili yayınlanan haberlerin incelenmesi', Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 46, s. 309.

²⁵⁵ Bilkan, s. 35.

1925 yılında Halide Edib Adıvar, devlet erkânının Kemalizm tarafından tamamen ele geçirildiğini ve bu nedenle de Cumhuriyet rejiminin diktatörlüğe dönüştürüldüğünü söylemiştir. Ona göre bu otoriter devlet, aşağı yukarı Dünya Savaşı'ndaki Türk diktatörlüğünün bir tekrarı şeklindedir. Halide Edib, Kemalizm'in iddia edildiği gibi milliyetçi olmadığını aksine anti-milliyetçi bir tavır sergilediğini vurgulamıştır. Halide Edib'e göre Türk diktatörlüğü, halkını geçmişlerinden uzaklaştırmak adına büyük çaba göstermiş ve Osmanlı geleneklerinin ve değerlerinin cumhuriyet rejimi tarafından bastırılmasına neden olmuştur. Osmanlı alfabesinden Latin alfabesine geçiş, Osmanlı hanedanı üyelerinin sınır dışı edilmesi, Batı yaşam tarzının halka dayatılması buna örnek olarak gösterilebilir.²⁵⁶

Halide Edib Adıvar siyasî alandaki düşünceleri itibariyle, Hindistan Müslümanları tarafından yakından takip edilmiştir. Ayrıca, milli mücadelenin kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması da Halide Edib'e karşı olan ilginin artmasına neden olmuştur. Basında çıkan haberlerden de bunu anlamak mümkündür. Hint basınında Halide Edib ile ilgili olarak, “*Modern Türkiye'nin Kurucusu*”, “*Demokrasi Müdafii ve Hürriyet Kahramanı*”, “*Türkiye'nin Jan D'ark' ı*”, “*Türkiye'nin En Büyük Kadını*”, “*Türkiye'nin İstiklâli İçin Mustafa Kemal Paşa ile Yanyana Çarpışan Meşhur Türk Hanımı*”, “*Türkiye'yi Şekillendiren Türk Hanımı*” gibi ifadeler kullanılmıştır.²⁵⁷

Halide Edib Adıvar, Hindistan'daki ilk konferansında, Doğu ve Batı'yı sosyo psikolojik açıdan değerlendirdiği “*Devlet Kurucu Olarak Osmanlı Türkleri*” başlıklı konuşmasında, Garp medeniyetinin birçok konuda Şark medeniyetinden yararlandığını belirtmiştir. Konuşmasında daha çok Osmanlı tarihinden örnekler veren Halide Edib, hoşgörü, demokrasi ve insan haklarının Türk tarihindeki önemi üzerinde durmuştur.

Halide Edib Adıvar'ın “*Osmanlı'nın Gerilemesi*” ile ilgili konuştuğu ikinci konferansın oturum başkanlığını Mahatma Gandhi yapmıştır. Konferanstaki konuşmasına Mahatma Gandhi'yi, överek başlayan Halide Edib, konuşmasının devamında Osmanlı

²⁵⁶ Tarhan, s. 5-7.

²⁵⁷ Yorulmaz, O. Bülent (1988) ‘Halide Edib’in Hindistan Hayatı’, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Marmara Üniversitesi, s. 181.

tarihinin son iki yüz yılını özetleyerek Osmanlı'da Batı'nın etkisiyle gerçekleşen değişiklikleri değerlendirmiş ve Doğu ile Batı arasındaki bu çatışmayı Batı'nın kazandığını belirtmiştir. Konuşmasında, Kanunî Sultan Süleyman zamanını Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olarak gördüğü kadar gerileme dönemine giriş olarak da yorumlar. Halide Edib, askerî sistemdeki başıbozukluğun istismara yol açtığını, Gayrîmüslimlerin elde ettikleri avantajlarla önemli konumlara geldiğini, kapitülasyonlar ile de devletin çözülmesinin hızlandığını belirtmiştir.²⁵⁸

Halide Edib Adıvar'ın konuşmalarında yer verdiği bir başka konu da, “*İnkılap ve Savaş*”dır. Konuşmasında daha çok İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinin üzerinde durmuştur. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı öncesindeki siyasî ve sosyal ortam ile bu dönemdeki İttihatçıların zamanla diktatörlüğe dönen tutumlarına da değinmiştir. Halide Edib'in Hindistan'daki “Türkiye Cumhuriyeti” adlı diğer bir konuşmasında da Kurtuluş Savaşına kadarki dönemde yaşanan zorluklar ile işgalci devletler üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonra gelişen siyasî gelişmeleri aktarırken İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal hakkında ölüm fetvası verdiğini söylemiş ve bu fetva verilenler arasında kendisi ve eşi ve Ali Fuad Paşa'nın dışında diğer yedi milliyetçi kişinin de olduğunu belirtmiştir. Halide Edib bu durumu, Şeyhülislamlık kurumunun yabancılara karşı hoş görünme ve iktidarda daha fazla kalma arzusuyla ahlakî değerlerini kaybetmesi olarak görmüştür. Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin kazanılmasının ardından 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisi'ni “*Batı'nın Doğu'ya verdiği hediye*” olarak belirten Halide Edib, Sevr Antlaşmasının ağır şartlarından ve Batı'ya karşı verilen mücadeleden, kurulan Büyük Millet Meclisi'nin yapısından, gerçekleştirilen inkılâpların niteliklerinden bahsetmiştir. Ayrıca Şeyhülislamlık makamının lağvedilmesi ile tekke ve medreselerin kapanması konuları üzerinde de durmuştur. Hint Müslümanları için ilk elden anlatılması gereken bu konu Hindistan'ın gelecekteki siyasî konumu açısından oldukça önemli görülmüş ve Türkiye'deki hilafet, şeyhülislamlık ve dinî hayatla ilgili gelişmeleri yakından takip edilmiştir. Konuşmasının sonunda, Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki çatışmanın, Batı'nın zaferiyle sonuçlandığını söyleyen Halide Edib, bu üstünlüğün, Batı'nın teknik ve harici medeniyet unsurları bakımından gerçekleştiğini söylemiştir.²⁵⁹

²⁵⁸ Bilkan, s. 37

²⁵⁹ Bilkan, s. 37-38.

Halide Edib'in Hindistan'daki konferanslarında Pan-İslamizm, Pan-Türkizm ve İttihat ve Terakki çevreleri tarafından yapılan dil ve edebiyat çalışmalarından da bahsederek, imlâ konusundaki sorunlarının önceden beri tartışıldığını belirtmiştir. Halide Edib, ayrıca Latin alfabesine geçiş sürecini değerlendirdiği konuşmalarında Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin kabulünde Pan-İslamizm'in ve Pan-Turanizm'in etkisiz kalmasının rolü olduğunu söylemiştir. Yani hem İslâm birliğinin kaybolması hem de Rusya'daki Türklerle kültürel bağların kopmuş olması bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca Latin harflerine geçmenin gündeme gelmesiyle Türkiye dışındaki Türklerle de iletişim kurabilmenin mümkün olması önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Halide Edib, Hintli dostlarına, bir yandan o dönemdeki siyasî ve sosyal ortamın Latin harflerine geçişi haklı kıldığını anlatırken, diğer yandan da bunu yaparken Osmanlı geçmiş ve kültürel kökleriyle irtibatın kesilmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Halide Edib, aksi takdirde Avrupa'nın bir kopyası olmaktan ileri gidilemeyeceğini düşünmekte ve bu konudaki endişesini belirtmektedir.²⁶⁰

Halide Edib Adıvar, Turancılık-Türkçülük ile ilgili düşüncelerinde sosyal değişimler ve gelişmeler için kültürlü ve idealist insanlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Böyle insanların artması ve sosyal hayatta söz sahibi olmalarıyla ülkenin tamamen değişmesinin sağlanabileceğini söylemiştir. Halide Edib Adıvar'ın ideal Türkiye'sinde, kadınlara batı tarzı eğitimi, hakları ve giyim kuşamı sağlayacak insanlar ile milli bilince ve coğrafya, din ve beşerlerin sorumluluk duygusuna sahip insanlar bulunmaktadır.²⁶¹

Halide Edib, Türkçülük düşüncesini benimsemesiyle birlikte bir dönem düşman olarak görmediği Batı'yı, Türklerin siyasi varlığını tehdit eden bir unsur olarak değerlendirmeye başlamıştır. Halide Edib Adıvar yazdığı "Yeni Turan" adlı romanında dağılmakta olan Osmanlı hükümetini, muhafazakâr ve modernist, idealist ve batıcı partilerin gözünden değerlendirmiştir. Bu eser aynı zamanda kozmopolit bir devletin milliyetçi bir devlete dönüşüm sürecini ve kimlik arayışı içinde olan milletin öyküsünü

²⁶⁰ Bilkan, s. 39.

²⁶¹ Enginün, (1978), s. 127-160.

anlatmıştır.²⁶² Halide Edib sadece Türk milletinin sırtında bulunan yükün hafifletilmesiyle Turancılık-Türkçülük fikrinin başarıya ulaşabileceğini belirtmiştir. Halide Edib Adivar, İstanbul Hükümeti'nin devletin devamlılığı için gerekli özeni Türk milleti kadar göstermediğini de belirtmiştir. Bu durum, devleti için gece gündüz çalışan, vergi veren, akından akına giderek canıyla başıyla savaşıyor ve her şeyini feda edebilecek Türk halkını rahatsız etmiş ve sonucunda da adem-i merkezîyetçi bir yapıyı gerekli kılmıştır.²⁶³

Halide Edib'in Hindistan'da bulunduğu dönemde, oradaki izlenimlerini anlattığı *Inside India* adlı eserini çıkarmıştır. Halide Edib, Hindistan ve halkı üzerindeki düşüncelerini dile getirirken, yabancı bir memlekette sadece bir iki ferdi dikkate alarak yapılan genel hükümlerden kaçınılması gerektiğini vurgulamış ve bu düşüncesini şu sözleriyle açıklamıştır: *“Hükümünüz bazen doğru olabilir. Fakat ekseriyetle yanlıştır. Çünkü gurbette yaşayan adam çok zaman kökünden koparılmış, akan suların üstünde yüzen yapraklara benzer. Onun şahsi olan bir hususiyeti size milli görünebilir. Milli olan bir fazileti yahut kusuru size şahsına mahsusmuş gelebilir. Hindistan çok azim bir ülkedir. Harsı, zihni altüst edecek derecede karışık, engin ve zıt cephelidir. İlim ve tecrübe sahibi iki Hintli size bazen memleketleri hakkında birbirini nakzeden malumat verebilir. Halbuki ikisinin de dediği doğru olabilir. Dediklerinin nispi ehemmiyetini, Hindistan'ın hayatındaki mevkiini tespit etmek ve onları, memleketlerinin heyet-i umumiyesiyle telif etmek çok müşküldür.*

*Bunun için, bizzat gördüğüm Hintliler benim için keşfedilmemiş bir kıtanın birbirinden uzak ve başka başka istikametler gösteren nişan taşlarına benzerler ”.*²⁶⁴

Halide Edib'in Hintlilerle münasebeti sırasıyla, 1909 yılında vapurla Port Said'den Londra'ya yaptığı yolculuk sırasında, 1912 senesinde Hint Hilal-i Ahmer heyetinin İstanbul'a gelişiyle ve 1935'de konferans vermek için Delhi Müslüman Üniveristesi'ne gidişiyle olmuştur. Halide Edib, Hindistan'a dair çok şey okumuş hatta muhtelif

²⁶² Karataş, Cengiz (2013) 'Turancılık Mefkuresi bağlamında Halide Edib'in Yeni Turan ına dair', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 20:1, s. 41.

²⁶³ Karataş, s. 51-74.

²⁶⁴ Adivar, H. Edib. (2014). Hindistan'a Dair, İstanbul, Can yayınları, s. 25-26.

cephelerden çok sayıda Hintliyle konuşmuş olsa da bu ülkeye dair parçaları bir türlü bir araya getiremediğinden bahsetmiştir.²⁶⁵

1919 yılından itibaren Mahatma Gandhi'nin ismi Hindistan'da yükselişe geçmeye başlamıştır. Ancak o sıralar Mahatma Gandhi hakkında çok şey konuşulmaktaydı ve ne yazık ki bunların hiçbirisi onun hakiki simasını gösterememişti. Konuşulan bir başka konu ise onun faaliyetleri hakkındaydı. Halide Edib bu durumdan Hindistan'a Dair'de şu şekilde bahsetmiştir: *“Ta büyük harbin son senelerine doğru onun faaliyetinden bahsedilirken birtakım yeni tabirler kullanılmaya başlanmıştı: Biri non cooperation'dı. Bu “iştirak etmemek” manasına gelir ki bir nevi grev olabilirdi. İkincisi non violence'di. Bu da şiddetsizlik demektir. Gerçi kuvvetli milletlerin iptidasında şiddet göstermeden sırf iktisadi yollarla bir memleketi istila ettikleri görülmemiş bir hadise değildir. Fakat istiklalini isteyen hangi millet onu kan dökmeden, şiddet göstermeden kazanabilmişti? Yahut kazanabilirdi? Bütün bunlar insana Hindistan hakkında vazıh bir fikir vermiyordu.”*²⁶⁶

4.2.6. Halide Edib'in Milliyetçilik Anlayışı

Halide Edib Türklüğü benimsemiş liberal aydınlardan biridir. Milliyetçiliğin, başına gelen sıkıntı ve felaketlerden, yanlış izlenen politikaları ve Türkler ile savaşan ülkeleri sorumlu tutar. Halide Edib 14 Kasım 1912 yılında Türk Yurdu'nun 26. sayısında yazdığı, büyük ses getiren “Padişah ve Şehzadelerimize” adlı makalesinde, milliyetçiliğin önemi vurgulamıştır. Balkan harbinden kısa süre sonra kaleme aldığı makalede, savaşta yenilmiş bir devletin gurunun kırıldığını ve millete yansıması hakkındaki düşüncelerini konu alır. Azınlık durumundaki Hristiyanlar karşısındaki durumunu kendi mantığı ile savunur:

“Padişahım! Büyük ecdadının kılınca ve mübarek kanyıyla alınan İstanbul'umuzun düşman ta kapısına geldi. Dünkü bahçıvanlarımızın çamurlu ayakları tarihin, altıyüz senelik tarihin şan u şerefini, din ü izzetini çiğnemek üzere kalkmış, Türk askerinin topunu, tüfeğini alıyor ve kendisinden büyük ordusunu, altıyüz senelik mertliğini, erkekliğini

²⁶⁵ Adıvar, (2014), s. 26-28.

²⁶⁶ Adıvar, (2014), s. 27-28.

yeniyor!” Halide Edib bu durumu Türk milletine konduramamış, bahçıvan benzetmesi yaparak Osmanlıdan ayrılan Bulgarlar, Yunanlar ve Sırplar hakkında ağır sözler sarf ederek utandığını belirtmiştir.²⁶⁷

Zekeriya Sertel, Halide Edib’i anlatırken, yaşantısı ve edebi kişiliği ile hem Türkiye’de hem de Dünya’da tanınan yazarlar arasında olduğundan bahseder. Halide Edib yazdığı romanları vasıtası ile genç insanlara milliyetçi düşüncelerini ve ideallerini nasıl aktardığını ve kanıt olarak da “Turan” romanını örnek göstermiştir. 1908 II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kendisini siyasetin içinde bulmuştur. Milliyetçi duygularının açıkça ifade ettiği İttihat ve Terakki’ye bağlı olan Tanin’de yazmaya başlamıştır. Yazdığı yazılar da Milliyetçilik yönünü ortaya çıkarmaktadır. Halide Edib’in karakterini ve özelliklerinden şu şekilde anlatır:

“Ne olursa olsun Türk milletinin hiçbir zaman yok olmayacağından emin olalım. Eğer tüm dünya karşımızda yer almış olsa bile milletimizin sevgisi bize karşı koymaya cesaret verecektir. Bizi bu uğurda hiçbir zorluk ve fedakârlığın yıldıramayacağına sessizce söz verelim. Ölüm anı geldiğinde ve gözlerimizi dünyaya kaparken bile Türk insanının hiçbir zaman dinlenmeyeceğini ve de hiçbir gece uyumayacağını kendi kendimize tekrar edelim”. Yazılan makalede “kadın kahraman” diye söz ederken, bir başka özelliğinden daha bahsederek insanları arkasından sürükleyebilen kahraman rolünü üstlenen milliyetçi yönünden bahsetmektedir. Bir vatani kurtarmak için milliyetçilik ruhunun, bir ulusu ayaklandıran kadın rolünü nasıl oynadığını gösterdiğinden bahsetmektedir:

“... Halide Edib, bağımsızlık mücadelesi için mitingler düzenlemiş, Ankara’da bir gazete çıkararak genci ve yaşlısıyla herkesi vatanın bağımsızlık mücadelesine davet etmiş, vatan mücadelesini destekleyecek dökümanların çevirmiş, kimi zaman ise; gazetecilere bağımsızlık mücadelesini ve yabancı basında, ülkesinin haklı davasını hem tanıtmak hem de milli mücadeleye dünya kamuoyu nezdinde de taraftar toplamak gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Halide Edib, bütün bu özelliklerle kitleleri arkasından sürüklemeyi başarabilmiştir. Onun kitleleri harekete geçirme gücünün büyüklüğü, 1919 Mitingi’nde

²⁶⁷ Kurt, Ümit (2019) ‘Bir Türk milliyetçisi olarak Halide Edib’, Varlık Dergisi, 18-19.

yüzlerce kişiyi arkasına toplamıştır...".²⁶⁸ Diğer bir yönü, "Siyaseti dine veyahut dini siyasete alet etmenin" zararlarını bilmesidir. Laikliğe inanmıştır. Sahte hoca ve dini kullanan gerici din adamlarına tamah etmemiştir. 1911-1912 yıllarından başlayarak Türkçülüğün yapısına bağlı kalmış olan Halide Edib için Türk milliyetçiliği bir ırk olarak görmez bir kültür olarak değerlendirir. "Milliyetçilik, hars, an'ane, müşterek menfaat gibi kudretlere dayanmak şartıyla, insan insan olduğu müddetçe baki kalacaktır". Fakat Milliyetçilik, dine dayandırılır ve din işleri ile milliyetçiliği birleştirmeye çalışılırsa, devletlerin yok olmaya mahkum olduğunu anlatmaktadır.²⁶⁹

4.2.7. Halide Edib Adıvar'ın Ülkeye Dönüşü

1938 yılında Atatürk'ün çok hasta olduğuyla ilgili rivayetler baş gösterince, Ahmet Emin Yalman, Atatürk'ün sağlığının düzenli olarak resmi bültenler aracılığıyla duyurulması gerektiğini belirten bir makaleyi *Tan* gazetesinde yayımlamıştır. Çok büyük tepkilere yol açan bu durum *Tan* gazetesinin bir aylığına kapanmasına neden olmuştur. Bu sırada Celal Bayar, memlekete suikast anlamı taşıyan bu yazısı nedeniyle Ahmet Emin Bey'e, hakaret etmiş ve tepkisini göstermiştir. Söylentiler sadece Mustafa Kemal'le sınırlı değildi. İsmet Paşa'nın öldürüldüğü hatta Mustafa Kemal'in bu nedenle vasiyetine, İsmet İnönü'nün çocukları ile ilgili onların tahsili konusunda bir madde eklettiği de söylenmiştir.²⁷⁰

Ahmet Emin, ABD'den gelen teklifi değerlendirmek için ailesi ile yola çıkmıştır. Aslında hiç beklemediği bu teklifte Celal Bey'in etkisi olmuştur. Celal Bayar, gazete çıkan yazılar hakkında Ahmet Bey'in suçunun olmadığına kanaat getirmiş, onun gönlünü almak adına böyle bir yardımda bulunmuştur. Ahmet Bey ve ailesi hiç beklemedikleri bir anda, Milano İstasyonu'na geldikleri anda, kondüktörden Mustafa Kemal'in vefat ettiği haberini almışlardır. Bunun üzerine Paris'e iner inmez bir otele yerleşmişler ve soluğu Adıvar çiftinin yanında almışlardır. Halide Edib'in Ahmet Emin'e kapıyı açtığı anda söylediği ilk sözcük "*Bu acı ölüm haberinden dolayı bizi gözyaşları içinde bulacağınızı tahmin eder*

²⁶⁸ Koç, s. 314-315.

²⁶⁹ Çetinsaya, s. 161.

²⁷⁰ Çalışlar, s. 399.

miydiniz?” olmuştur. Çok büyük bir üzüntü yaşayan Halide Edib, Mustafa Kemal’e karşı mücadele yıllarındaki günlerinden dolayı büyük bir özlem duymaktadır. Her ne kadar yaşadıkları çatışmalardan dolayı belli yıllarla sınırlandığı öfkesi olsa da Halide Edib, “Geçmişe ait büyük vatani hizmetlerin takdiri başka, sonraya ait görüş ayrılıkları ve hadiseler başka...” demiştir.²⁷¹

Halide Edib’in Türkiye’ye dönüşü ise Atatürk’ün ölümünden sonraki 1939 yılına denk gelmiştir. Bu sırada gazetelerde çok sayıda haber çıkmaya başlamıştır. *Tan* gazetesi Halide Edib ile Adnan Adıvar’ın mebus olacağı yönünde haberler çıkarmıştır. Ayrıca İsmet İnönü’nün Dolmabahçe’de verdiği davette de Adnan Adıvar’ın yapılacak seçimlerde aday olacağı konuşuluyordur.²⁷²

Halide Edib, gazetecilerle görüşmüyordu. Ancak vakit gazetesinden Neriman Hikmet’in ısrarlı bekleyişleri sonunda Halide Edib onu kabul etmiştir. Halide Edib her ne kadar mülakat vermeyeceğini belirtse de Neriman Hikmet sorularını sormaya devam etmiştir. Neriman Hikmet, Halide Edib’e, “Ne zaman geri döneceksiniz?” diye sorunca Halide Edib şu şekilde cevap vermiştir: “Artık hiçbir yere gitmeyeceğim. Buraya geldim. Memleketime, vatanıma yerleştim”. Bu görüşme sonucunda Neriman Hikmet Halide Edib ile ilgili şöyle düşünmüştür: “Meğer Halide Edib ne kadar bizdenmiş! Onu Avrupa, Amerika, Afrika hiç değiştirmemiş. Üstündeki elbise yerli biçimde ve sade! Başını tıpkı annelerimiz gibi yerli bir tarzda bağlamış. Kenarında beyazları çoğalmış saçları görünüyor. Konuşması yerli edası yerli”.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, rejim tarafından dışlanan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar gibi birçok ismi yönetime katmak istediğini söylemiştir. Bunun üzerine 1938 ara seçimlerinde Kazım Karabekir mebus seçilmiş ve kurulan yeni hükümete de Ali Fuat Cebesoy ile Fethi Okyar dâhil edilmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal’in yakın çevresinden olan Nuri Conker, Cevat Abbas Gürer, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak gibi isimler de mebus olamamışlardır.²⁷³ Rauf Orbay il ara seçimlerde mebus

²⁷¹ Yalman, s. 1090.

²⁷² Koçak, (2007), s. 44.

²⁷³ Koçak, (2007), s. 35-36.

seçilirken, İsmet İnönü, Halide’ye mebusluk yerine üniversite hocalığını uygun görmüştür.²⁷⁴

4.2.8. Halide Edib Adıvar’ın Milletvekili Seçilmesi

Türkiye’ye geldiğinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Profesör olarak çalışmaya başlayan Halide Edib, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde dersler vermiştir. Halide Edib, o zamana kadar bu ünvanı taşıyan ilk kadın olmuştur. Ardında 1950 siyasete giren Halide Edib, İzmir milletvekili seçilmiştir. Demokrat Parti listelerinden bağımsız olarak seçildiği Milletvekilliğini sürdürdüğü üç buçuk yıl boyunca eğitimle ilgili konulara büyük önem vermiştir. Ayrıca çok sayıda projenin gerçekleştirilmesi konusunda da büyük çaba harcamıştır.

1950 yılındaki dokuzuncu dönem seçimlerinde İzmir bağımsız milletvekili olarak seçilen Halide Edib Adıvar’ın milletvekilliği süresince yürüttüğü çalışmalar, sahip olduğu entelektüel birikim ile yazar ve siyasi kişiliği nedeniyle büyük ilgi görmüştür. Halide Edib Adıvar’ın meclisteki konuşmaları dikkate alındığında, bağımsız bir milletvekilinde olması gerektiği gibi tarafsız bir tavır sergilediği ve ülkede çok partili hayata geçişin ve iktidar değişikliğinin yaşandığı bir dönemde, Demokrat Parti Hükümeti’nin yürüttüğü politikalarla ilgili görüşlerini belirtme konusunda da oldukça kararlı olduğu görülmüştür.²⁷⁵

Halide Edib Adıvar’ın meclisteki ilk konuşmasını Adnan Menderes Hükümeti programında yapmış olup konuşmasında, Demokrat Partisi’nin neden tamamen devletçiliği ya da liberalizmi ifade etmediği konusunda eleştiriler olduğunu söylemiş ve şahsi teşebbüsleri zarara uğratacak bir devletçilikten uzak durmamız gerektiğini belirtmiştir. Devletçiliğin hangi sınırlı alanlarda uygulanacağı ciddi bir incelenme süresi gerektirdiğinden, hükümete bu konuda fırsat verilmesi gerektiğini belirten Halide Edib bu durumu “*ihtisasa müstenit isabetli icraata geçmesi için, kafi derecede zaman ve fırsat vermek mecburiyetindeyiz*” sözüyle ifade etmiştir.

²⁷⁴ Çalışlar, s. 403.

²⁷⁵ Müezzinoğlu, Ersin (2017) ‘İzmir milletvekili Halide Edib Adıvar’ın TBMM’deki faaliyetleri (1950-1954)’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(54), s. 228.

Halide Edib Adıvar, hükümet beyannamesindeki, “...memlekette istikrarı teyit ve vatandaşlar hakkını teminat altına almak bakımından, idare cihazımızın iktidar değişmesinin tesirlerinden masun ve yalnız kanunun emrinde ve milletin hizmetinde olması lâzımdır” ifadesini baz alarak, böylesi bir vaadin millet tarafından uzun zamandır beklendiğini ve bu nedenle de milletin iktidarın arkasından yürüyeceğini belirtmiştir. Ayrıca milletin hükümeti daima kapalı bir kapı olarak gördüğü ve aralarında daima bir ayrılık olduğunu ve bu durumun çaresinin de her bir ferdin “işte bu benim hükümetimdir” diyebilmesinden geçtiğini ifade etmiştir. Yine programda bahsi geçen başka bir konu olan “kanunlarımızda, itiyatlarımızda, telâkkilerimizde tek parti devrinden artakalan ne varsa tamamen tasfiye edeceğiz” ifadesiyle ilgili olarak da Halide Edib Adıvar, bu konudaki düşüncesini “tek parti devrinden değil, tek parti zihniyetinden geri kalmış ne varsa tasfiye edeceğiz” sözüyle açıklamış ve tek parti devrine tamamen karşı çıkmak yerine, tek parti zihniyeti doğrultusunda yapılanlara karşı çıktığını belirtmiştir.²⁷⁶

14 Mayıs tarihinde yapılan seçim ile cumhuriyet tarihinde iktidar değiştirilmiştir. CHP, 27 yıllık iktidarlık koltuğundan inmiş, muhalefete o koltuğu devretmiştir. Türkiye’de o yıllardaki eğitim düzeyinin yani okuma yazma seviyesinin düşük olmasına rağmen, halkın demokrasinin en önemli ilkesi olan oy kullanmak ta verdiği olağanüstü başarıyı kutlamıştır. Halkın kullandığı oyunun arkasında durması demokrasiyi ne kadar istediklerinin kanıtıydı.²⁷⁷

Halide Edib Adıvar, hükümet programında gelecek için ümit vadeden imaların olduğunu ancak programın bir bölümünde aşırı akımlardan bahsedilirken, “mizah ve tenkid kisvesi altında yapılabilecek neşriyata karşı yapılan ve zorla hareket edilebileceğini” kapalı bir şekilde ifade eden birkaç satıra rastlandığını belirtmiştir ve bu durumun vicdan ve söz hürriyeti açısından bir tehlike oluşturacağını söylemiştir. Ayrıca, Halide Edib Adıvar, irticanın kutsiyetine inananların varlığına rağmen Türk seçmenlerin 14 Mayıs’la bütün bu endişeleri ortadan kaldırdığına ve beyannamedeki bu satırların gereksiz olduğuna

²⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, (1950), 9. Dönem, 1. Cilt, 5. Birleşim, s. 97-98.

²⁷⁷ Arcayürek, Cüneyt (1985) Demokrasinin İlk Yılları 1947–1951, Ankara, Bilgi Yayınları, s. 189.

dikkat çekmiştir.²⁷⁸ Son olarak Halide Edib bu programda üzerinde durduğu ve konuşmasında yer verdiği bir başka konu da, 14 Mayıs'ın demokrasi bayramı olarak kutlanması ve milli bayramlar arasına dahil edilmesi olmuştur. Çünkü Halide Edib Adıvar, aksi ispatlanıncaya kadar, gerek iktidarın gerekse muhalefetin ayrı yollar seçmiş olsalar bile Türk'ün saadeti ve istikbali için çalıştığını belirtmiştir ve Ona göre, bu bayram her vatandaşın kutlayacağı ve yüklediği sorumluluktan dolayı da durup düşüneceği bir gün olacaktır. Halide Edib Adıvar bu durumu “*millet arasında ve dışında sulh içinde iş birliği yaratacak bize en müessir bir tek şey olduğu öğretilmiştir. o da; nefsimize hakim olabilmektedir*” sözüyle açıklamaktadır. Hatta Adıvar, yakın ve Orta Şark'taki milletlerin de bizimle aynı duyguları paylaşacaklarını ve bunu demokrasi bayramı olarak kabul edeceklerini düşündüğünü şu sözleriyle belirtmiştir: “*Çünkü 14 Mayıs'ta aziz milletimizin kafasının içinde demokrasi ışığını salan fikir ve iman güneşi doğmuştur*”.²⁷⁹ Ancak bu teklifin bazı çevreler tarafından yanlış algılanması nedeniyle Halide Edib, “14 Mayıs Dair Son Söz” adlı yazısını Akşam gazetesinde kaleme almıştır. Halide Edib bu teklifi yapmasında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ya da bu partinin vekili olmasının bir etkisinin olmadığını belirtmiştir.

Halide Edib Adıvar, yeni yönetimle ilgili beklentilerini şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Yalnız 1946 ya kadar bu Cumhuriyet tek partili bir totaliter devri geçirdi. Ondan sonra tek partili olmaktan çıktı. Fakat yine de Cumhuriyet'tir ve yine de Cumhuriyet kalacaktır. Sadece 14 Mayıs'tan beri Milletin reyile iktidara gelmiş yeni parti Hükümeti teessüs etmiştir. Yani siyasi demokrasinin ilk kademelerinde bulunuyoruz. Fakat bu bir ihtilâl partisi değildir. Eskisinden tamamen ayrılması ne arzuya şayan, ne de mümkündür. Bu sadece eskisinin iyi taraflarını ayırdedib anane haline sokmak, kötü taraflarını tadil veya ilga ile mükelleftir. Bu, Cumhuriyet inkılâplarının daha derin kök salmasını hür bir sahada gelişmesini temin etmekle mükelleftir. Bu, terbiye ve talim sistemimizde atabileceğimiz esaslı adımlara bağlıdır*”.²⁸⁰ Aslında bu sözüyle Halide Edib Adıvar, tek parti yönetiminin iyi taraflarının yanında kötü taraflarının da olduğunu ve bu kötü yanları değiştirmekle ya da kaldırmakla sorumlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Halide Edib Adıvar milletvekilliği süresince bütçeler konusunda da konuşmalar yapmıştır. Halide Edib, dolaylı vergiden

²⁷⁸ TBMM Tutanak Dergisi, (1950), s. 9.

²⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, (1950), s. 100.

²⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, (1951a), 9. Dönem, 5. Cilt, 51. Birleşim, s. 759.

dolaysız vergiye atılan adımlar ile vergi adaletsizliğini önlemek için yapılan teklifler düşünüldüğünde bütçenin iktisadi görüşü iyi kavradığını belirtmiştir.

Halide Edib Adıvar'ın, TBMM'deki bir başka konuşması da “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı” üzerine olmuştur. Demokrasiyi demir bir leblebiye benzettiğini belirten Halide Edib Adıvar, hazmedilmesinin ve içselleştirilmesinin de bir o kadar zor olacağını şu sözleriyle açıklamıştır: *“Nihayet 1946’da, kısmen demokrasiye mensup hakiki medeni milletlerin galebesi, kısmen de hakimiyetin asıl sahibi olan milletin yetişkinliği bizi denilen yola sevk etmiştir. Arkadaşlar, demokrasi demir bir leblebidir, dişleri parça parça eder, yutması müşküldür, müşkül olmakta devam edecektir ve bu hal her memlekette devam etmektedir. İşte bugün bizi derin heyecana atan mevzu, o demir leblebiyi midemizde, yani mânevi varlığımızda hazmetmek için yaptığımız ileri gelmektedir. Ve bu şerefli müşkü safhayı idare etmek partili veya partisiz, kim ne olursa olsun, bütün hakiki demokratların vazifesidir”*.²⁸¹

Bu tasarıyı gündeme getiren etkenin Atatürk’e karşı işlenen suçlar olduğunu ve faillerin en yüksek cezaya mahkum edilmesini hükümetten talep ettiklerini belirten Adıvar, gerekirse Atatürk heykellerinin başına iki adet muhafız konularak gerçekleştirilecek saldırıları önlemesini istemiştir. Ayrıca konuşmasında Mecliste iki farklı görüşünün olduğunu belirten Adıvar, bir kesimin ceza kanununda inkılapların korunması konusunda yeterli müyyeydelerin olduğunu bir kısmının ise herhangi bir müeyyide yokmuş gibi on seneye kadar varan hapis cezası teklifinde bulunduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Konuşmasında en son da kendi görüşünü açıklayan Halide Edib Adıvar şu sözleri söylemiştir: *“...tasarıda ifade edilmek istenen şeyin hiç vazih olmaması, hepimizi heyecana, tereddüde ve şüpheyeye düşürmektedir. Çünkü inkılâpları koruyan açık bir ifade yoktur”*.²⁸²

Halide Edib Adıvar, söz konusu tasarı hakkında bu tasarıyı getirenlerin inkılaplara taarruz noktası üzerinde durmaktan ziyade Atatürk’e karşı gelen insanlara karşı bir kanun gibi gösterildiğini belirtmiştir. Diğer taraf ise ceza kanununun hükümlerinin göz ardı edilerek Atatürk’e dil uzatma ya da heykel kırma gibi saygısızlıkların önüne geçmek

²⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, (1951b), 9. Dönem, 7. Cilt, 73. Birleşim, s. 89.

²⁸² TBMM Tutanak Dergisi, (1951b), s. 89-90.

amacıyla çıkarılacak yeni bir kanunu “şark zihniyetinin mahsulü” diye telakki etmiştir. Ayrıca bu tasarıyı şahsı ilahileştirmek ve eski puta tapma zihniyetini yeniden canlanma gibi de görürler. *“Asırlardan beri büyük insanlar, büyük rejimler yetiştirmiş bir millet en nihayet yirminci asırda bizim devrimizde Atatürk’ü yetiştirmiştir. Aziz arkadaşlar; biliniz ki Şarkın hiçbir tarafında Atatürk’ü geri kalmış Şarklı bir millet, Garp medeniyetini benimsememiş bir millet yetiştiremezdi. Binaenaleyh bu milleti Atatürk yoktan var etmiş değildir, Atatürk bu milletin evlâdıdır. Ceza Kanunundaki hükmü bir tarafa koyarak sadece heykel kırmak veya Cumhuriyet’in banisi (kurucusu) Atatürk’e dil uzatmak gibi bir saygısızlığın önüne geçmek için yeni bir kanun yapmayı bir Şark zihniyetinin mahsulü diye telâkki ederim. Yani, daha evvel de dediğim gibi; kablettarih (tarih öncesi) put haline gelen ve bugün yerlerinde yeller esen eski saltanatlar devrinde şahsı ilâhileştirmek ve onlara adeta bir put gibi tapmak zihniyetinin tekrar hortlaması gibi geliyor. Atatürk’ü âdeta bir put haline sokmak, inkılâpları bir nevi müstahase haline getirmektir, diyecekler ve bu tenkid hürriyetine mâni olacak bizim ileriye doğru gitme hareketimize de engel olacaktır, gerçi bu tenkit meselesinde Muhterem Başbakan son celsede bu vârit değildir, tenkid her zaman hürdür, herkes istediği gibi tenkid edebilir dediler. Buna karşı da bâzı aksülâmeller oldu. Hepimiz Sayın Başbakanın sözünde duracağına ve söylediğine kalben inandığına emin bulunuyoruz. Fakat aziz arkadaşlar, insanlar ve bilhassa iktidar fânidir (ölümlüdür), elden ele geçer. Nasıl şahıs gelir, nasıl iktidar gelir, ne şekilde kanunlar çıkarır? Bunları bilmek imkânı yoktur. Ve bu arkadaşlara göre bu tasarıya rey (oy) vermek, demokrasi zihniyetinin ölümü demektir.*

İnkılâplarımızın bâzılarının bünyemize ve ihtiyacımıza ve dünya şartlarına göre icabettiği zaman tâdil edilmesi elzemdir ve zaruridir. Fakat, dikkat buyurunuz bâzılan diyorum, bunlar için lâiklik, Medeni Kanun gibi iki tanesi bilhassa Atatürk’ün şekil verdiği fakat Türk’ün kendisine malettiği, uzun yıllar bunun zeminini hazırladığı iki inkılâp vardır ki, bunları değiştirenleyiz. Tâdil etmek (değiştirmek) icabederse uzun düşünmek, teenni ile (acele etmeden) hareket etmek mecburiyetindeyiz. Artık dini devletten ayırmak bütün medeni dünya için bir zarurettir. Bunu da softa olan vatandaşlarıma söylüyorum; ki ancak bu suretle dini muhafaza edebilirler. Ve bilhassa hepimizin, tarihimizde dini siyasete alet etmekten doğan kötülükleri, çektiğimiz mihnetleri (kederleri), döktüğümüz kanları hatırlarımıza getirerek, bundan ayrı düşünmek imkânı olmadığını hatırlamamız

icabeder”.²⁸³ Adıvar bu şekilde itiraz edenleri dinlediğinde aslında bunların Atatürk’e bağlı olan insanlar olduğuna işaret etmiştir. Halide Edib Adıvar, tasarıyla ilgili olarak şunları belirtmiştir: “İşte bütün bunları söylerken olanca varlığımızla bizi eski, köhne bir zihniyete götürecek yollardan her zamandan fazla kaçınmak zaruretinde olduğumuzu kastediyorum. Bunun içindir ki, aziz arkadaşlarım, ben hissimle, heyecanıyla bu tasarının, hattâ şiddetle geçmesini istemekle beraber, sükûn ve mantıkla, memleketin istikbali, fikir hürriyeti gibi birçok şeyler düşünürken, hayır diyorum”.²⁸⁴ Adıvar sözüne devam ederek bu konuda üç farklı görüşün olduğunu belirterek şunları söylemiştir: “Bu kanun olduğu gibi, Komisyona iade edilip yeni baştan müzakeresini, daha fazla teenni, daha dramatik vaziyetlere düşmeden sükun ile üzerine karar almamız lazım geldiğine inanıyorum”.²⁸⁵ Böylece ne red ne de kabul ettiğini belirtmiştir.

Halide Edib Adıvar, büyük bir istekle girdiği siyaset hayatından hayal kırıklığı ile ayrılmış ve 1954 yılında yayınlanan “Siyasi Vedaname” adlı eserinde de bu düşüncesini dile getirmiştir. Milletvekilliği görevinden ayrılan Halide Edib bir yandan *Yeni İstanbul* gazetesinde yazdığı yazılarla edebi hayatına devam ederken, bir yandan da İstanbul Üniversitesi’ndeki görevine devam etmiştir. 1950 yılında ise eşi Adnan Adıvar’ı kaybeden Halide Edib, büyük bir mutsuzluğa düşmüş, 9 Ocak 1964’te de vefat etmiştir.²⁸⁶

²⁸³ Yazıcı, s. 6.

²⁸⁴ TBMM Tutanak Dergisi, (1951b), s. 92.

²⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, (1951b), s. 91.

²⁸⁶ Paralı, s. 124-125.

5. BÖLÜM

5. SONUÇ

“Halide Edib Adıvar’da Cumhuriyet Döneminin Siyasal Eleştirisi” isimli çalışmamız boyunca ulaşılan bulgu ve sonuçlar birkaç nokta etrafında şöyle ifade edilebilir:

Bu tez çalışmasında İmparatorluk döneminden, Cumhuriyet dönemine kadar geçen süredeki düşünce ve yaşayış şeklinin ülke ve millete olan tesirlerini anlatılmıştır. 1918-1945 dönemlerinde yaşanmış önemli tarihsel ve siyasal olaylar Halide Edib’in düşünce yapıları konu edilmiştir. Ülkenin zor zamanlarındaki uğraş ve çabaları düşünce farklılıklarına yol açmış ve ülkede ekonomik, siyasi ve kültürel değişiklikler görülmüştür. Batılaşma ve milliyetçilik gibi kavramlar Halide Edib’in siyasi düşünce yapısını oluşturmasına neden olmuştur. Halide Edib her ne olursa olsun düşünlerini özgürce ifade etmekten çekinmemiş, söylemek istediği çoğu şeyi de yazdığı kitap ve eserler ile dile getirmiştir.

Halide Edib Adıvar iyi bir eğitim hayatından sonra yaşadığı süreç içerisinde ülkesini ve milletini kurtarmak için büyük çabalar harcamıştır mücadele döneminde büyük uğraşlar vermiştir. Gönüllü katıldığı savaşlarda, memleketin ne kadar zor durumda olduğunu gören Halide Edib, buna bağlı olarak da kurtuluş için kendi düşüncelerini ifade etmek istemiştir. Amerika’nın büyük bir devlet olduğunu savaş yıllarında kurtuluşun büyük bir devletten yardım almak olduğunu himayesi altında bulunulması gerektiğini savunmuştur. Mustafa Kemal ile birbirlerini çok sevmelerine rağmen düşüncelerindeki görüş ayrılıkları aralarındaki dostluğu bozmuştur. Kimi kaynaklara göre getirilen reformlar ülkenin kültürel yapısını değiştirdiğini düşündürmesi Batıyı eleştiren Halide Edib’i yansıtsa da kimi zamanda Batı medeniyetinin tek kurtuluş ve çare olduğunu düşünmüştür. Kadınlara verilmesi gereken değerlerden her seferinde bahsetmiştir. Mustafa Kemal’in izlediği yolu

eleştirmiş kurtuluş düşüncesi olarak farklı fikirler sunmuştur. İlk dönemlerde kendisini ulusa adanmış milliyetçi bir kadın rolü oynamış daha sonralarında farklılaşan düşünceleri nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Kemalizm akımına karşı herkesin sabit fikirli bir yönetimi otoriter yapıyı kabul etmemesini savunmuş. Getirilen reform hareketlerini, yenilikleri eleştiren Halide Edib, siyasilerin ve Mustafa Kemal'in tepkilerine maruz kalmıştır.

1955 yılında yazdığı *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinde Cumhuriyet ve rejim değişikliği hakkında ki düşüncelerinden bahsetmiştir. Cumhuriyet isminin yeni kurulan devlete verilmesi Büyük Millet Meclisi'nden geçmesi Halide Edib'i farklı düşünceler içerisine sokmuştur. Bazen meşruti hükümdarlıkların demokrasi ile yönetilmesinden daha faydalı olabileceğini söyleyerek İngiltere örneğini vermiştir. Hükümdarlık sisteminin Cumhuriyet ile tamamen ortadan kalktığını ve demokratik bir sistem ile çocuklara güzel bir gelecek hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır. Avrupalı Devletlere güvenilmeyeceğini menfaatçi bir yol izlediklerini, Fransız ve 1930 yıllarında ortaya çıkan Nazi Almanyası'nı benimseyen Kemalist fikirlere karşı Türk milletinin Amerika'nın sistem ve yardımlarını kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. Tek partili rejimin liberalizmden uzak bir sistem olduğunu vurgulamıştır. Milliyetçilik ve Liberalizm ve Anayasallığa verdiği önemi eserlerinde anlatımlarından görmekteyiz. Türkiye'de uygulanan liberalizm ve anayasal düzenin kendi mantığı ile bağdaşmadığı söylemektedir. Dönemin siyasal ve kültürel gelişmeleri hakkında yaptığı yorumlarda, almış olduğu İngiliz eğitim sisteminin etkili olduğu görülür. Çeşitli gazete ve dergiler için kaleme aldığı yazılarında demokrasi, modernleşme, eğitim ve kültür gibi birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili içinde bulunan birçok konu hakkında analiz yaparken İngiliz kültüründen bahsetmekten çekinmez.

Halide Edib'e göre Demokrasi denilince yani Batı yani İngiltere akla gelmektedir. Halide Edib Cumhuriyet'i eleştirirken Mustafa Kemal hakkındaki düşüncelerini politik zekası ve başarısının birlikte rol alması, zamanında yapılan doğru hamleler sayesinde Mustafa Kemal'i ileri görüşlü bir lider yaptığını belirtmiştir. Büyük adamların büyük eylemler sonucunda kendini gösterebileceğini vurgulamış, doğru ve yerinde kararların hem ülkenin hem de Mustafa Kemal'in kaderini değiştirdiğini vurgulamıştır. Cumhuriyet sonrası kültürel ve yapısal reform hareketleri kadınlara verilen hak ve özgürlükler başta

olmak üzere Halide Edib'in Mustafa Kemal ve gerçekleştirdiği reformlar hakkında olumlu düşünmeye sevk etmiştir. Cumhuriyet inkılaplarının büyük bir kısmı, tek parti diktatörlüğü ile başlar. Diktatörlük olarak vurguladığı ve meclisten geçen üç kanun dışında gerçekleşen inkılapların tamamen diktatörlük mantığı ile gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bunların üçü, 3 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi'nde bir celsede geçmiştir: Hanedan azasının memleket harici edilmesi, Hilafetin ilgası, Evkaf ve Şer-iye Vekaletleri lağvıdır. İki tarafın da fikirlerinde dikkate alınacak noktalar yok değildir. Yalnız '*diktatörlük olmadan inkılâp olamaz*' kanaatini taşıyanlar, bu düşünce yapısı taşıdıkları zaman demokrasinin ülkede ve insanlar üzerinde etkisinin kalmadığını belirtmiştir. Halide, Cumhuriyet devrimlerinin (laiklik ve kadın hakları ile ilgili konulardaki çalışmalara) çoğunu desteklese de gerçekleştirilme biçimlerini eleştirmiştir. Devlet dininin İslam olduğu yönündeki maddenin, çok eşliliğin ve hilafetin kaldırılması ile medeni kanunun kabulü konusundaki girişimlerden övgüyle bahseden Halide Edib, bütün reform girişimlerini desteklemiştir. Ancak Halide Edib, şapka ve harf devrimi gibi bazı devrimlerde aceleci davranıldığını öne sürmüştür. Şapka Kanunu'nun en gereksiz reformlardan biri olduğunu da yazılarında belirtmiştir. Bu yeniliklere uymayanlara verilecek hapis ve idam cezalarını gereksiz bulmuştur.

Cumhuriyet Fırkası'nı desteklediği yönündeki haberlere, Şeyh Said ayaklanmasının ardından gelen parti kapatılışı ile İzmir Suikasti de eklenince Halide Edib ve eşi Adnan Adıvar adına İstiklal Mahkemeleri tutuklama kararı çıkarmıştır. Bu durumlar Halide Edib hakkında olumsuz düşünceler ortaya koymuştur. Kimileri kitaplarda eğitim, kimileri ise sağlık sorunları yüzünden yurt dışına yerleştiğini yazmıştır. Çektiği memleket hasretini her fırsatta dile getirmiştir.

Halide Edib'in Kemalist devrimlerine ve Cumhuriyet reformlarına karşı yapılan uygulanma şekilleriyle ilgili düşünceleri Amerikan ve İngiliz gazetelerinde yazmaktadır. Karşı çıktığı bir başka konu da şahıs diktatörlüğünün kalıcı olmasıdır.

Cumhuriyet sonrası yazdığı her eserinde Anadolu kadınına yer vermektedir. Milli mücadele yılları, Türk milletinin birlik olarak kazandığı bir zaferdir. Millet, her şeyi ile tek vücut olmuş ve büyük fedakârlıklar, büyük acılar yaşayarak bu zaferi kazanmıştır. Bu zaferin ve milletimizi bu zafere götüren olaylar yansımaları da roman ve hikâyelerdeki

yerini almıştır. Yazdıkları eserlerde milli mücadele döneminden, Cumhuriyet dönemi sonlarına kadar gördüğü ve yaşadığı olayları anlatan etkisi altında kaldığı yaşantıları kaleme almıştır. Bu tez de milli mücadele yıllarından, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve sonrasında Türk tarihinin yaşanmış olayları ve Halide Edib'in bu dönemlerdeki tarihsel rolünü ve yaşantısını inceledik. Düşünce yapısını, Cumhuriyet öncesi ve sonrası önemli olaylarla birlikte cumhuriyet eleştirisini yazmaya çalıştık.

6.KAYNAKLAR

Kitaplar

Adivar HE. (1987). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Atlas kitapevi.

Adivar HE. (2007). *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, Can yayınları.

Adivar HE. (2009). *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, 1. Basım, İstanbul, Can yayınları.

Adivar HE. (2014). *Hindistan’a Dair*, İstanbul, Can yayınları.

Akbal İ, Hacıfettahoğlu İ. (2009). *Türkiye’nin Politik Tarihi*, Ankara, Savaş yayınevi.

Akın R. (2008). *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Akşin S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Akyüz Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Alpaslan T. (2008). *Sevr ve Lozan’ın Ortak Hükümleri, Musul ve Kerkük Elden Nasıl Çıktı?*, İstanbul, Kum Saati Yayınları.

Arcayürek C.(1985). *Demokrasinin İlk Yılları 1947–1951*, Ankara, Bilgi Yayınları.

Arıburnu K. (1951). *Milli Mücadele’de İstanbul mitingleri*, Ankara, Yeni Matbaa.

Aşan A. (1991). *Şeyh Said İsyanı*, İstanbul, Kuşak Matbaacılık.

Atatürk MK. (2010). *Nutuk*, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınevi.

Atay FR. (1969). *Çankaya*, İstanbul, Doğan kardeş yayınları.

Aybars E. (1988), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi,

Aydemir ŞS. (1985). *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Aydın N. (2008). *İstiklâl Savaşı'nda Atatürk'ün stratejisi, İlk Adımdan Cumhuriyet'e Giden Yolda Milli Mücadele*, Samsun İlk adım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Mavi Yayıncılık.

Bayur YH. (1973). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur YH. (1990). *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur YH. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II/Kısım: IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bekiroğlu N. (1999). *Halide Edib Adivar*, İstanbul, Sule Yayınları.

Bila H. (1987). *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Bilge N. (1999). *Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Laiklik*, Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bozdağ İ. (2009). *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk İnönü, İnönü Bayar Çekişmeleri*, İstanbul, Kervan yayınları.

Cebesoy AF. (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı.

Çalışlar İ. (2010). *Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın*, 1. basım, İstanbul, Everest yayınları.

Çavdar T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, İmge kitabevi yayınları, 311.

Çavdar T. (2009). *Türkiye'nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı*, 2. Baskı, İstanbul, Yazılama Yayınevi.

Durakbaşı A. (2009). *Halide Edib/Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Dural AB. (2008). *Atatürk'ün Liderlik Sırları*, İstanbul, Okumuş Adam Yayıncılık.

Duymaz R. (2008). *Millî mücadelemiz ve İstiklâl Marşımız*, 1. Basım, İstanbul, 3F Yayınevi, 11.

Enginün İ. (1998). *Halide Edib Adivar*, İstanbul, Toker yayınları.

Enginün İ. (1978). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eroğlu H. (1985). *İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gürbüz AC. (2006). *Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyanlar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları.

Gürel ŞS. (1993). *Tarihsel Boyutları İçerisinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara, Ümit Yayınları.

Gürün K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri*, Ankara, T.T.K.B

Güz N. (2008). *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri (1920-1927)*, 2. Basım, Ankara, Turhan Kitabevi.

Gündoğdu A. (2008). *Milli Mücadele Stratejisi, İlk Adımdan Cumhuriyet'e Giden Yolda Milli Mücadele*, Samsun İlk adım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Mavi Yayıncılık.

Jaeschke G. (2001). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.

Kalafat Y. (2003). *Bir Ayaklanmanın Anatomisi Şeyh Said*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 126-130.

Kandemir F. (1965). *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 64-106.

Kaplan M, Enginün İ, Emin B. (1992). *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt1-2, Ankara, Kültür Bakanlığı.

Karal EZ. (1996). *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaymaz İŞ. (2007). *Emperyalizmin Kürt Kartı*, C. I, Sayı: 1 (Kış), Akademik Bakış.

Kırçak Ç. (2001). *Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik*, C. II, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları.

Kocatürk U. (1938). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara.

Koçak C. (1989). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ankara, Cem Yayınevi.

Koçak C. (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, cilt 1-2, İstanbul, İletişim yayınları.

Koçak C. (2011). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, 1-2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kültür bakanlığı yayınları. (1981). *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Karayolları genel müdürlüğü matbaası, 129-131.

Mumcu A. (1996). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I*, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir

Olçay O. (1981). *Sevr Antlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Oran B. (2002). *Türk Dış Politikası*, Cilt I: 1919-1980, İstanbul, İletişim Yayınları.

Önder M. (1975). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, İş Bankası yayınları.

Özgüldür Y. (1993). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

Özkaya Y. (2001). *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basını*, Ankara, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık.

Öztoprak İ. (2006). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Pehlivanlı H, Sarıay Y, Yıldırım H. (2001). *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara, ASAM Yayınları.

Seçkin N. (2002). *Türkiye Böyle Kuruldu*, Ankara, Ümit Yayıncılık.

Selek S. (2004). *Anadolu İhtilali*, Cilt: I, 11. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınları.

Şahingöz M. (2002). *Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 726-744.

Tansel S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1-4, İstanbul, MEB. Yayınları.

Tevetoğlu F. (1988). *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, TTK.

T C Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi Yayını. (1982). *Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri Yayınları (1911- 1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Yayın no:1, Ankara, 206.

Toker M. (2000). *Atatürk ve Barış*, Berna Türkdoğan (ed.), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Tokgöz E. (1999). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara, İmaj Yayınevi.

Tunaya TZ. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, İstanbul, Hürriyet Vakfı.

Tunçay M. (1989). *Türk Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt-4, Ankara, Cem Yayınevi.

Turan M. (2005). *Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları*, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitapevi.

Turan Ş. (2009). *Türk Devrim Tarihi*, C. II, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Türkgeldi AF. (1987). *Görüp İştiklerim*, Ankara, TTK

Uluğ NH. (1973). *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, 1. Baskı, İstanbul, Milliyet yayınları.

Uyguner M. (1994). *Halide Edib Adivar*, Ankara, Bilgi yayınları.

Uzun H. (2016). *Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul-Ankara Güzergâhında Kocaeli ve Çevresinin Rolü*, Cilt 3, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1475-1492.

Ünaydın RE. (1972). *Diyorlarki*, 1. Baskı, İstanbul, MEB. Yayınları.

Yalman AE. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, cilt 1-2, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Yavuzer Y. (1993). *Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Yavuzer H. (2006). *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı-Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi*, Kayseri, Lâçin Yayınları.

Yeşilyurt S. (2001). *Atatürk İnönü Kavgası*, Ankara, Hiv Yayınları.

Yücebas H. (1964). *Bütün cepheleriyle Halide Edib*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

Zürcher EJ. (2008). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Makaleler

Acar H. (2019). Türk siyasal hayatında Şeyh Said isyanı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2934-2952.

Adıvar HE. (1985). Yaz Kadına Dair, *Argos Dergisi*, 14: 75-76.

Adıvar HE. (1995). Türkiye’de diktatörlük ve reformlar. *Türkiye Günlüğü*, 37: 118-126.

Akın F. (2006). 1924 Anayasasının modernleşme açısından anlamı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3):3-10.

Aktaş Ş. (2013). Halide Edib Adıvar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(1):1-12.

Arabacı HM. (2007). Milli Mücadele’nin hazırlık safhasında Halide Edib Adıvar'ın faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 19.

Bilkan AF. (2011). Halide Edib Adıvar’ın Hindistan’daki konferansları. *bilig*, 56: 33- 44.

Boy A, Başarır M. (2019). İkinci Dünya Savaşı esnasında İsmet İnönü’nün meclis konuşmalarının basındaki yankıları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2): 306-334.

Çetinsaya G. (2005). Muhafazakar bir siyasi düşünür olarak Halide Edib Adıvar, *Muhafakar Düşünce Dergisi*, 5:157-163.

Erden F. (1964). Halide Edib Hanım’ın bilinmeyen veya az bilinen tarafları ve Türk ocağı ile ilgili hatıraları. *Türk Yurdu*, 3(52):305-306.

Eser B, Demirkıran Ö, Çiçek E. (2011) II. Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasasının liberalleşmesi bağlamında Türk-Amerikan ittifakının ortaya çıkışı: batı bloğuna geçiş. Süleyman Demirel Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, Sayı:14

Haliloğlu N. (2019). Halide Edib Hampstead’de: İngilizlerin işgalci ve ev sahibi olarak temsili. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59(1): 67-88.

Hayır C. (2014). Cumhuriyet Dönemi: İktidar, İdeoloji ve Sinema. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31): 348-354.

Kahraman HB ve Keyman F. (1998). Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite. *Doğu Batı Dergisi*, 1(2).

Karabulut R. (2017). Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Sosyal Bir Mesele Olarak Din / İslam. *Karadeniz*, (36).

Karataş C. (2013).Turancılık Mefkuresi bağlamında Halide Edib’in Yeni Turan’ına dair. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20:1.

Kardaş A. (2015). Halide Edib Adıvar: sürgün ve mücadeleyle geçen bir ömür. *Lacivert Dergisi* Sayı 6.

Koç TÇ. (2018). The New York Times Gazetesi’nde (1922-1931) Halide Edib’le ilgili yayınlanan haberlerin incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 46: 314-315.

Koloğlu O. (1998). Halide Edib’in gönüllü sürgünlük yılları, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 30(176):12-16.

Kurt Ü. (2019). Bir Türk milliyetçisi olarak Halide Edib. *Varlık Dergisi*.

Müezzinoğlu E. (2017). İzmir milletvekili Halide Edib Adıvar’ın TBMM’deki faaliyetleri (1950-1954). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54):330-339.

Oral M. (2018). Türk Kurtuluş Savaşı’nın tarihsel konumu. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi dergisi*, 1-2, 3-16.

Özalper M. (2014). Bir muhalefet partisinin ilgası: terakkiperver cumhuriyet fırkası, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1): 219-221.

Özer S. (2017). Ali Galip olayı. *Stratejik Sosyal Araştırma Dergisi*, 1(2):12.

Özkaya Y. (1991). İzmir suikasti. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VIII / 22.

Öztoprak İ. (1995). Londra Konferansı ve Türkiye meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(33):565-611.

San C. (1971). Max Weber’de hukukun ve meşru otoritenin sosyolojik analizi, Ankara, *Ankara İktisadi ve İdari ilimler Akademisi Yayınları*.

Sancaktar C. (2012). Türkiye’de çok partili rekabetçi siyasetin doğuşu: siyasal değişimin iç ve dış dinamikleri. *Bilge Strateji*, 4(7):31-64.

Şahin V. (2018). Romanla kimlikleşen bir yüz: Halide Edib Adıvar ve edebi yaratımları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD)*, 1(1):8.

Tarhan B. (2020). Üç devirde bir muhalif: Halide Edib Adıvar’ın perspektifinden Türkiye’de siyasi iktidar (lar) ve Demokrasi sorunu. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Erken Görünüm, 18.

Tekerek M. (2015). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil grup. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 57: 147-172.

Ünal S. (2017). Mustafa Kemal Paşa’nın arkadaşlarının Cumhuriyet’in ilanı’na tepkiler. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3): 688-689.

Yaman AE. (1990). Mîllî Ordudan Düzenli Orduya, Ankara, *AÜ TİTED (Atatürk Yolu) Dergisi*, 2(6):376-401.

Yazıcı D. (2001). Tanımadığımız Halide Edib. *Cumhuriyet dergisi*, 806:2.

Yılmaz A. (2013). Halide Edib’de kadın hakları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(1):119-134.

Dergi ve gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Şubat 1925.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 – 18 Nisan 1925.

İngiltere ve İngilizler: Manş Denizini Geçerken, Akşam, nu. 7411, 10 Haziran 1939.

Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Cumhuriyet gazetesi, 21 Haziran 1925.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950), 1. Cilt, 5. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1951a), 5. Cilt, 51. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1951b), 7. Cilt, 73. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, Ğ: 64, C: II, 25.2.1341 (1925)

Vatan Gazetesi, 6 Nisan 1925.

Kongre ve Bildiriler

Alkan N. (2014). Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi, Zekeriya Türkmen (Yay.), 1914'ten 2014'e 100'üncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014 Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 157-177.

Cantemur T. (2012). Türkiye-İtalya İlişkileri (1930 – 1950), 38. ICANAS, II. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 14/2, 781-792

Çakmak F. (2009). Kuva-yı Milliye'nin 90. yılında İzmir ve Batı Anadolu (2. kitap), Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İzmir, 324-335.

Tezler

Çetin S. (2014). Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Milli Mücadele ve Cumhuriyet, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

İnce GH. (2015). Halide Edib Adıvar'ın Hikâyelerinde Kadınlar, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Yüksek lisans tezi, Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Kazıcı HM. (2016). Halide Edib Adıvar'ın Akşam Gazetesi'ndeki Yazıları (1946-1951), Türkiye Araştırmaları Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kutlu H. (2007). Şark İstiklal Mahkemesi'nde 1925-1927 döneminde Takrir-i Sükun Kanunu'nun Uygulanması, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

Özel T. (1996). Kocaeli Yarımadası'nda Milli Mücadele ve Yahya Kaptan, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 71.

Paralı E. (2001). Halide Edib Adıvar ve Romanlarında Cumhuriyet Dönemi Yeni Kadın Kimliği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Saban N. (2016). Halide Edib Adıvar Tiyatrosu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi, 206.

Savran G. (2006). 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Şahin V. (2010). Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Türkman S. (1997). Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nde İaşe, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Uzun Z. (2008). Milli Mücadele'de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919–1920), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Yorulmaz OB. (1988). Halide Edib'in Hindistan Hayatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

KİŞSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Kadir AYDIN
Doğum tarihi	:16.06.1985
Doğum yeri	:Ankara
Medeni hali	:Evli
Uyruğu	:T.C.
Adres	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara
Tel	:05533937061
Faks	:-
E-mail	:kadir_voley@hotmail.com
EĞİTİM	
Lise	: Aydınlık Evler Ticaret Meslek Lisesi / 2002
Lisans	: Aksaray Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu / 2013
Yüksek lisans	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı / 2020
İŞ TECRÜBESİ: 2003-20010 1.Lig Ziraat Bankası Spor Kulübü Sporcusu, 2013 Pelops Fitness club, Ancyra, Fitness Eğitmenliği 2015 Sportif Spor Salonunda Fitness Eğitmenliği 2016 Coca Cola A.Ş de Preseller 2016 Eryaman Tofaş spor Kulübünde Voleybol Antrenörü 2017 Karayolları Spor Kulübünde Voleybol Antrenörü 2018-2019 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Spor Kulübünde Voleybol Antrenörü	
YABANCI DİLLER: İyi	
ÖDÜLLER: Voleybol Türkiye Kupası 2. liği, Voleybol Süper Lig Türkiye 2 ve 3. lüğü, Askeri Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Gölçük Donanma Üssü Voleybol Turnuvası 1. liği	

